

HABSBURŽANI V DEŽELI KRAŃJSKEJ

1282 — 1882.

SLAVNOSTEN SPIS

OB GODOVANJI ŠESTSTOLETNICE OD ZDRUŽITVE KRAŃJSKE

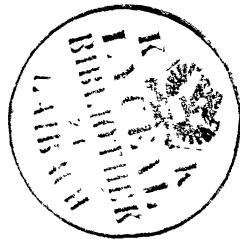
ZEMLJE Z AVSTRIJO.

NA SVETLO DAL

KRAŃJSKI DEŽELNI ODBOR.

SPISAL

AUGUST DIMITZ.

LJUBLJANA

TISKARNA IG. V. KLEINMAYR & FED. BAMBERG.

1883.

HABSURŽANI V DEŽELI KRANJSKEJ

1282 — 1882.

SLAVNOSTEN SPIS

OB GODOVANJI ŠESTSTOLETNICE OD ZDRUŽITVE KRANJSKE

ZEMLJE Z AVSTRIJO.

NA SVETLO DAL

KRANJSKI DEŽELNI ODBOR.

SPISAL

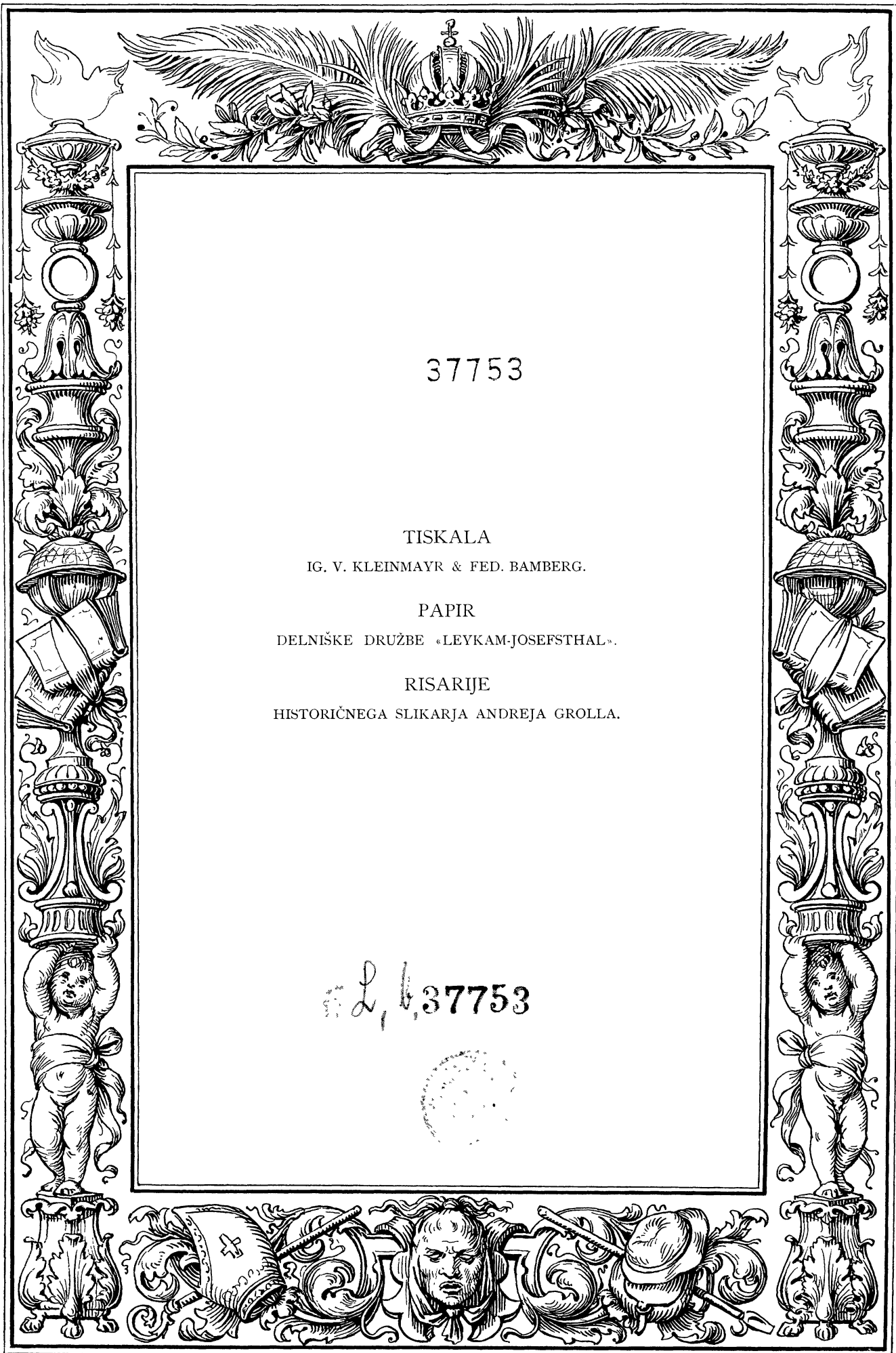
AUGUST DIMITZ.

LJUBLJANA

TISKARNA IG. V. KLEINMAYR & FED. BAMBERG.

1883.

37753

TISKALA

IG. V. KLEINMAYR & FED. BAMBERG.

PAPIR

DELNIŠKE DRUŽBE «LEYKAM-JOSEFSTHAL».

RISARIJE

HISTORIČNEGA SLIKARJA ANDREJA GROLLA.

2, 37753

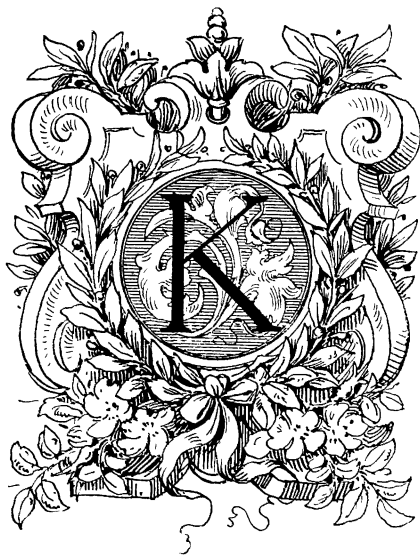

DEJANJA
HABSURŽANOV
+88 V 88+
KRAJSKEJ.

Groll

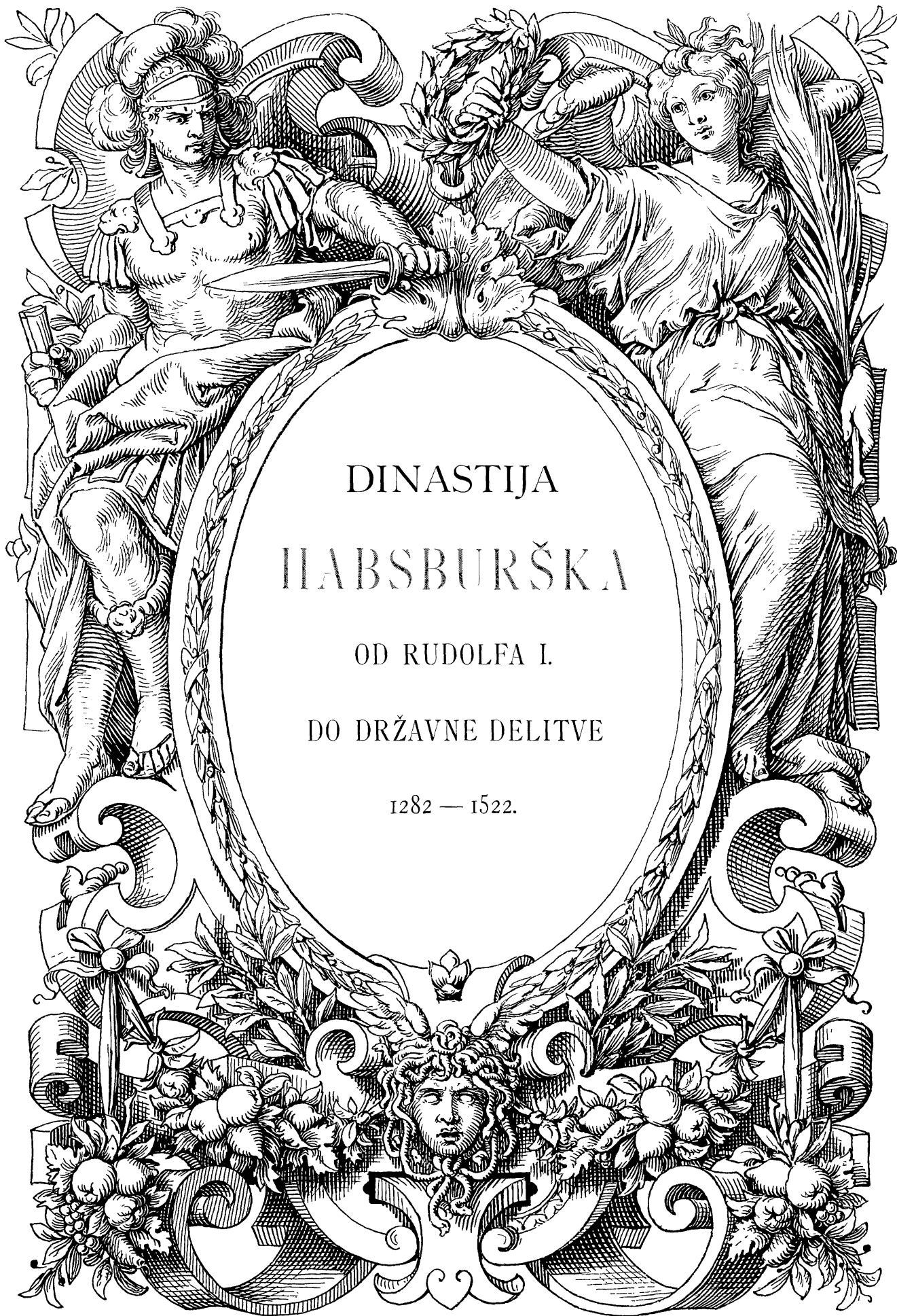

O je dežela Kranjska vzprejela veselo poročilo, da jo Njegovo cesarsko in kraljevo apostolsko Veličanstvo Franc Jožef I. hoče osrečiti z Najvišjim Svojim pohodom, da slavnost šeststoletne združitve Kranjske z Avstrijo pod žezlom presvetle Habsburške dinastije poveliča z Najvišjo Svojo navzoč-

nostjo, spoznal je kranjski deželni odbor temu slovesnemu in imenitnemu dogodku pristojno, da se spomin na usode dežele Kranjske, na nje razširjanje, razcvitanje in prospah pod varstvom in zaščito svoje stare veleslavne vladarske rodovine in nje tesne zveze z občo domovino opiše v zgodovinske sliki.

Sklenil je zatorej izdati ta slavnostni spis, ki ima obsezati v primerno tesnem okviru natančno zgodovinsko podobo presrčnega razmerja mej vladarjem in ljudstvom in njega blagovityh nasledkov, ki so pospeševali blaginjo naše dežele.

Kakeršna koli tudi je bila nje usoda v tej dolgotrajnej dōbi, jedno je ostalo neizpremenjeno v veselih in tožnih dnevih: udanost dežele Kranjske presvetlej vladarskej hiši Habsburškej in predragej Avstriji.

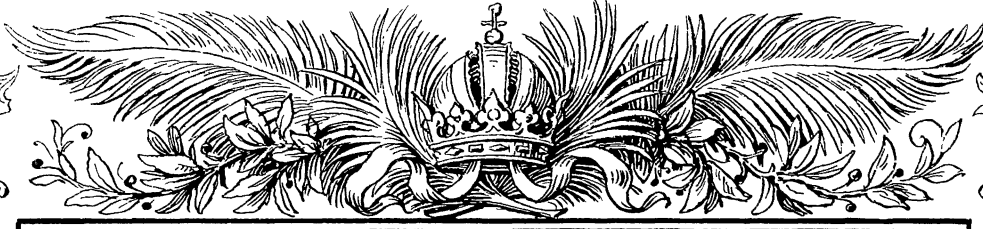

EŽELE Kranjske usoda je bila nestanovitna in polna izprememb, predno se je združila z usodo Habsburške dinastije. Divjo svobodo ilirskih prvselcev in Keltov, ki so se nastanili v deželi, ukrotil je svet premagujúči Rimljan. Legije so prinesle s seboj plug, delale ceste, gradile mesta, izdajale branilne zakone in uvajale blagonrávje. Avgustovi vojščáki so ustanovili na bregovih Ljubljance našo Emono. Bila je središče meščanskemu obrtu in višjemu duševnemu življenju, vozlišče cest od iztoka do zapada, od juga do severa, branjšče Ogleju in zaščita gorenjej Savskeje dolini. Več nego li jeden pot se je tu sukalo orožje za svetovno gospodarstvo, več nego li jednega Cezarja so dale svetu panonske legije. Toda rimska oblast se je razrušila, nemški rodovi, najprej iztočni Gotje in potem Longobardje, nastopili so rimsko dédščino. Oboji so le malo časa vladali tem krajem. Longobardje, odpotávši v vabljive planjave italske, prepustili so (568. l.) deželo Obrom, in ti so prevzeli gospodarstvo v Slovencih, ki so bili pridrlji v južnoiztočne Alpe. Slovenski kmetovalec je vzdihoval pod težko šibo divjega Obra in je na novo oživel pod milejšo vlado Frankovo, kateri je zopet naselil razvaline naše Emone. Divja konjiška krdela Madjarov so razsajala v desetem veku po naših krajinah. Otonova zmaga na Liškem Polji (Lechfeld) jih je (955. l.) za vselej rešila teh zatiralcev, da so se mogli razvijati

brez vseh zaprék. Mnogobrojno bojevito nemško plemstvo si je zidalo svoje gradove okrog po gorah in soteskah v obrambo najjužnejšoj krajini nemške države. Nemški cerkveni poglavarji brižinski in briksenski so dobili v dar razsežnih posestev od cesarjev Otona II. (973. l. Loko) in Henrika II. (1004. l. Bled), kateri so naseljevali ter po njih širili prosveto. Vladali so koroški vojvode, mili in pravični deželni gospodarji, tri sto let, dokler si ni mogočni Otokar iz Češkega prisvojil dežele ter jej vladal zavoljo državne slabote brez vsega upora (od 1270. do 1276. l.) Toda v tem, ko njegova mogočna beseda ukazuje od Labe do Alp, prikaže se v razcepljeni nemški državi zvezda prvega Habsburžana.

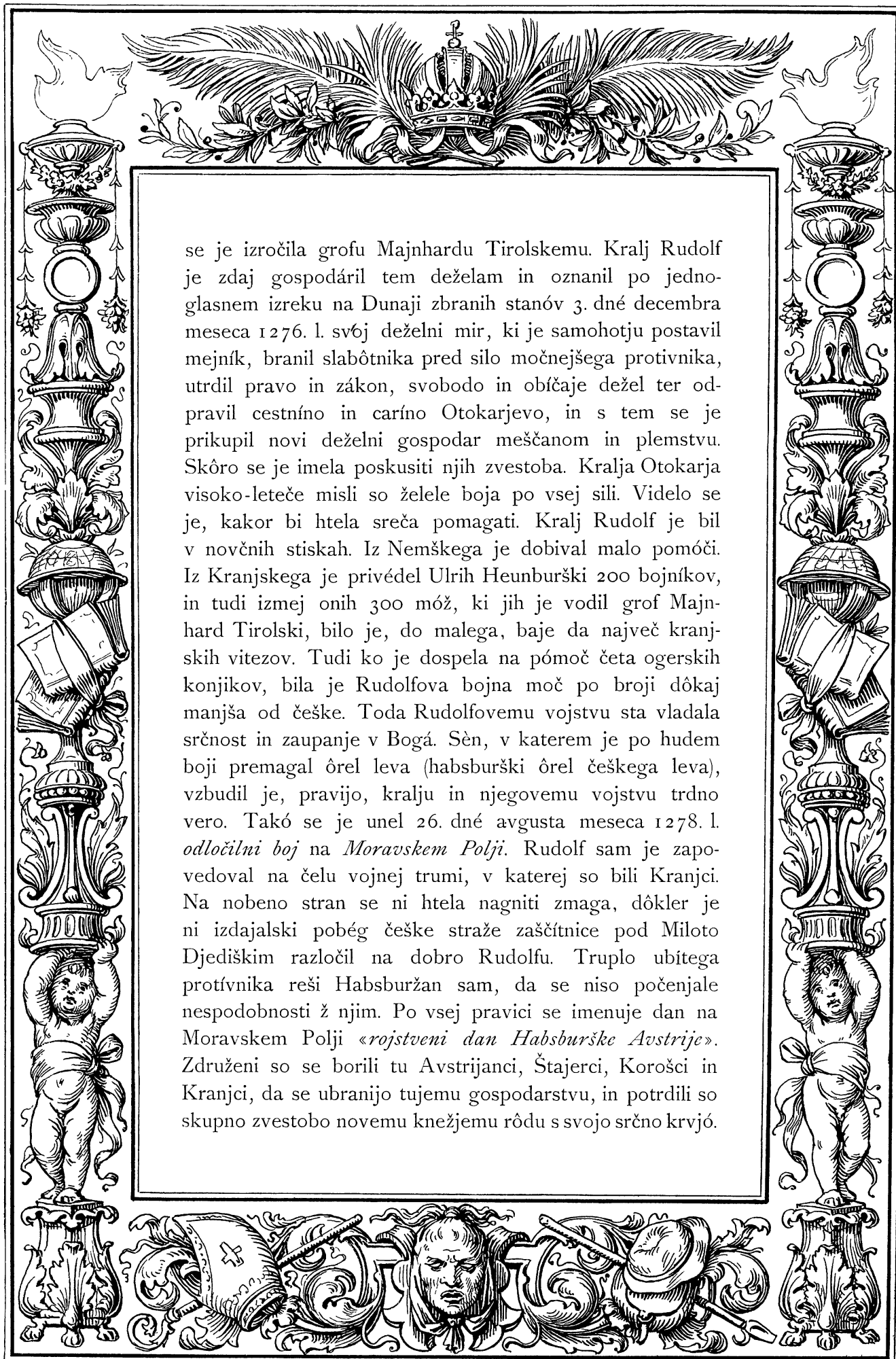

OŠKA srčnost in razumnost, pri-
ljudnost in odkritosrčnost so pri-
dobile pri prostemu švicarskemu
grofu Rudolfu IV. Habsburškemu
veljavo mej velikaši in meščani.
Ta svojstva in mala dédna oblast
rodovinska so nagnile nemške
kneze, da so izvolili njega, ko
jim je bilo dati osirotélej državi
poglarvarja. Niso se bali, da bi po njegovej dédnej oblasti
izgubili svojo samostojnost, katere so ljubosumno čuvali,
in stavili so v njegove duševne darove in v njegovo moč
vse svoje upanje. Rudolfova prva težnja je mérila na
to, da osirotélej državi zopet utrdi pravice. Izmej vseh
knezov ni imel nobeden toliko državi iztrganega imetja
nego li kralj Otokar. Od njega je zahteval Rudolf, da
se mora njemu, državnemu poglarvarju, pokoriti ter od
njega vzprejeti svoje posestvo v državni fevd. Ko se je
Otokar temu upiral, izóbcila ga je država, prijatelji so
ga zapustili in povsodi se je ljudstvo veselo poprijemalo
stvari kralja Rudolfa. Na Kranjskem in po drugih deželah
je plemstvo Otokarja sovražilo zavoljo njegove strogosti.
Mej plemenitaši, ki so 19. dné septembra meseca 1276. l.
v samostanu Reinskem pri Gradci ukrenili zvezo proti
Otokarju, bila sta tudi dva Scherfenberga (Ostrovharja)
iz Kranjskega. Po kratkem boji je moral češki kralj v
pomirji pred Dunajem (25. dné novembra meseca 1276. l.)
ukloniti ponosno svojo glavo pred Rudolfom ter se od-
povedati posestvu Avstrije, Štajerskega, Koroškega in
Kranjskega. Uprava Koroškega, Kranjskega in Krajine

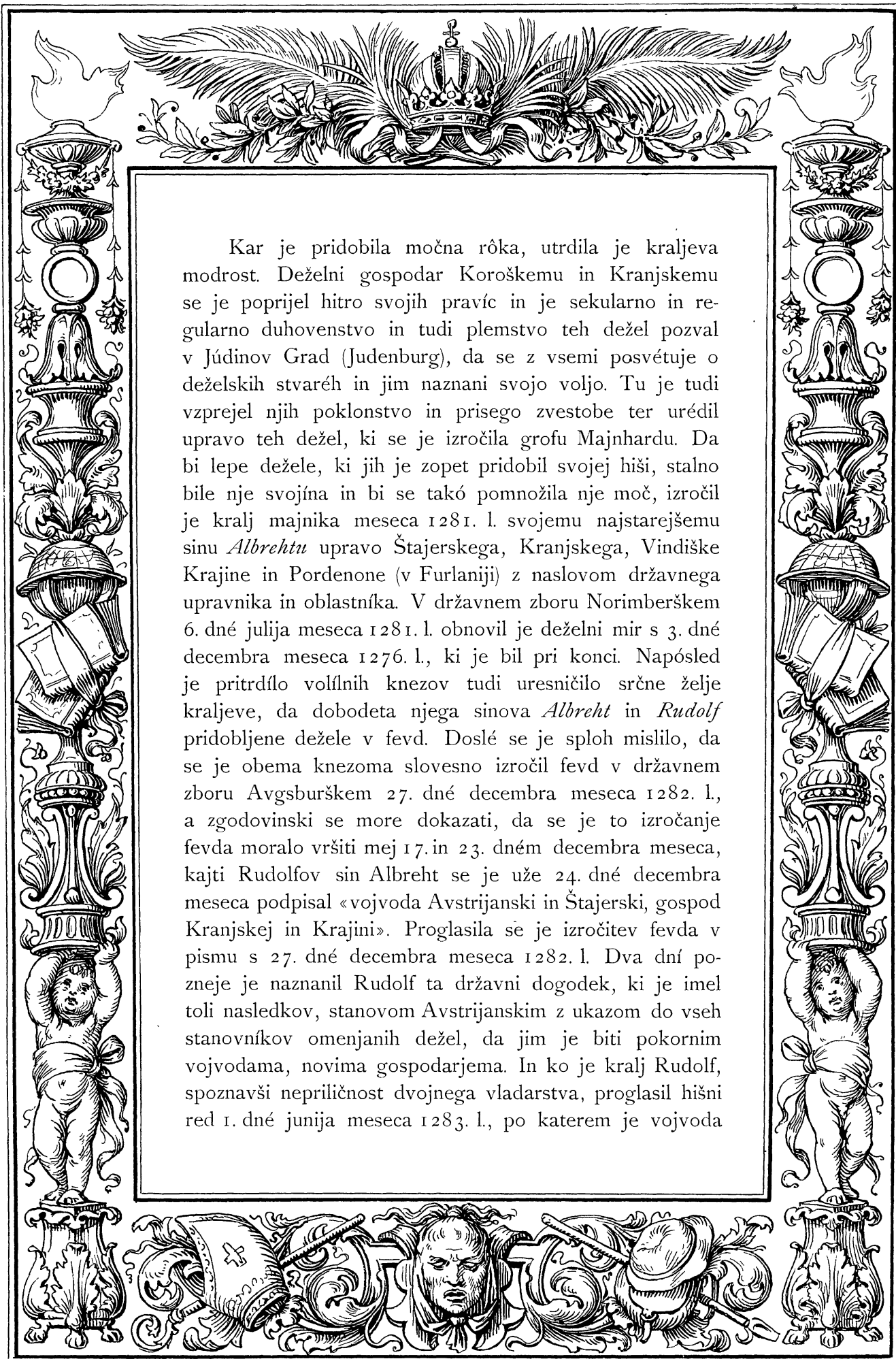

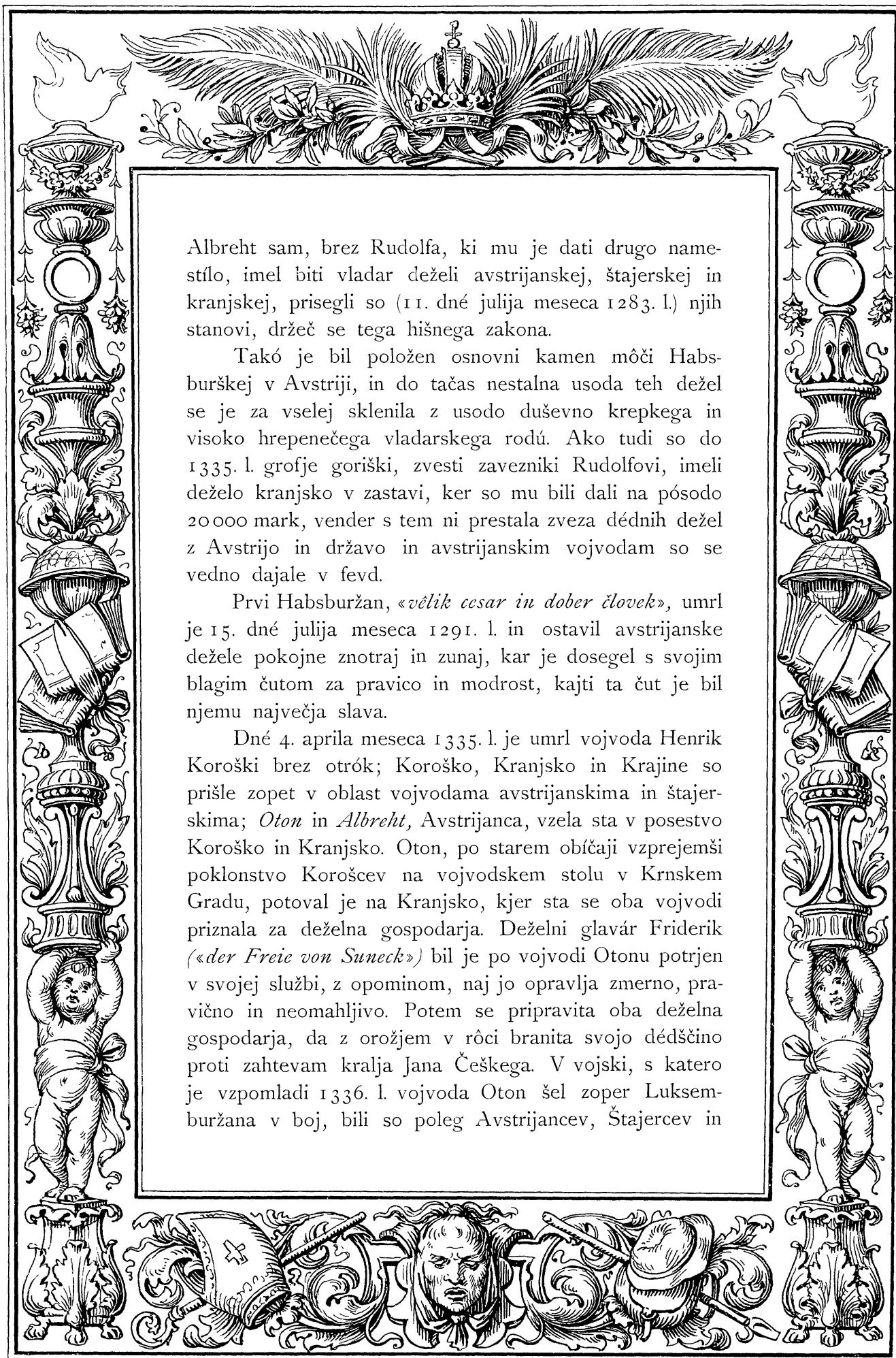

se je izročila grofu Majnhardu Tirolskemu. Kralj Rudolf je zdaj gospodaril tem deželam in oznanil po jednoglasnem izreku na Dunaji zbranih stanov 3. dne decembra meseca 1276. l. svoj deželni mir, ki je samohotju postavil mejnik, branil slabotnika pred silo močnejšega protivnika, utrdil pravo in zakon, svobodo in običaje dežel ter odpravil cestnino in carino Otokarjevo, in s tem se je prikupil novi deželni gospodar meščanom in plemstvu. Skoro se je imela poskusiti njih zvestoba. Kralja Otokarja visoko-leteče misli so želele boja po vsej sili. Videlo se je, kakor bi htela sreča pomagati. Kralj Rudolf je bil v novčnih stiskah. Iz Nemškega je dobival malo pomoči. Iz Kranjskega je privedel Ulrich Heunburški 200 bojnikov, in tudi izmej onih 300 mož, ki jih je vodil grof Majnhard Tirolski, bilo je, do malega, baje da največ kranjskih vitezov. Tudi ko je dospela na pomoč četa ogerskih konjnikov, bila je Rudolfova bojna moč po broji dökaj manjša od češke. Toda Rudolfovemu vojstvu sta vladala srčnost in zaupanje v Bogá. Sèn, v katerem je po hudem boji premagal ôrel leva (habsburški ôrel češkega leva), vzbudil je, pravijo, kralju in njegovemu vojstvu trdno vero. Takó se je unel 26. dne avgusta meseca 1278. l. *odločilni boj na Moravskem Polji*. Rudolf sam je zapovedoval na čelu vojnej trumi, v kateri so bili Kranjci. Na nobeno stran se ni htela nagniti zmaga, dôkler je ni izdajalski pobég češke straže zaščitnice pod Miloto Djediškim razločil na dobro Rudolfu. Truplo ubitega protivnika reši Habsburžan sam, da se niso počenjale nespodobnosti ž njim. Po vsej pravici se imenuje dan na Moravskem Polji *«rojstveni dan Habsburške Avstrije»*. Združeni so se borili tu Avstrijanci, Štajerci, Korošci in Kranjci, da se ubranijo tujemu gospodarstvu, in potrdili so skupno zvestobo novemu knežjemu rôdu s svojo srčno krvjó.

Kar je pridobila močna rōka, utrdila je kraljeva modrost. Deželni gospodar Koroškemu in Kranjskemu se je poprijel hitro svojih pravic in je sekularno in regularno duhovenstvo in tudi plemstvo teh dežel pozval v Júdinov Grad (Judenburg), da se z vsemi posvétuje o deželskih stvaréh in jim naznani svojo voljo. Tu je tudi vzprejel njih poklonstvo in prisego zvestobe ter urédil upravo teh dežel, ki se je izročila grofu Majnhardu. Da bi lepe dežele, ki jih je zopet pridobil svojej hiši, stalno bile nje svojina in bi se takó pomnožila nje moč, izročil je kralj majnika meseca 1281. l. svojemu najstarejšemu sinu *Albrehtu* upravo Štajerskega, Kranjskega, Vindiške Krajine in Pordenone (v Furlaniji) z naslovom državnega upravnika in oblastníka. V državnem zboru Norimberškem 6. dné julija meseca 1281. l. obnovil je deželni mir s 3. dné decembra meseca 1276. l., ki je bil pri konci. Napósled je pritrdílo volšnih knezov tudi uresničilo srčne želje kraljeve, da dobodeta njega sinova *Albreht* in *Rudolf* pridobljene dežele v fevd. Doslé se je sploh mislilo, da se je obema knezoma slovesno izročil fevd v državnem zboru Avgsturškem 27. dné decembra meseca 1282. l., a zgodovinski se more dokazati, da se je to izročanje fevda moralo vršiti mej 17. in 23. dném decembra meseca, kajti Rudolfov sin Albreht se je uže 24. dné decembra meseca podpisal «vojvoda Avstrijski in Štajerski, gospod Kranjskej in Krajini». Proglasila se je izročitev fevda v pismu s 27. dné decembra meseca 1282. l. Dva dni pozneje je naznanil Rudolf ta državni dogodek, ki je imel toli nasledkov, stanovom Avstrijskim z ukazom do vseh stanovnikov omenjanih dežel, da jim je biti pokornim vojvodama, novima gospodarjema. In ko je kralj Rudolf, spoznavši neprilichnost dvojnega vladarstva, proglasil hišni red 1. dné junija meseca 1283. l., po katerem je vojvoda

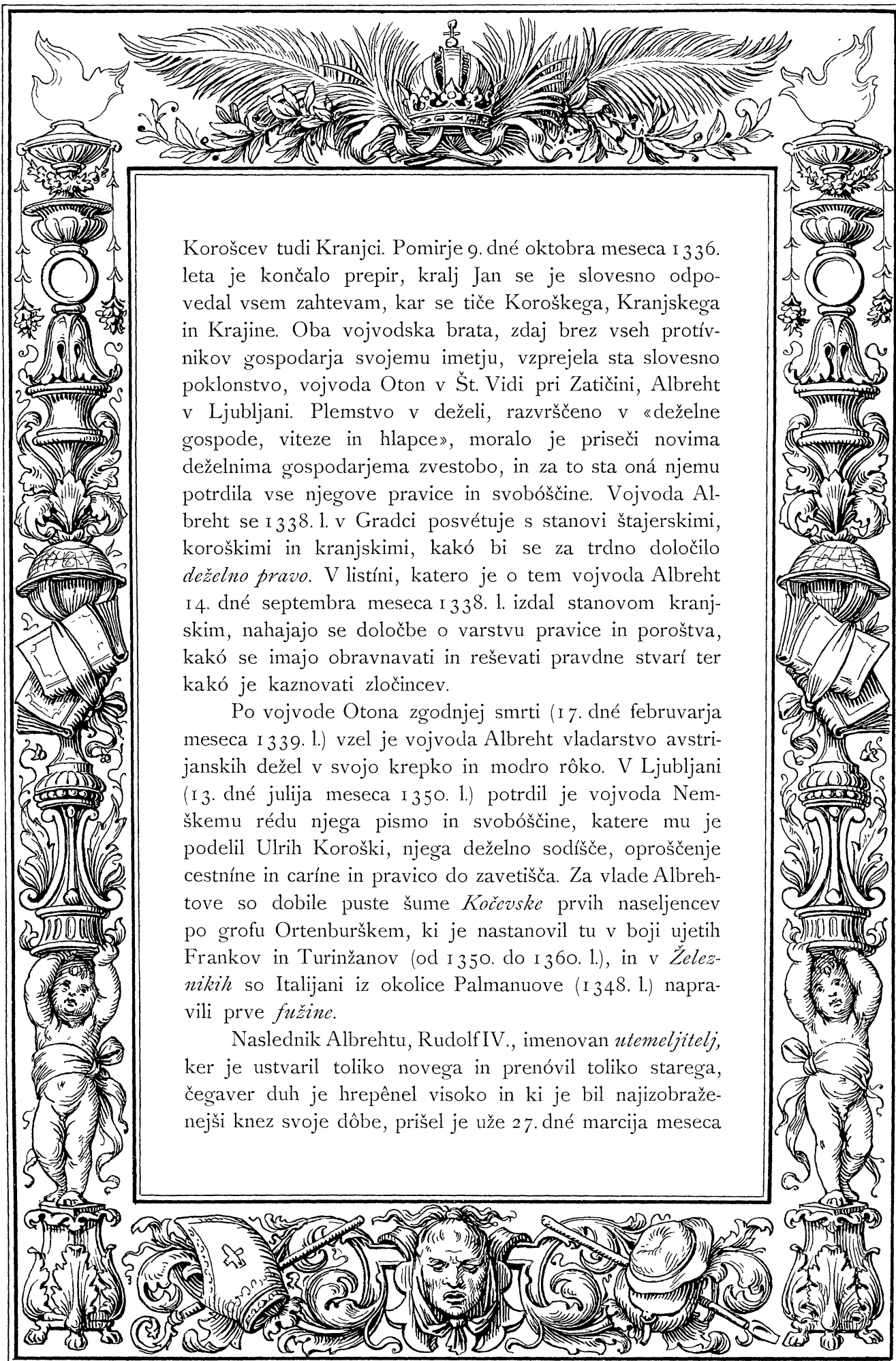

Albrecht sam, brez Rudolfa, ki mu je dati drugo name-
stilo, imel biti vladar deželi avstrijskeje, štajerskeje in
kranjskeje, prisegli so (11. dné julija meseca 1283. l.) njih
stanovi, držeč se tega hišnega zakona.

Takó je bil položen osnovni kamen móči Habs-
burškeje v Avstriji, in do tačas nestalna usoda teh dežel
se je za vselej sklenila z usodo duševno krepkega in
visoko hrepenečega vladarskega rodú. Ako tudi so do
1335. l. grofje goriški, zvesti zavezniki Rudolfovi, imeli
deželo kranjsko v zastavi, ker so mu bili dali na pósodo
20 000 mark, vender s tem ni prestala zveza dédnih dežel
z Avstrijo in državo in avstrijskim vojvodam so se
vedno dajale v fevd.

Prvi Habsburžan, «*vélik cesar in dober človek*», umrl
je 15. dné julija meseca 1291. l. in ostavil avstrijske
dežele pokojne znotraj in zunaj, kar je dosegel s svojim
blagim čutom za pravico in modrost, kajti ta čut je bil
njemu največja slava.

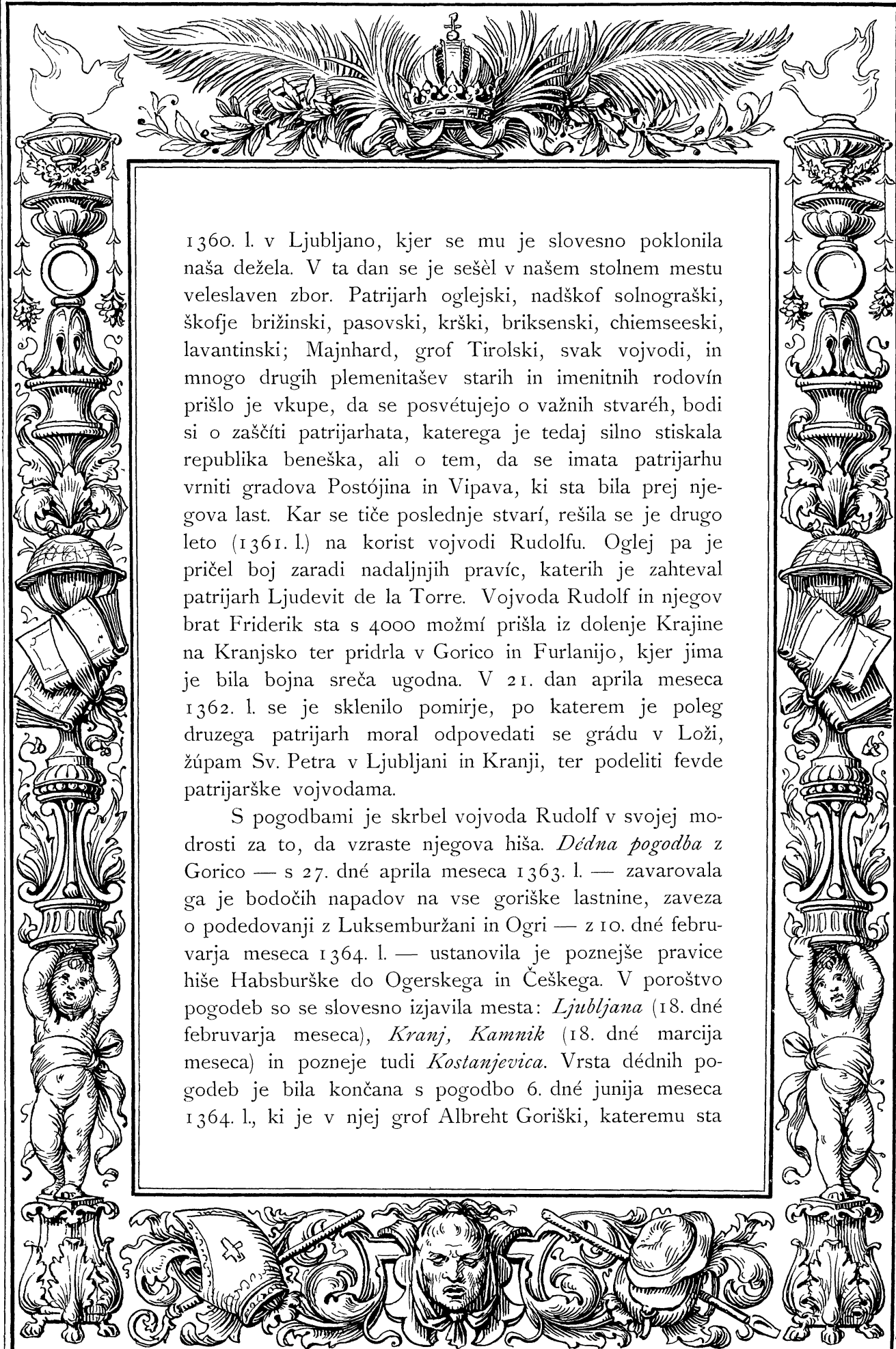
Dné 4. aprila meseca 1335. l. je umrl vojvoda Henrik
Koroški brez otrok; Koroško, Kranjsko in Krajine so
prišle zopet v oblast vojvodama avstrijskima in štajer-
skima; *Oton* in *Albrecht*, Avstrijanca, vzela sta v posestvo
Koroško in Kranjsko. Oton, po starem običaji vzprejemši
poklonstvo Korošcev na vojvodskem stolu v Krnskem
Gradu, potoval je na Kranjsko, kjer sta se oba vojvodi
priznala za deželna gospodarja. Deželni glavár Friderik
(«*der Freie von Suneck*») bil je po vojvodi Otonu potrjen
v svojej službi, z opominom, naj jo opravlja zmerno, pra-
vično in neomahljivo. Potem se pripravita oba deželna
gospodarja, da z orožjem v róci branita svojo dédščino
proti zahtevam kralja Jana Češkega. V vojski, s katero
je vzpomladi 1336. l. vojvoda Oton šel zoper Luksem-
buržana v boj, bili so poleg Avstrijancev, Štajercev in

Korošcev tudi Kranjci. Pomirje 9. dne oktobra meseca 1336. leta je končalo prepir, kralj Jan se je slovesno odpovedal vsem zahtevam, kar se tiče Koroškega, Kranjskega in Krajine. Oba vojvodska brata, zdaj brez vseh protivnikov gospodarja svojemu imetju, vzprejela sta slovesno poklonstvo, vojvoda Oton v Št. Vidi pri Zatičini, Albreht v Ljubljani. Plemstvo v deželi, razvrščeno v «deželne gospode, viteze in hlapce», moralo je priseči novima deželnima gospodarjema zvestobo, in za to sta oná njemu potrdila vse njegove pravice in svobóšćine. Vojvoda Albreht se 1338. l. v Gradci posvétuje s stanovi štajerskimi, koroškimi in kranjskimi, kakó bi se za trdno določilo *deželno pravo*. V listíni, katero je o tem vojvoda Albreht 14. dne septembra meseca 1338. l. izdal stanovom kranjskim, nahajajo se določbe o varstvu pravice in poroštva, kakó se imajo obravnavati in reševati pravdne stvari ter kakó je kaznovati zločincev.

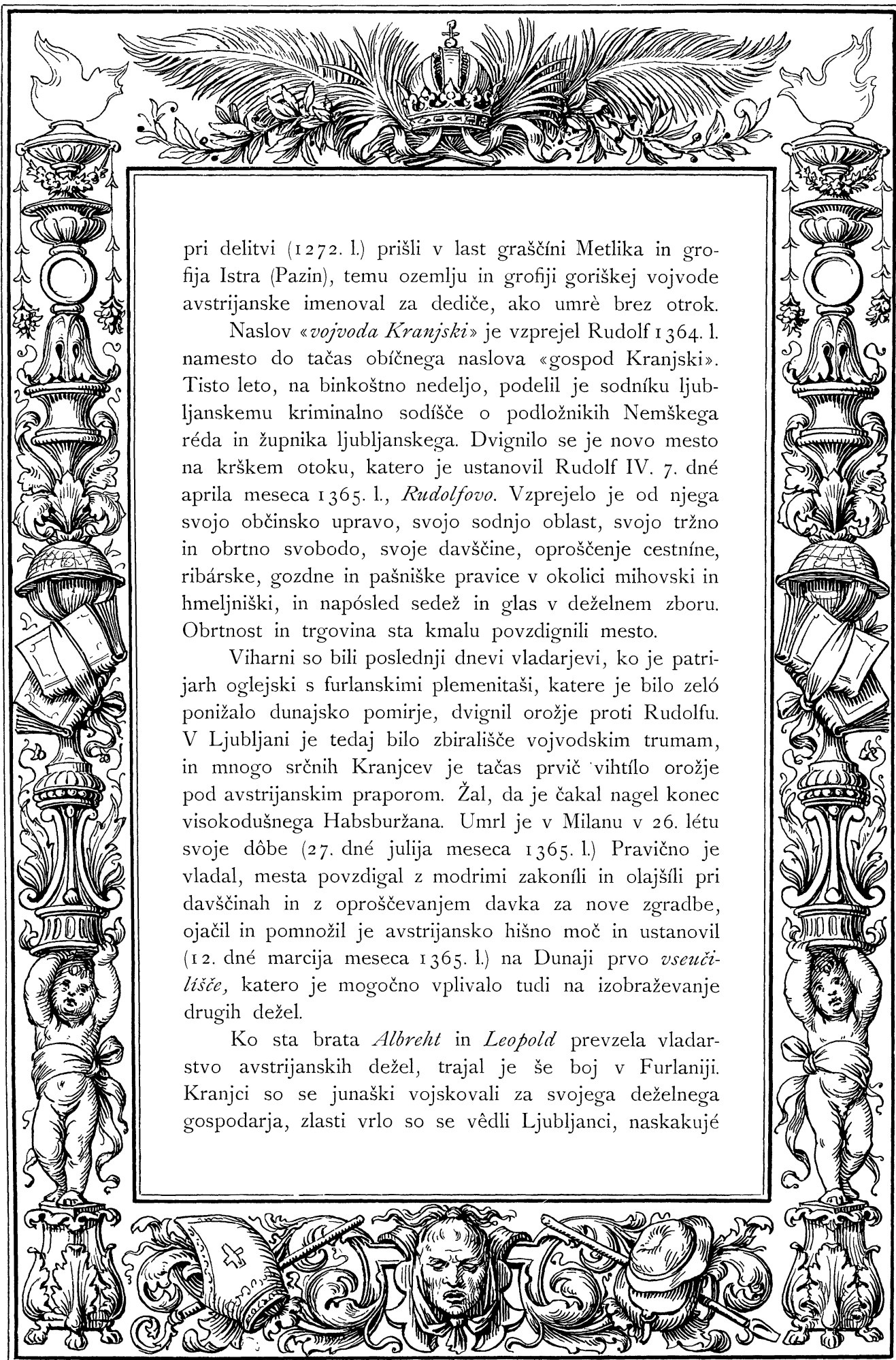
Po vojvode Otona zgodnej smrti (17. dne februarja meseca 1339. l.) vzel je vojvoda Albreht vladarstvo avstrijskih dežel v svojo krepko in modro rôko. V Ljubljani (13. dne julija meseca 1350. l.) potrdil je vojvoda Nemškemu rédu njega pismo in svobóšćine, katere mu je podelil Ulrich Koroški, njega deželno sodíšće, oprošćenje cestnín in carín in pravico do zavetišća. Za vlade Albrehtove so dobile puste šume *Kočevske* prvih naseljencev po grofu Ortenburškem, ki je nastanovil tu v boji ujetih Frankov in Turinžanov (od 1350. do 1360. l.), in v *Železníkih* so Italijani iz okolice Palmanuove (1348. l.) napravili prve *fužine*.

Naslednik Albrehtu, Rudolf IV., imenovan *utemeljíteľ*, ker je ustvaril toliko novega in prenóvil toliko starega, čegaver duh je hrepênel visoko in ki je bil najizobraženejši knez svoje dóbe, prišel je uže 27. dne marcija meseca

1360. l. v Ljubljano, kjer se mu je slovesno poklonila naša dežela. V ta dan se je sešel v našem stolnem mestu veleslaven zbor. Patrijarh oglejski, nadškof solnograški, škofje brižinski, pasovski, krški, briksenski, chiemseeski, lavantinski; Majnhard, grof Tirolski, svak vojvodi, in mnogo drugih plemenitašev starih in imenitnih rodovín prišlo je vkupe, da se posvétujejo o važnih stvaréh, bodi si o zaščiti patrijarhata, katerega je tedaj silno stiskala republika beneška, ali o tem, da se imata patrijarhu vrniti gradova Postójina in Vipava, ki sta bila prej njegova last. Kar se tiče poslednje stvari, rešila se je drugo leto (1361. l.) na korist vojvodi Rudolfu. Oglej pa je pričel boj zaradi nadaljnjih pravic, katerih je zahteval patrijarh Ljudevit de la Torre. Vojvoda Rudolf in njegov brat Friderik sta s 4000 možmí prišla iz dolnje Krajine na Kranjsko ter pridrla v Gorico in Furlanijo, kjer jima je bila bojna sreča ugodna. V 21. dan aprila meseca 1362. l. se je sklenilo pomirje, po katerem je poleg družega patrijarh moral odpovedati se grádu v Loži, žúpam Sv. Petra v Ljubljani in Kranji, ter podeliti fevde patrijarške vojvodama.

S pogodbami je skrbel vojvoda Rudolf v svojej modrosti za to, da vzraste njegova hiša. *Dédna pogodba* z Gorico — s 27. dné aprila meseca 1363. l. — zavarovala ga je bodočih napadov na vse goriške lastnine, zaveza o podedovanji z Luksemburžani in Ogri — z 10. dné februarja meseca 1364. l. — ustanovila je poznejše pravice hiše Habsburške do Ogerskega in Češkega. V poroštvo pogodeb so se slovesno izjavila mesta: *Ljubljana* (18. dné februarja meseca), *Kranj*, *Kamnik* (18. dné marcija meseca) in pozneje tudi *Kostanjevica*. Vrsta dédnih pogodeb je bila končana s pogodbo 6. dné junija meseca 1364. l., ki je v njej grof Albreht Goriški, kateremu sta

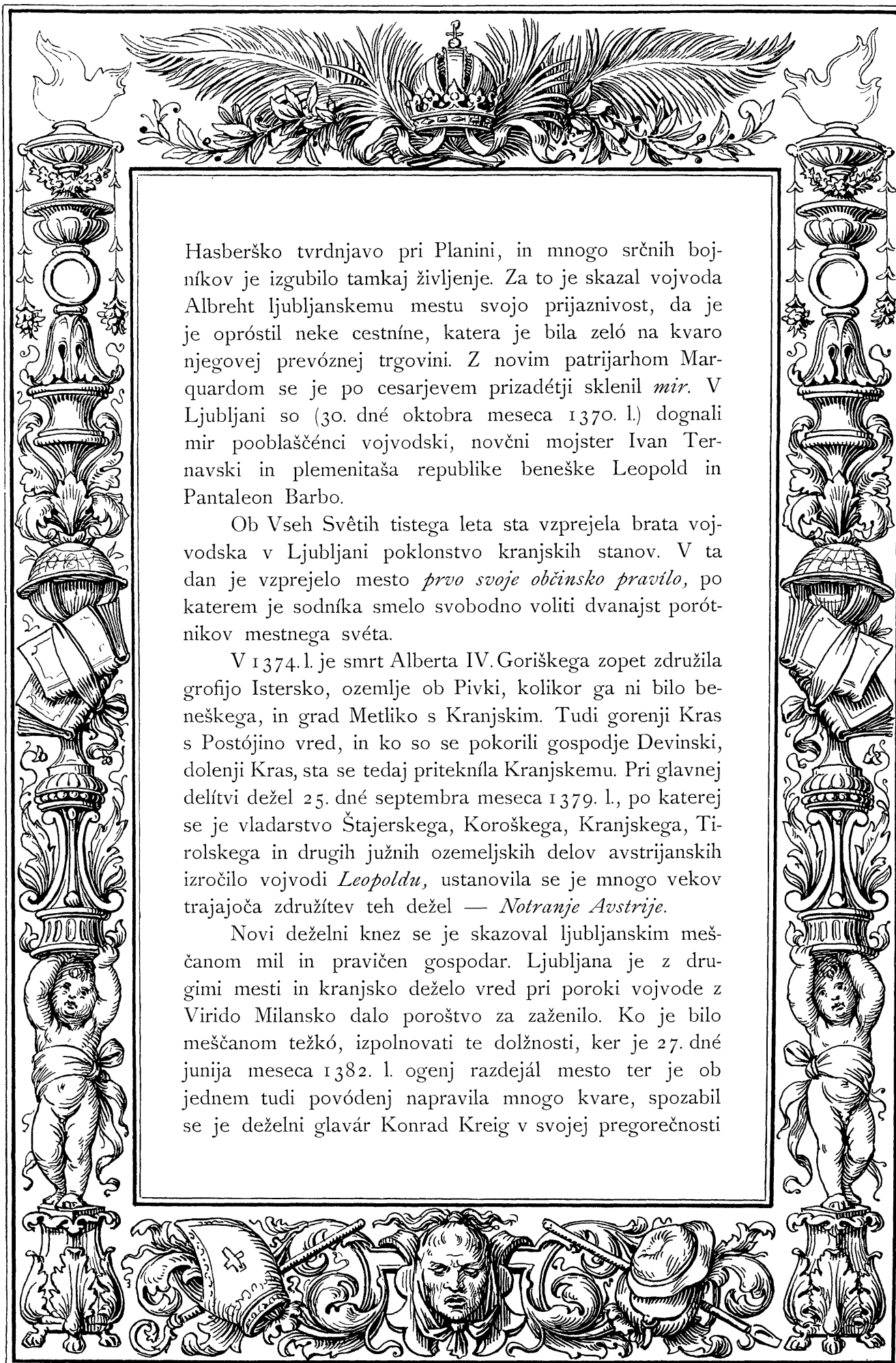
pri delitvi (1272. l.) prišli v last graščini Metlika in grofija Istra (Pazin), temu ozemlju in grofiji goriškej vojvode avstrijsanske imenoval za dediče, ako umrè brez otrok.

Naslov «vojvoda Kranjski» je vzprejel Rudolf 1364. l. namesto do tačas običnega naslova «gospod Kranjski». Tisto leto, na binkoštno nedeljo, podelil je sodniku ljubljanskemu kriminalno sodišče o podložnikih Nemškega réda in župnika ljubljanskega. Dvignilo se je novo mesto na krškem otoku, katero je ustanovil Rudolf IV. 7. dne aprila meseca 1365. l., *Rudolfovo*. Vzprejelo je od njega svojo občinsko upravo, svojo sodnjo oblast, svojo tržno in obrtno svobodo, svoje davščine, oproščenje cestnéne, ribárske, gozdne in pašniške pravice v okolici mihovski in hmeljniški, in napósled sedež in glas v deželnem zboru. Obrtnost in trgovina sta kmalu povzdignili mesto.

Viharni so bili poslednji dnevi vladarjevi, ko je patrijarh oglejski s furlanskimi plemenitaši, katere je bilo zeló ponižalo dunajsko pomirje, dvignil orožje proti Rudolfu. V Ljubljani je tedaj bilo zbirališče vojvodskim trumam, in mnogo srčnih Kranjcev je tačas prvič vihtílo orožje pod avstrijskim praporom. Žal, da je čakal nagel konec visokodušnega Habsburžana. Umrl je v Milanu v 26. létu svoje dôbe (27. dne julija meseca 1365. l.) Pravično je vladal, mesta povzdigal z modrimi zakoníli in olajšil pri davščinah in z oproščevanjem davka za nove zgradbe, ojačil in pomnožil je avstrijsko hišno moč in ustanovil (12. dne marcija meseca 1365. l.) na Dunaji prvo *vseučilišče*, katero je mogočno vplivalo tudi na izobraževanje drugih dežel.

Ko sta brata *Albreht* in *Leopold* prevzela vladarstvo avstrijskih dežel, trajal je še boj v Furlaniji. Kranjci so se junaški vojskovali za svojega deželnega gospodarja, zlasti vrlo so se védli Ljubljanci, naskakujé

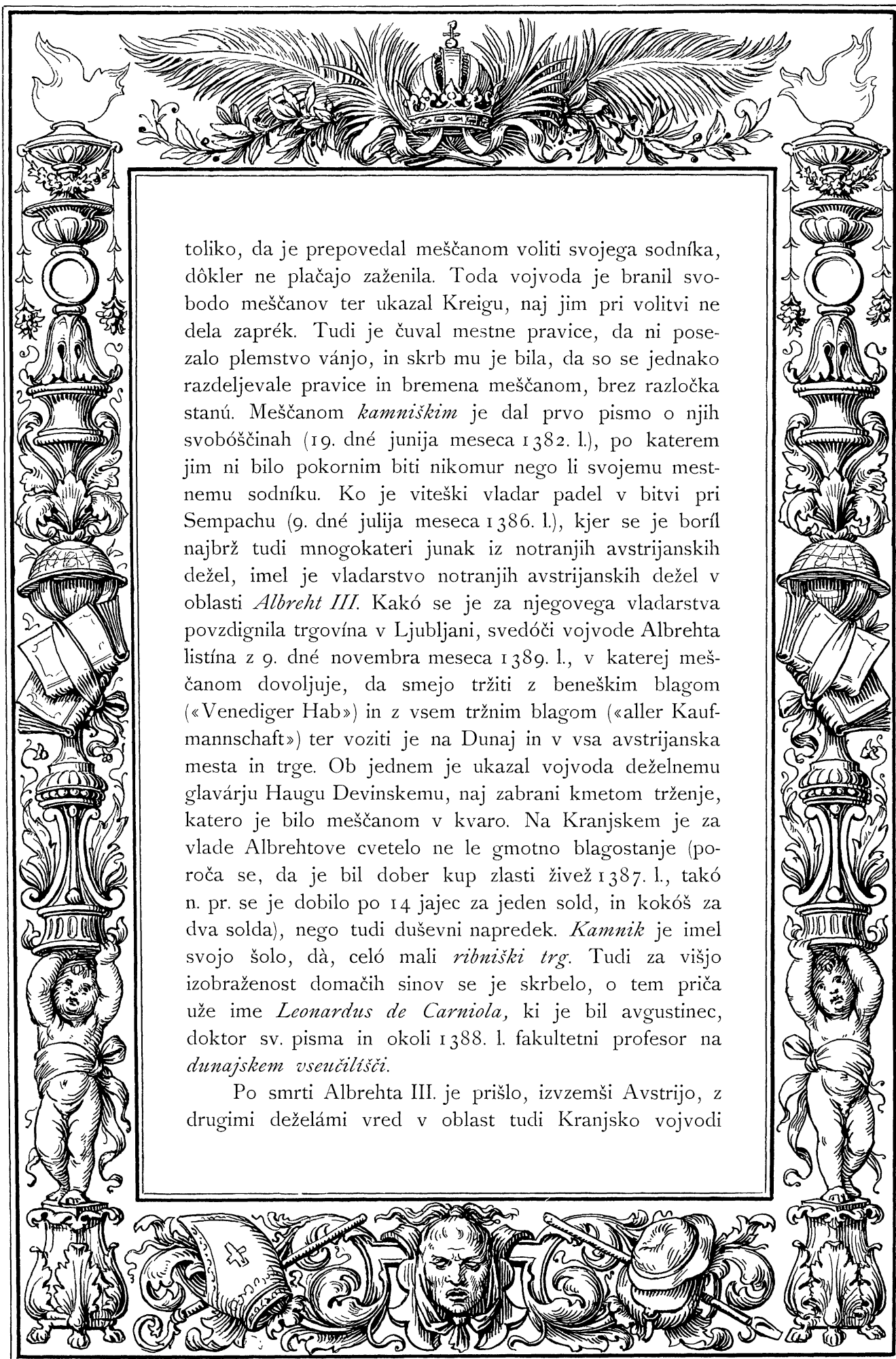

Hasberško tvrdnjavo pri Planini, in mnogo srčnih bojnókov je izgubilo tamkaj življenje. Za to je skazal vojvoda Albreht ljubljanskemu mestu svojo prijaznivost, da je je opróstil neke cestnóne, katera je bila zeló na kvaro njegovej prevózneje trgovini. Z novim patrijarhom Marquardom se je po cesarjevem prizadétji sklenil *mir*. V Ljubljani so (30. dné oktobra meseca 1370. l.) dognali mir pooblašóenci vojvodski, novóni mojster Ivan Ternavski in plemenitaša republike beneške Leopold in Pantaleon Barbo.

Ob Vseh Svétih tistega leta sta vzprejela brata vojvodska v Ljubljani poklonstvo kranjskih stanov. V ta dan je vzprejelo mesto *prvo svoje občínsko pravílo*, po katerem je sodníka smelo svobodno voliti dvanajst porótnikov mestnega svéta.

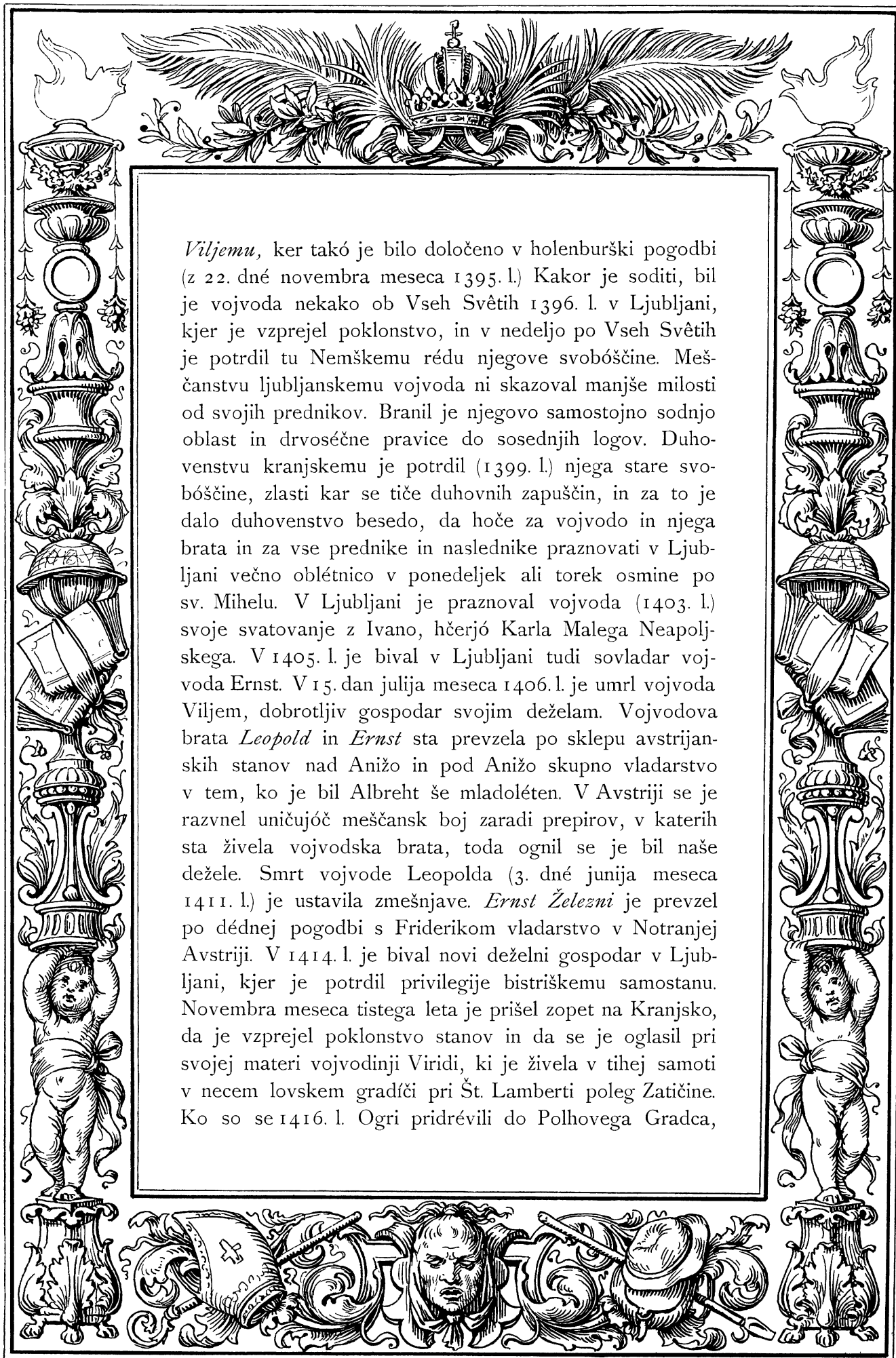
V 1374. l. je smrt Alberta IV. Goriškega zopet združila grofíjo Istersko, ozemlje ob Pivki, kolikor ga ni bilo beneškega, in grad Metliko s Kranjskim. Tudi gorenji Kras s Postójno vred, in ko so se pokorili gospodje Devinski, dolenji Kras, sta se tedaj priteknlá Kranjskemu. Pri glavnej delítvi dežel 25. dné septembra meseca 1379. l., po kateri se je vladarstvo Štajerskega, Koroškega, Kranjskega, Tirolskega in drugih južnih ozemeljskih delov avstrijskih izročilo vojvodi *Leopoldu*, ustanovila se je mnogo vekov trajajoóa združítev teh dežel — *Notranje Avstrije*.

Novi deželni knez se je skazoval ljubljanskim mešóanom mil in pravióen gospodar. Ljubljana je z drugimi mesti in kranjsko deželo vred pri poroki vojvode z Virido Milansko dalo poroštvo za zaženilo. Ko je bilo mešóanom težkó, izpolnovati te dolžnosti, ker je 27. dné junija meseca 1382. l. ogenj razdejál mesto ter je ob jednem tudi povódenj napravila mnogo kvare, spozabil se je deželni glavár Konrad Kreig v svojej pregoreónosti

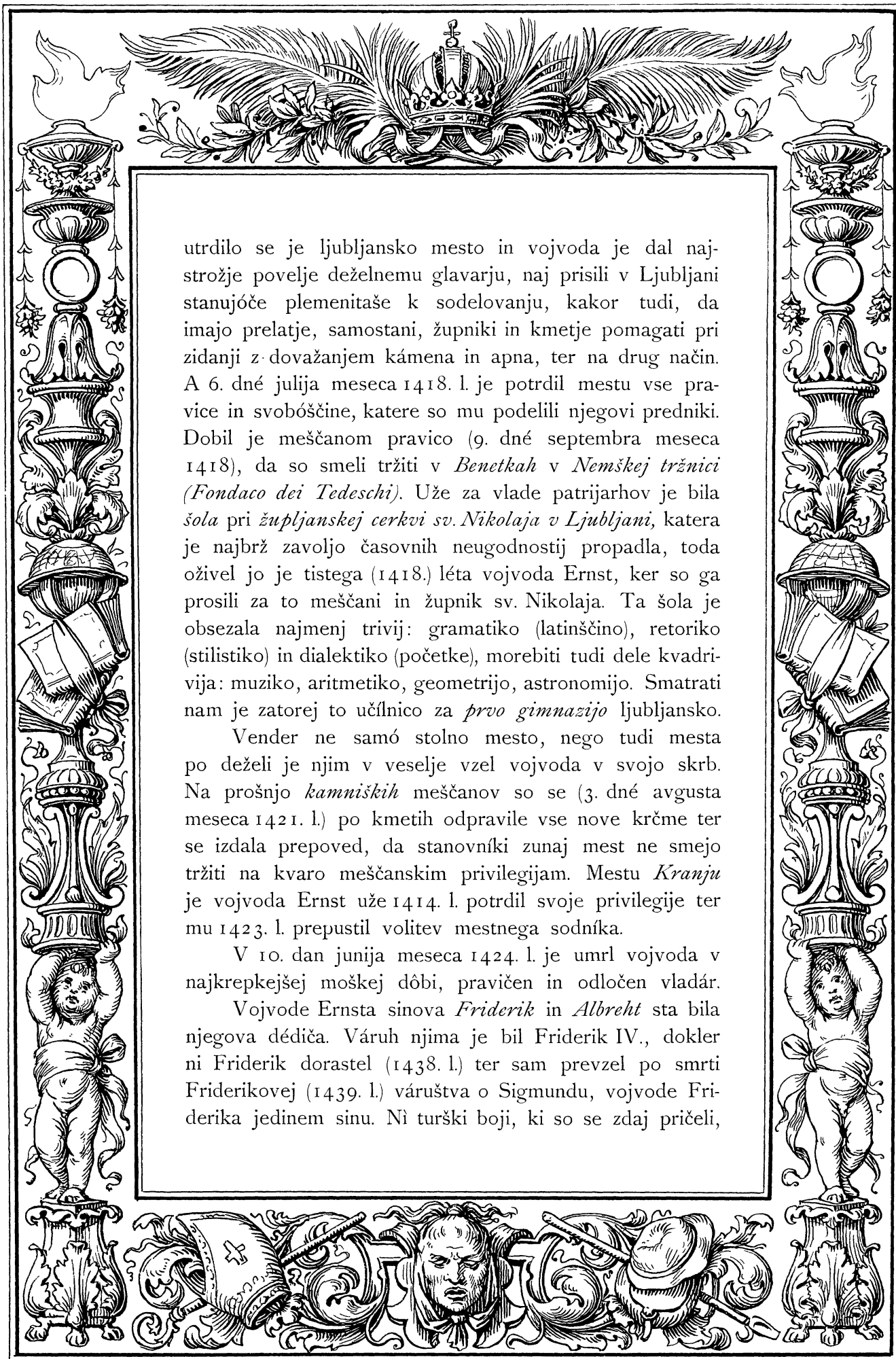
toliko, da je prepovedal meščanom voliti svojega sodnika, dókler ne plačajo zaženila. Toda vojvoda je branil svobodo meščanov ter ukazal Kreigu, naj jim pri volitvi ne dela zaprék. Tudi je čuval mestne pravice, da ni posezalo plemstvo vánjo, in skrb mu je bila, da so se jednako razdeljevale pravice in bremena meščanom, brez razločka stanú. Meščanom *kamniškim* je dal prvo pismo o njih svobóščinah (19. dné junija meseca 1382. l.), po katerem jim ni bilo pokornim biti nikomur nego li svojemu mestnemu sodníku. Ko je viteški vladar padel v bitvi pri Sempachu (9. dné julija meseca 1386. l.), kjer se je boril najbrž tudi mnogokateri junak iz notranjih avstrijskih dežel, imel je vladarstvo notranjih avstrijskih dežel v oblasti *Albreht III.* Kakó se je za njegovega vladarstva povzdignila trgovína v Ljubljani, svedóči vojvode Albrehta listína z 9. dné novembra meseca 1389. l., v katerej meščanom dovoljuje, da smejo tržiti z beneškim blagom («Venediger Hab») in z vsem tržnim blagom («aller Kaufmannschaft») ter voziti je na Dunaj in v vsa avstrijska mesta in trge. Ob enem je ukazal vojvoda deželnemu glavárju Haugu Devinskemu, naj zabrani kmetom trženje, katero je bilo meščanom v kvaro. Na Kranjskem je za vlade Albrehtove cvetelo ne le gmotno blagostanje (poroča se, da je bil dober kup zlasti živež 1387. l., také n. pr. se je dobilo po 14 jajec za jeden sold, in kokóš za dva solda), nego tudi duševni napredek. *Kamnik* je imel svojo šolo, dà, celó mali *ribniški trg*. Tudi za višjo izobraženost domačih sinov se je skrbelo, o tem priča uže ime *Leonardus de Carniola*, ki je bil avgustinec, doktor sv. pisma in okoli 1388. l. fakultetni profesor na *dunajskem vseučilišči*.

Po smrti Albrehta III. je prišlo, izvzemši Avstrijo, z drugimi deželámi vred v oblast tudi Kranjsko vojvodi

Viljemu, ker takó je bilo določeno v holenburški pogodbi (z 22. dné novembra meseca 1395. l.) Kakor je soditi, bil je vojvoda nekako ob Vseh Svêtih 1396. l. v Ljubljani, kjer je vzprejel poklonstvo, in v nedeljo po Vseh Svêtih je potrdil tu Nemškemu rédu njegove svobóšchine. Meščanstvu ljubljanskemu vojvoda ni skazoval manjše milosti od svojih prednikov. Branil je njegovo samostojno sodnjo oblast in drvoséčne pravice do sosednjih logov. Duhovenstvu kranjskemu je potrdil (1399. l.) njega stare svobóšchine, zlasti kar se tiče duhovnih zapuščin, in za to je dalo duhovenstvo besedo, da hoče za vojvodo in njega brata in za vse prednike in naslednike praznovati v Ljubljani véčno oblétnico v ponedeljek ali torek osmine po sv. Mihelu. V Ljubljani je praznoval vojvoda (1403. l.) svoje svatovanje z Ivano, hčerjó Karla Malega Neapoljskega. V 1405. l. je bival v Ljubljani tudi sovladar vojvoda Ernst. V 15. dan julija meseca 1406. l. je umrl vojvoda Viljem, dobrotljiv gospodar svojim deželam. Vojvodova brata *Leopold* in *Ernst* sta prevzela po sklepu avstrijskih stanov nad Anížo in pod Anížo skupno vladarstvo v tem, ko je bil Albreht še mladoléten. V Avstriji se je razvnel uničujóč meščansk boj zaradi prepírov, v katerih sta živela vojvodska brata, toda ognil se je bil naše dežele. Smrt vojvode Leopolda (3. dné junija meseca 1411. l.) je ustavila zmešnjave. *Ernst Železni* je prevzel po dédnej pogodbi s Friderikom vladarstvo v Notranjej Avstriji. V 1414. l. je bival novi deželni gospodar v Ljubljani, kjer je potrdil privilegije bistríškemu samostanu. Novembra meseca tistega leta je prišel zopet na Kranjsko, da je vzprejel poklonstvo stanov in da se je oglasil pri svojej materi vojvodinji Viridi, ki je živela v tihej samoti v necem lovskem gradlči pri Št. Lambertu poleg Zatičine. Ko so se 1416. l. Ogrí pridrévili do Polhovega Gradca,

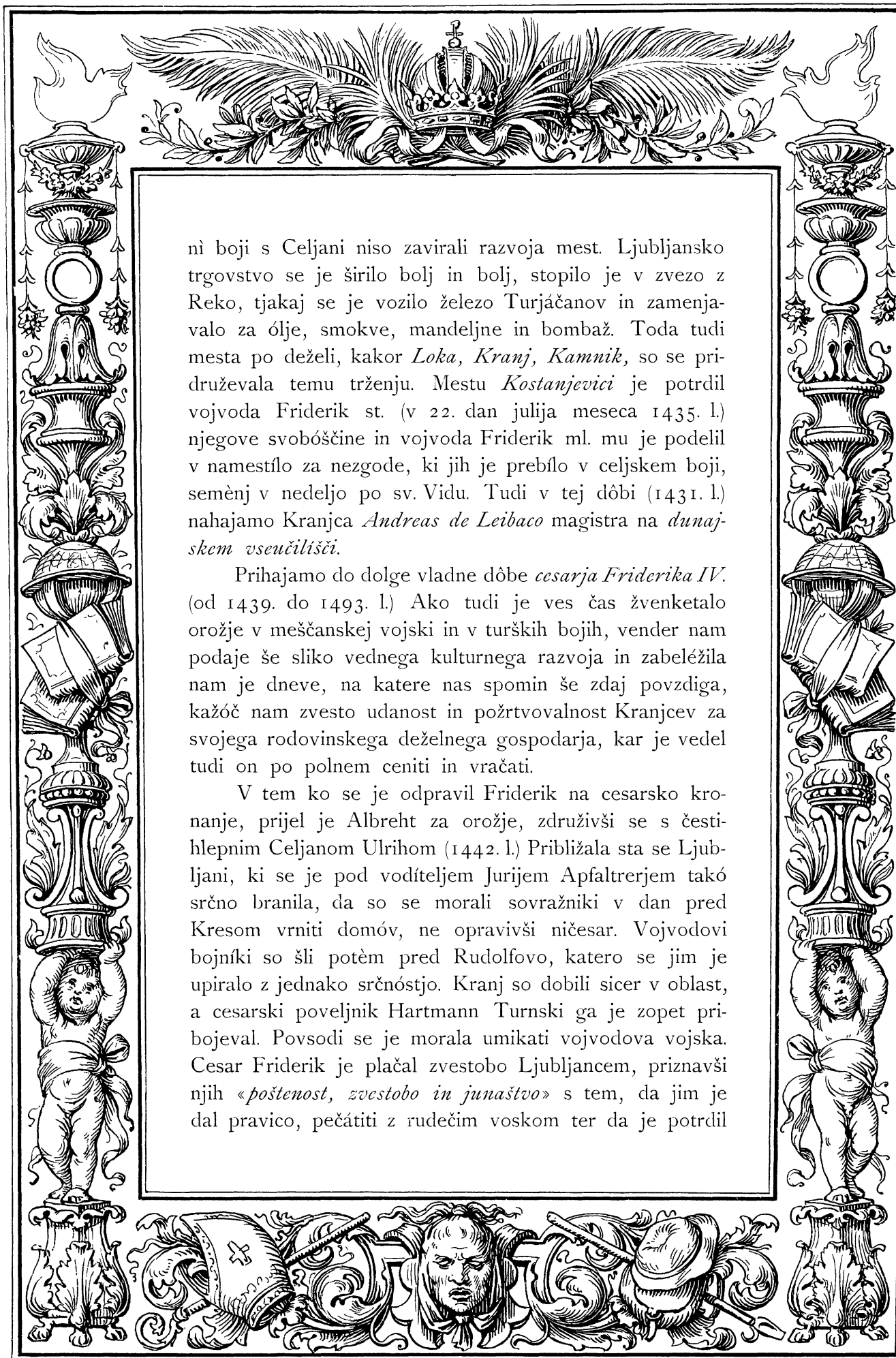

utrnilo se je ljubljansko mesto in vojvoda je dal najstrožje povelje deželnemu glavarju, naj prisili v Ljubljani stanujoče plemenitaše k sodelovanju, kakor tudi, da imajo prelatje, samostani, župniki in kmetje pomagati pri zidanji z dovažanjem kámena in apna, ter na drug način. A 6. dné julija meseca 1418. l. je potrdil mestu vse pravice in svobóšćine, katere so mu podelili njegovi predniki. Dobil je meščanom pravico (9. dné septembra meseca 1418), da so smeli tržiti v *Benetkah* v *Nemškej tržnici* (*Fondaco dei Tedeschi*). Uže za vlade patrijarhov je bila šola pri župljanskej cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani, katera je najbrž zavoljo časovnih neugodnostij propadla, toda oživel jo je tistega (1418.) léta vojvoda Ernst, ker so ga prosili za to meščani in župnik sv. Nikolaja. Ta šola je obsegala najmenj trivij: gramatiko (latinščino), retoriko (stilistiko) in dialektiko (početke), morebiti tudi dele kvadrivija: muziko, aritmetiko, geometrijo, astronomijo. Smatrati nam je zatorej to učilnico za *prvo gimnazijo* ljubljansko.

Vender ne samó stolno mesto, nego tudi mesta po deželi je njim v veselje vzel vojvoda v svojo skrb. Na prošnjo *kamniških* meščanov so se (3. dné avgusta meseca 1421. l.) po kmetih odpravile vse nove krčme ter se izdala prepoved, da stanovniki zunaj mest ne smejo tržiti na kvaro meščanskim privilegijam. Mestu *Kranju* je vojvoda Ernst uže 1414. l. potrdil svoje privilegije ter mu 1423. l. prepustil volitev mestnega sodnika.

V 10. dan junija meseca 1424. l. je umrl vojvoda v najkrepkejšej moškej dôbi, pravičen in odločen vladár.

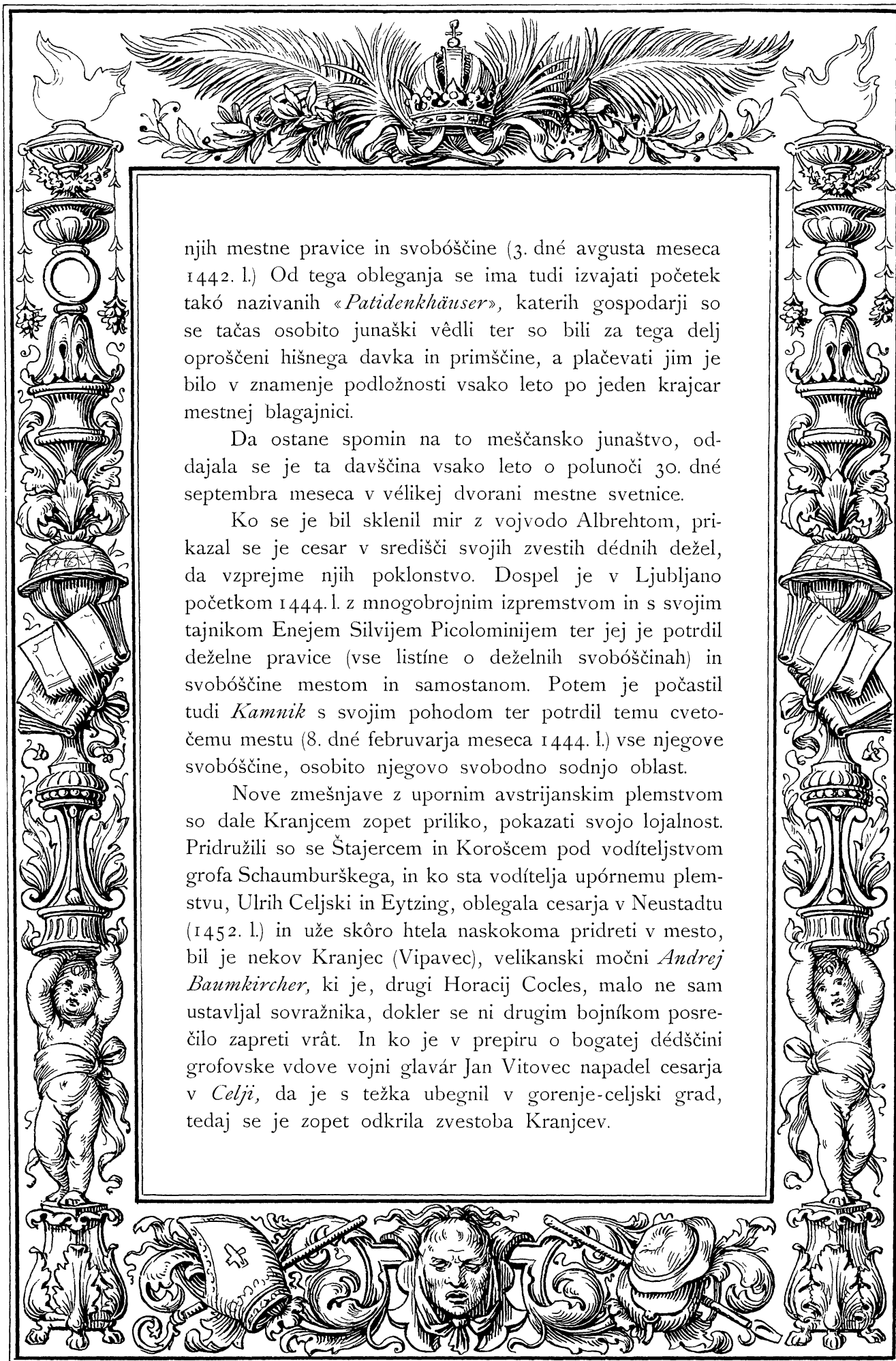
Vojvode Ernsta sinova *Friderik* in *Albreht* sta bila njegova dédiča. Váruh njima je bil Friderik IV., dokler ni Friderik dorastel (1438. l.) ter sam prevzel po smrti Friderikovej (1439. l.) váruštva o Sigmundu, vojvode Friderika jedinem sinu. Ni turški boji, ki so se zdaj pričeli,

nì boji s Celjani niso zavirali razvoja mest. Ljubljansko trgovstvo se je širilo bolj in bolj, stopilo je v zvezo z Reko, tjakaj se je vozilo železo Turjáčanov in zamenjavaló za ólje, smokve, mandeljne in bombaž. Toda tudi mesta po deželi, kakor *Loka, Kranj, Kamnik*, so se pridruževala temu trženju. Mestu *Kostanjevici* je potrdil vojvoda Friderik st. (v 22. dan julija meseca 1435. l.) njegove svobóšçine in vojvoda Friderik ml. mu je podelil v namestílo za nezgode, ki jih je prebilo v celjskem boji, semènj v nedeljo po sv. Vidu. Tudi v tej dóbi (1431. l.) nahajamo Kranjca *Andreas de Leibaco* magistra na *dunajskem vseučilišču*.

Prihajamo do dolge vladne dóbe *cesarja Friderika IV.* (od 1439. do 1493. l.) Ako tudi je ves ças žvenketalo orožje v meščanski vojski in v turških bojih, vendar nam podaje še sliko vednega kulturnega razvoja in zabelèžila nam je dneve, na katere nas spomin še zdaj povzdiga, kažóç nam zvesto udanost in požrtvovalnost Kranjcev za svojega rodovinskega deželnega gospodarja, kar je vedel tudi on po polnem ceniti in vraçati.

V tem ko se je odpravil Friderik na cesarsko kronanje, prijel je Albreht za orožje, združivši se s çestihlepnim Celjanom Ulrichom (1442. l.) Približala sta se Ljubljani, ki se je pod vodíteljem Jurijem Apfaltrerjem takó srçno branila, da so se morali sovražniki v dan pred Kresom vrniti domóv, ne opravivši ničesar. Vojvodovi bojníki so šli potèm pred Rudolfovo, katero se jim je upiralo z jednako srçnóštjo. Kranj so dobili sicer v oblast, a cesarski poveljnik Hartmann Turnski ga je zopet pribojeval. Povsodi se je morala umikati vojvodova vojska. Cesar Friderik je plaçal zvestobo Ljubljancem, priznavši njih «*poštenost, zvestobo in junaštvo*» s tem, da jim je dal pravico, pečátiti z rudeçim voskom ter da je potrdil

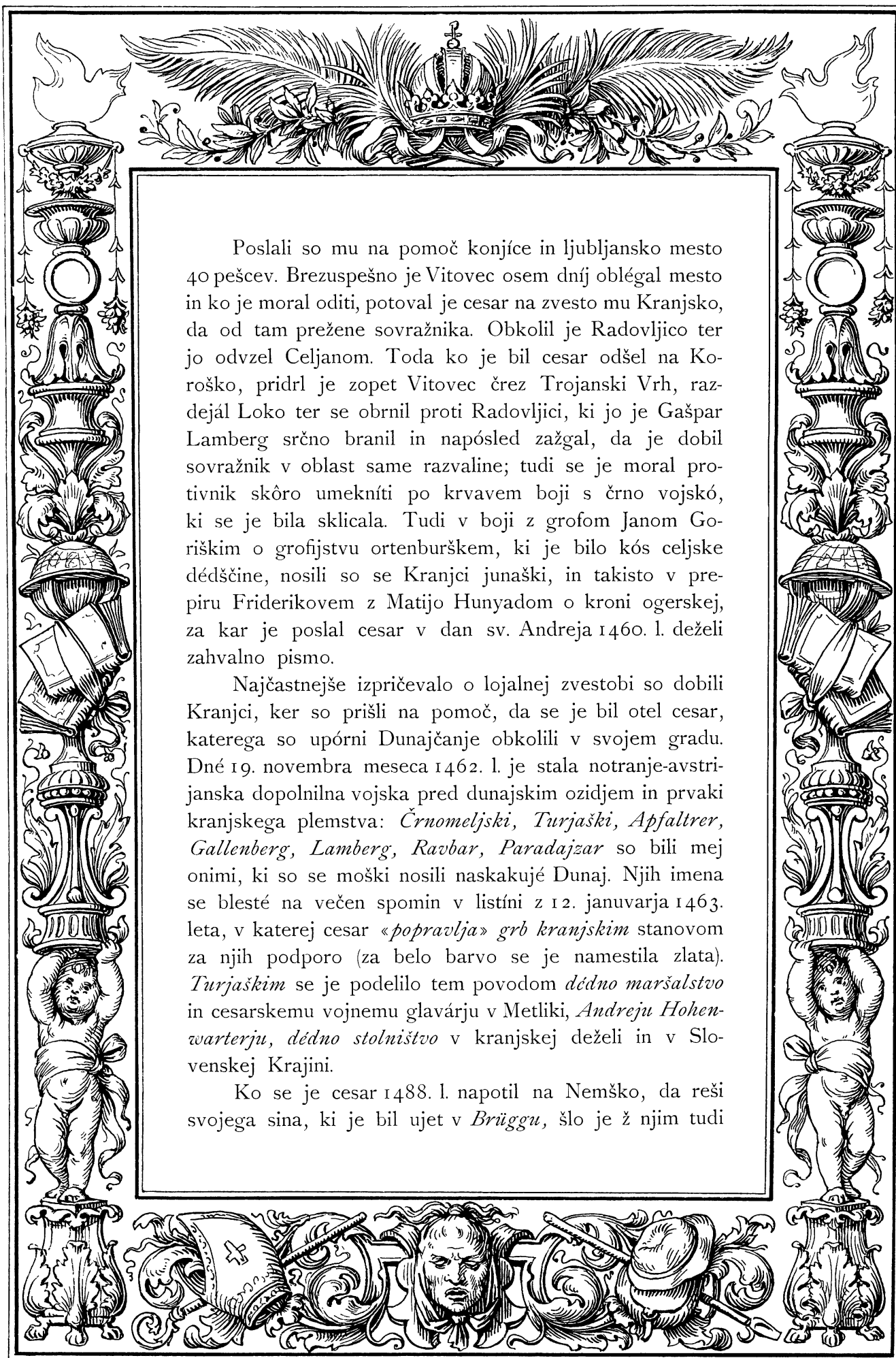

njih mestne pravice in svobóšćine (3. dné avgusta meseca 1442. l.) Od tega obleganja se ima tudi izvajati početek takó nazivanih «*Patidenkhäuser*», katerih gospodarji so se tačas osobito junaški védli ter so bili za tega delj oproščeni hišnega davka in primšćine, a plačevati jim je bilo v znamenje podložnosti vsako leto po jeden krajcar mestnej blagajnici.

Da ostane spomin na to meščansko junaštvo, odajala se je ta davščina vsako leto o polunoči 30. dné septembra meseca v vélikej dvorani mestne svetnice.

Ko se je bil sklenil mir z vojvodo Albrehtom, prikazal se je cesar v središći svojih zvestih dédnh dežel, da vzprejme njih poklonstvo. Dospel je v Ljubljano početkom 1444. l. z mnogobrojnim izpremstvom in s svojim tajnikom Enejem Silvijem Picolominijem ter jej je potrdil deželne pravice (vse listine o deželnih svobóšćinah) in svobóšćine mestom in samostanom. Potem je počastil tudi *Kamnik* s svojim pohodom ter potrdil temu cvetočemu mestu (8. dné februvarja meseca 1444. l.) vse njegove svobóšćine, osobito njegovo svobodno sodnjo oblast.

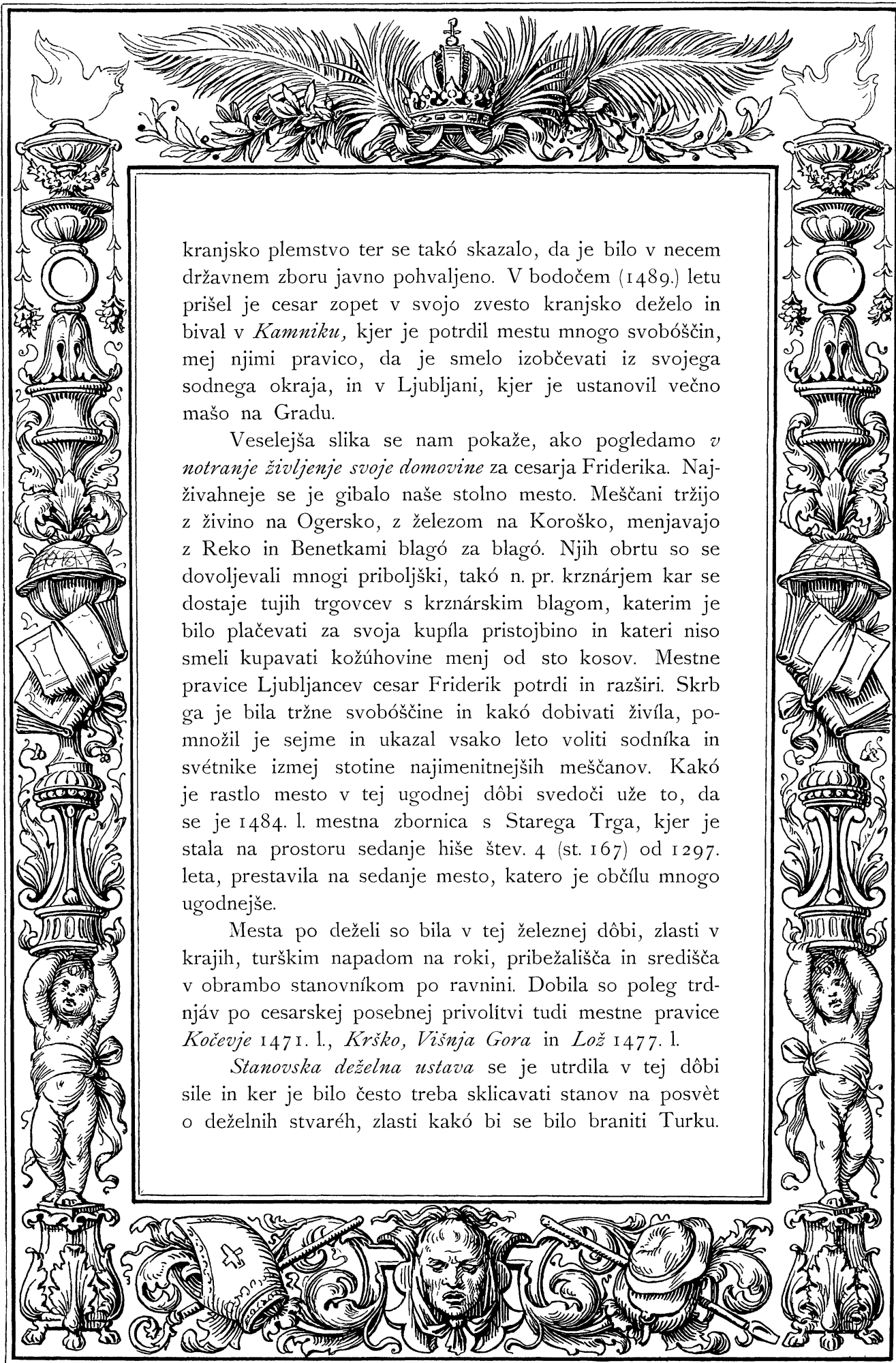
Nove zmešnjave z upornim avstrijskim plemstvom so dale Kranjcem zopet priliko, pokazati svojo lojalnost. Pridružili so se Štajercem in Korošćem pod vodíteljstvom grofa Schaumburškega, in ko sta vodítelja upórnemu plemstvu, Ulrich Celjski in Eytzing, oblegala cesarja v Neustadtu (1452. l.) in uže skóro htela naskokoma pridreti v mesto, bil je nekov Kranjec (Vipavec), velikanski močni *Andrej Baumkircher*, ki je, drugi Horacij Cocles, malo ne sam ustavljal sovražnika, dokler se ni drugim bojníkom posrećilo zapreti vrát. In ko je v prepiru o bogatej dédšćini grofovske vdove vojni glavár Jan Vitovec napadel cesarja v *Celji*, da je s teška ubegnil v gorenje-celjski grad, tedaj se je zopet odkrila zvestoba Kranjcev.

Poslali so mu na pomoč konjice in ljubljansko mesto 40 pešcev. Brezuspšno je Vitovec osem dnij oblégal mesto in ko je moral oditi, potoval je cesar na zvesto mu Kranjsko, da od tam prežene sovražnika. Obkolil je Radovljico ter jo odvzel Celjanom. Toda ko je bil cesar odšel na Koroško, pridrl je zopet Vitovec čez Trojanski Vrh, razdejál Loko ter se obrnil proti Radovljici, ki jo je Gašpar Lamberg srčno branil in napósled zažgal, da je dobil sovražnik v oblast same razvaline; tudi se je moral protivnik skôro umekniti po krvavem boji s črno vojskó, ki se je bila sklicala. Tudi v boji z grofom Janom Goriskim o grofijstvu ortenburškem, ki je bilo kós celjske dédščine, nosili so se Kranjci junaški, in takisto v prepiru Friderikovem z Matijo Hunyadom o kroni ogerskej, za kar je poslal cesar v dan sv. Andreja 1460. l. deželi zahvalno pismo.

Najčastnejše izpričevalo o lojalnej zvestobi so dobili Kranjci, ker so prišli na pomoč, da se je bil otel cesar, katerega so upórni Dunajčanje obkolili v svojem gradu. Dné 19. novembra meseca 1462. l. je stala notranje-avstrijska dopolnilna vojska pred dunajskim ozidjem in prvaki kranjskega plemstva: *Črnomeljski, Turjaški, Apfaltrev, Gallenberg, Lamberg, Ravbar, Paradajzar* so bili mej onimi, ki so se moški nosili naskakujé Dunaj. Njih imena se blesté na večén spomin v listini z 12. januarja 1463. leta, v katerej cesar «popravlja» grb kranjskim stanovom za njih podporo (za belo barvo se je namestila zlata). *Turjaškim* se je podelilo tem povodom *dédno maršalstvo* in cesarskemu vojnemu glavárju v Metliki, *Andreju Hohenwarterju*, *dédno stolništvo* v kranjskej deželi in v Slovenskej Krajini.

Ko se je cesar 1488. l. napotil na Nemško, da reši svojega sina, ki je bil ujet v *Brügg*, šlo je ž njim tudi

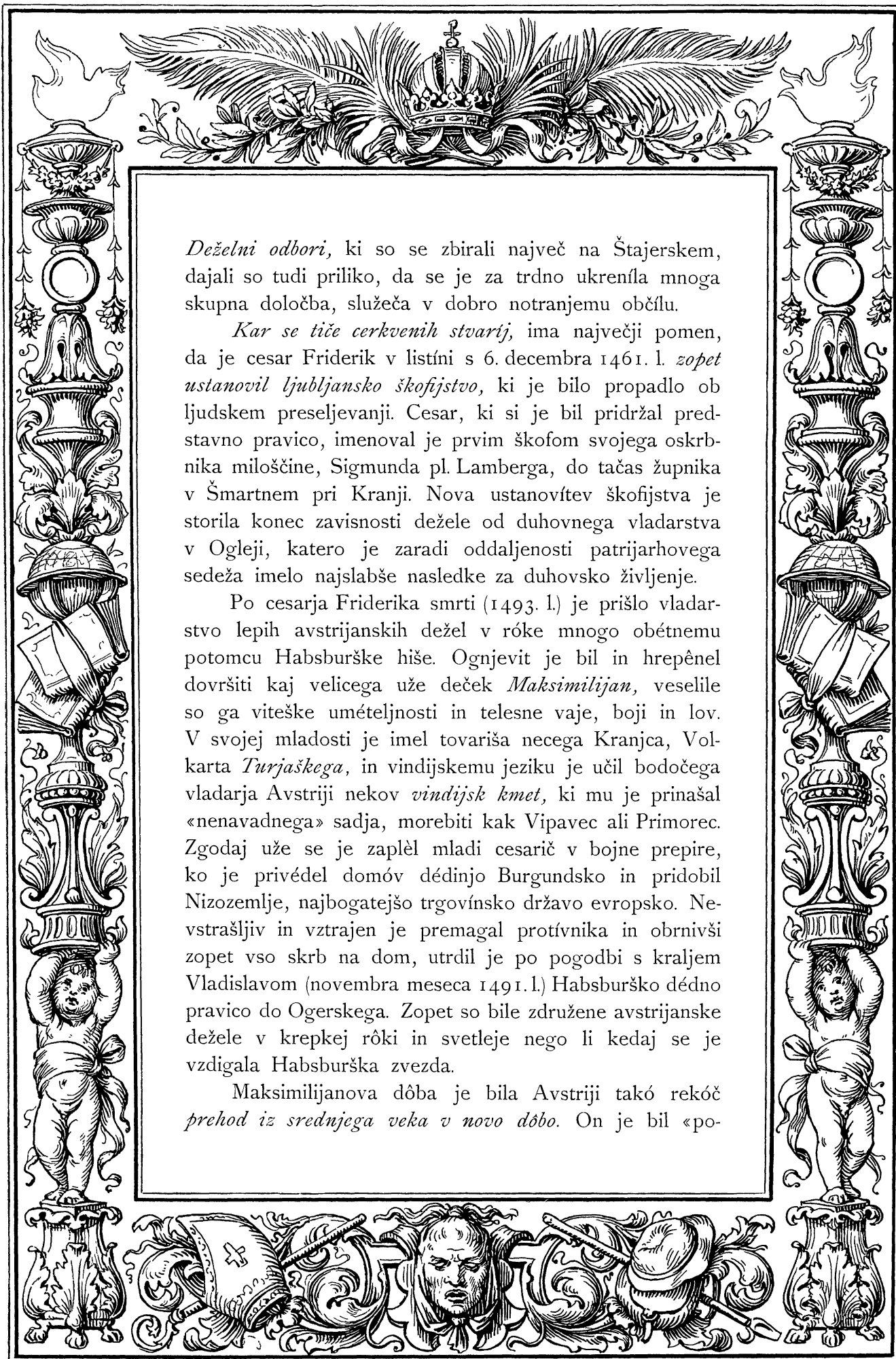
kranjsko plemstvo ter se takó skazalo, da je bilo v necem državnem zboru javno pohvaljeno. V bodočem (1489.) letu prišel je cesar zopet v svojo zvesto kranjsko deželo in bival v *Kamniku*, kjer je potrdil mestu mnogo svobóščin, mej njimi pravico, da je smelo izobčevati iz svojega sodnega okraja, in v Ljubljani, kjer je ustanovil večno mašo na Gradu.

Veselejša slika se nam pokaže, ako pogledamo *v notranje življenje svoje domovine* za cesarja Friderika. Najživahneje se je gibalo naše stolno mesto. Meščani tržijo z živino na Ogersko, z železom na Koroško, menjavajo z Reko in Benetkami blagó za blagó. Njih obrtu so se dovoljevali mnogi priboljški, takó n. pr. krznárjem kar se dostaje tujih trgovcev s krznárskim blagom, katerim je bilo plačevati za svoja kupila pristojbino in kateri niso smeli kupavati kožúhovine menj od sto kosov. Mestne pravice Ljubljancev cesar Friderik potrdi in razširi. Skrb ga je bila tržne svobóšchine in kakó dobivati živíla, pomnožil je sejme in ukazal vsako leto voliti sodníka in svétnike izmej stotine najiminitnejših meščanov. Kakó je rastlo mesto v tej ugodnej dóbi svedoči uže to, da se je 1484. l. mestna zbornica s Starega Trga, kjer je stala na prostoru sedanje hiše šte. 4 (st. 167) od 1297. leta, prestavila na sedanje mesto, katero je občílu mnogo ugodnejše.

Mesta po deželi so bila v tej železnej dóbi, zlasti v krajih, turškim napadom na roki, pribežališča in središča v obrambo stanovníkom po ravnini. Dobila so poleg trdnjav po cesarskej posebnej privolitvi tudi mestne pravice *Kočevje* 1471. l., *Krško*, *Višnja Gora* in *Lož* 1477. l.

Stanovska deželna ustava se je utrdila v tej dóbi sile in ker je bilo često treba sklicavati stanov na posvét o deželnih stvaréh, zlasti kakó bi se bilo braniti Turku.

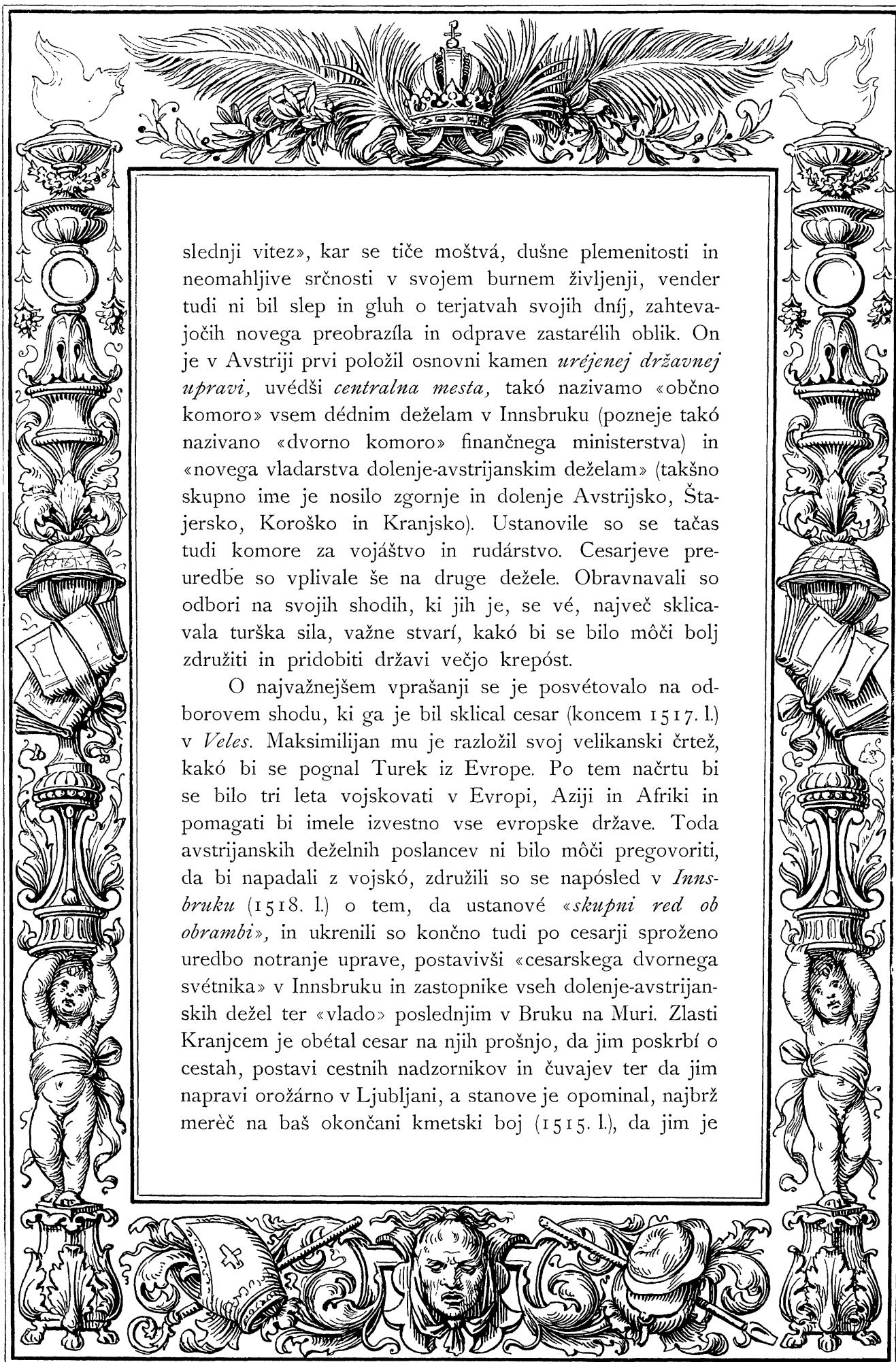

Deželni odbori, ki so se zbirali največ na Štajerskem, dajali so tudi priliko, da se je za trdno ukrenila mnoga skupna določba, služeča v dobro notranjemu občilu.

Kar se tiče cerkvenih stvari, ima največji pomen, da je cesar Friderik v listini s 6. decembra 1461. l. *zopet ustanovil ljubljansko škofijstvo*, ki je bilo propadlo ob ljudskem preseljevanji. Cesar, ki si je bil pridržal predstavnostno pravico, imenoval je prvim škofom svojega oskrbnika miloščine, Sigmunda pl. Lamberga, do tačas župnika v Šmartnem pri Kranji. Nova ustanovitev škofijstva je storila konec zavisnosti dežele od duhovnega vladarstva v Ogleji, katero je zaradi oddaljenosti patrijarhovega sedeža imelo najslabše nasledke za duhovsko življenje.

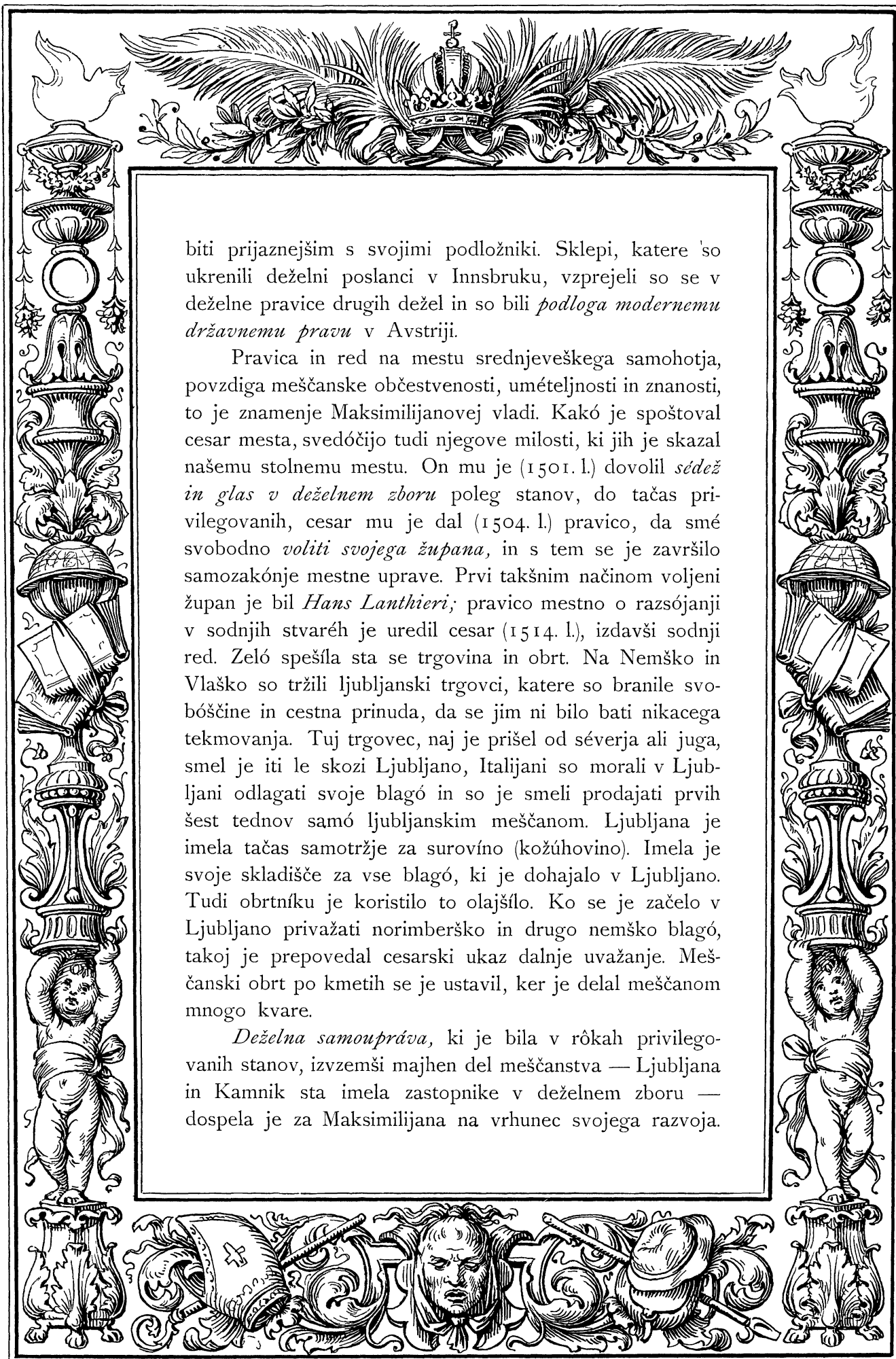
Po cesarja Friderika smrti (1493. l.) je prišlo vladarstvo lepih avstrijskih dežel v róke mnogo obétnemu potomcu Habsburške hiše. Ognjevit je bil in hrepénel dovršiti kaj velicega uže deček *Maksimilijan*, veselile so ga viteške umételnosti in telesne vaje, boji in lov. V svojej mladosti je imel tovariša necega Kranjca, Volkarta *Turjaškega*, in vindijskemu jeziku je učil bodočega vladarja Avstriji nekov *vindijsk kmet*, ki mu je prinašal «nenavadnega» sadja, morebiti kak Vipavec ali Primorec. Zgodaj uže se je zaplél mladi cesarič v bojne prepire, ko je privédel domóv dédinjo Burgundsko in pridobil Nizozemlje, najbogatejšo trgovinsko državo evropsko. Nevstrašljiv in vztrajen je premagal protivnika in obrnivši zopet vso skrb na dom, utrdil je po pogodbi s kraljem Vladislavom (novembra meseca 1491. l.) Habsburško dédno pravico do Ogerskega. Zopet so bile združene avstrijske dežele v krepkej rôki in svetleje nego li kedaj se je vzdigala Habsburška zvezda.

Maksimilijanova dôba je bila Avstriji také rekóč *prehod iz srednjega veka v novo dôbo*. On je bil «po-

slednji vitez», kar se tiče moštva, dušne plemenitosti in neomahljive srčnosti v svojem burnem življenji, vendar tudi ni bil slep in gluha o terjatvah svojih dnij, zahtevajočih novega preobrazila in odprave zastaralih oblik. On je v Avstriji prvi položil osnovni kamen *urjenej državnej upravi*, uvédsi *centralna mesta*, takó nazivamo «občno komoro» vsem dédnim deželam v Innsbruku (pozneje takó nazivano «dvorno komoro» finančnega ministerstva) in «novega vladarstva dolnje-avstrijskim deželam» (takšno skupno ime je nosilo zgornje in dolnje Avstrijsko, Štajersko, Koroško in Kranjsko). Ustanovile so se tačas tudi komore za vojáštvo in rudárstvo. Cesarjeve preuredbe so vplivale še na druge dežele. Obravnavali so odbori na svojih shodih, ki jih je, se vé, največ sklicavala turška sila, važne stvari, kakó bi se bilo móči bolj združiti in pridobiti državi večjo krepóst.

O najvažnejšem vprašanji se je posvétovalo na odborovem shodu, ki ga je bil sklical cesar (koncem 1517. l.) v *Veles*. Maksimilijan mu je razložil svoj velikanski črtež, kakó bi se pognal Turek iz Evrope. Po tem načrtu bi se bilo tri leta vojskovati v Evropi, Aziji in Afriki in pomagati bi imele izvestno vse evropske države. Toda avstrijskih deželnih poslancev ni bilo móči pregovoriti, da bi napadali z vojskó, združili so se napósled v *Innsbruku* (1518. l.) o tem, da ustanové «*skupni red ob obrambi*», in ukrenili so končno tudi po cesarji sproženo uredbo notranje uprave, postavivši «cesarskega dvornega svétnika» v Innsbruku in zastopnike vseh dolnje-avstrijskih dežel ter «vlado» poslednjim v Bruku na Muri. Zlasti Kranjcem je obéтал cesar na njih prošnjo, da jim poskrbí o cestah, postavi cestnih nadzornikov in čuvajev ter da jim napravi orožárno v Ljubljani, a stanove je opominal, najbrž meréč na baš okončani kmetski boj (1515. l.), da jim je

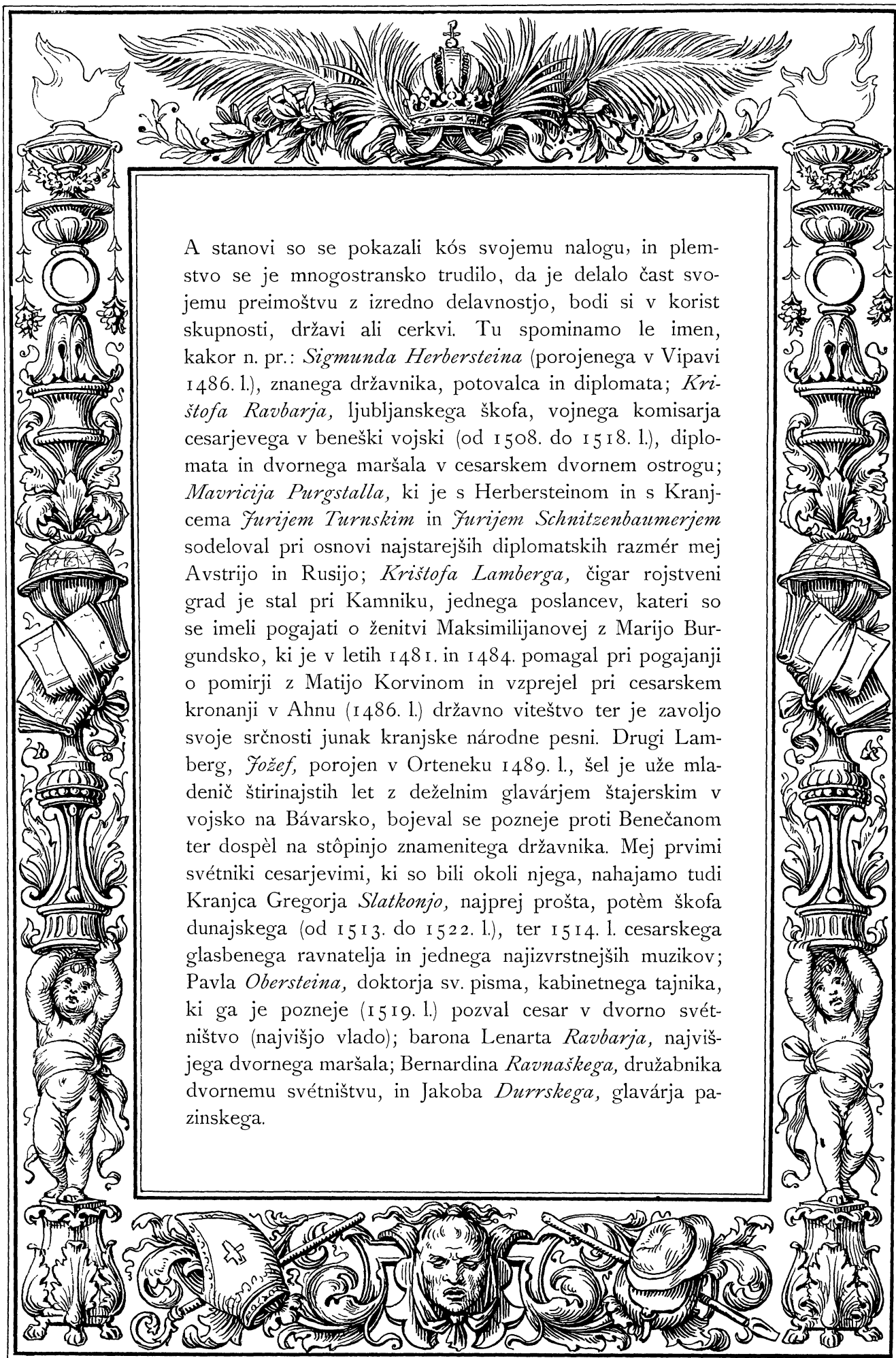

biti prijaznejšim s svojimi podložniki. Sklepi, katere 'so ukrenili deželni poslanci v Innsbrodu, vzprejeli so se v deželne pravice drugih dežel in so bili *podloga modernemu državnemu pravu* v Avstriji.

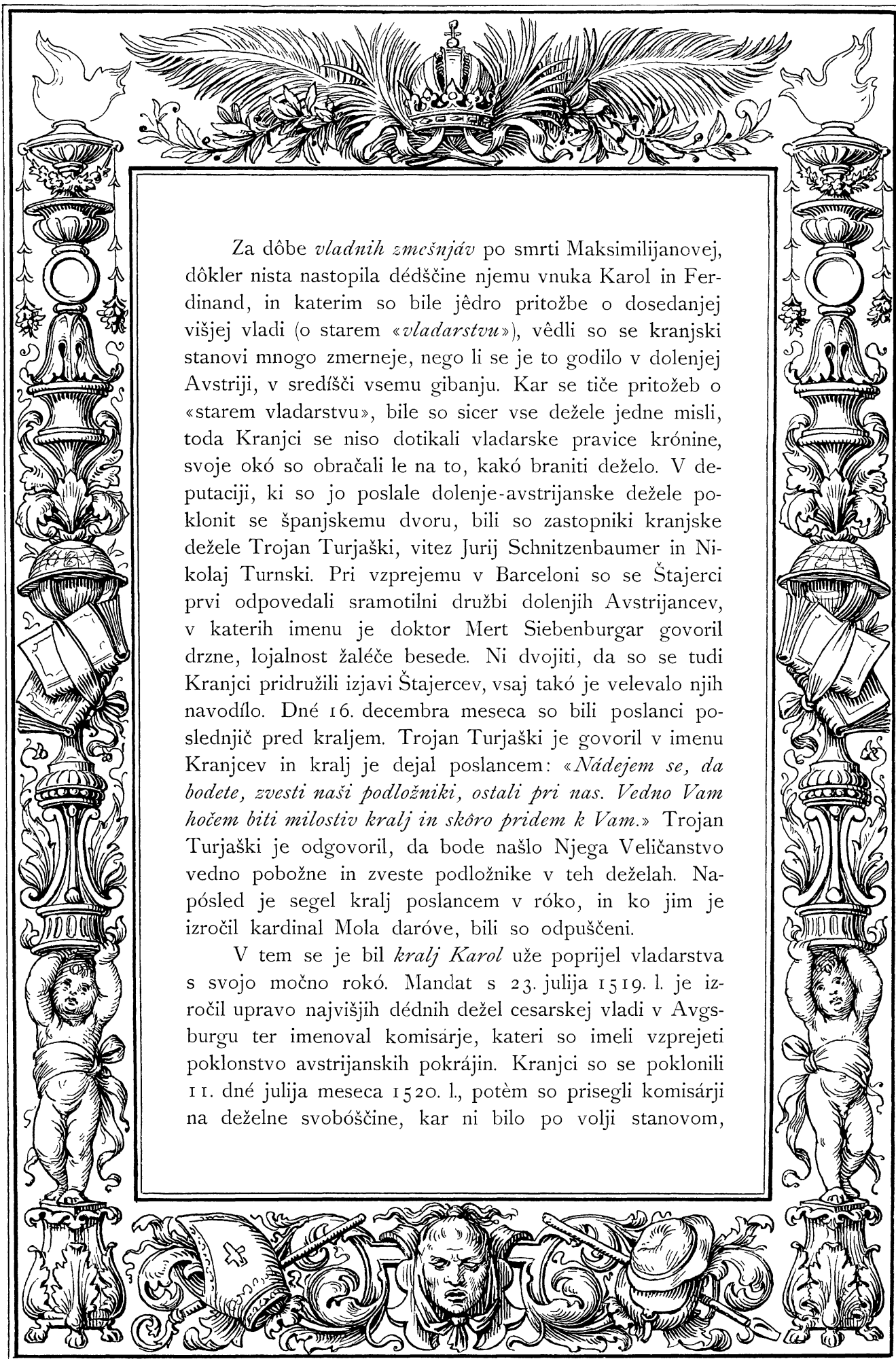
Pravica in red na mestu srednjeveškega samohotja, povzdiga meščanske občestvenosti, umétnosti in znanosti, to je znamenje Maksimilijanovej vladi. Kakó je spoštoval cesar mesta, svedóčijo tudi njegove milosti, ki jih je skazal našemu stolnemu mestu. On mu je (1501. l.) dovolil *sédež in glas v deželnem zboru* poleg stanov, do tačas privilegovanih, cesar mu je dal (1504. l.) pravico, da smé svobodno *voliti svojega župana*, in s tem se je završilo samozakónje mestne uprave. Prvi takšnim načinom voljeni župan je bil *Hans Lanthieri*; pravico mestno o razsójanji v sodnjih stvaréh je uredil cesar (1514. l.), izdávši sodnji red. Zeló spešila sta se trgovina in obrt. Na Nemško in Vlaško so tržili ljubljanski trgovci, katere so branile svobóšćine in cestna prinuda, da se jim ni bilo bati nikacega tekmovanja. Tuj trgovec, naj je prišel od séverja ali juga, smel je iti le skozi Ljubljano, Italijani so morali v Ljubljani odlagati svoje blagó in so je smeli prodajati prvih šest tednov samó ljubljanskim meščanom. Ljubljana je imela tačas samotržje za surovíno (kožúhovino). Imela je svoje skladišće za vse blagó, ki je dohajalo v Ljubljano. Tudi obrtníku je koristilo to olajšílo. Ko se je začelo v Ljubljano privažati norimberško in drugo nemško blagó, takoj je prepovedal cesarski ukaz dalnje uvažanje. Meščanski obrt po kmetih se je ustavil, ker je delal meščanom mnogo kvare.

Deželna samoupráva, ki je bila v rôkah privilegovanih stanov, izvzemši majhen del meščanstva — Ljubljana in Kamnik sta imela zastopnike v deželnem zboru — dospela je za Maksimilijana na vrhunec svojega razvoja.

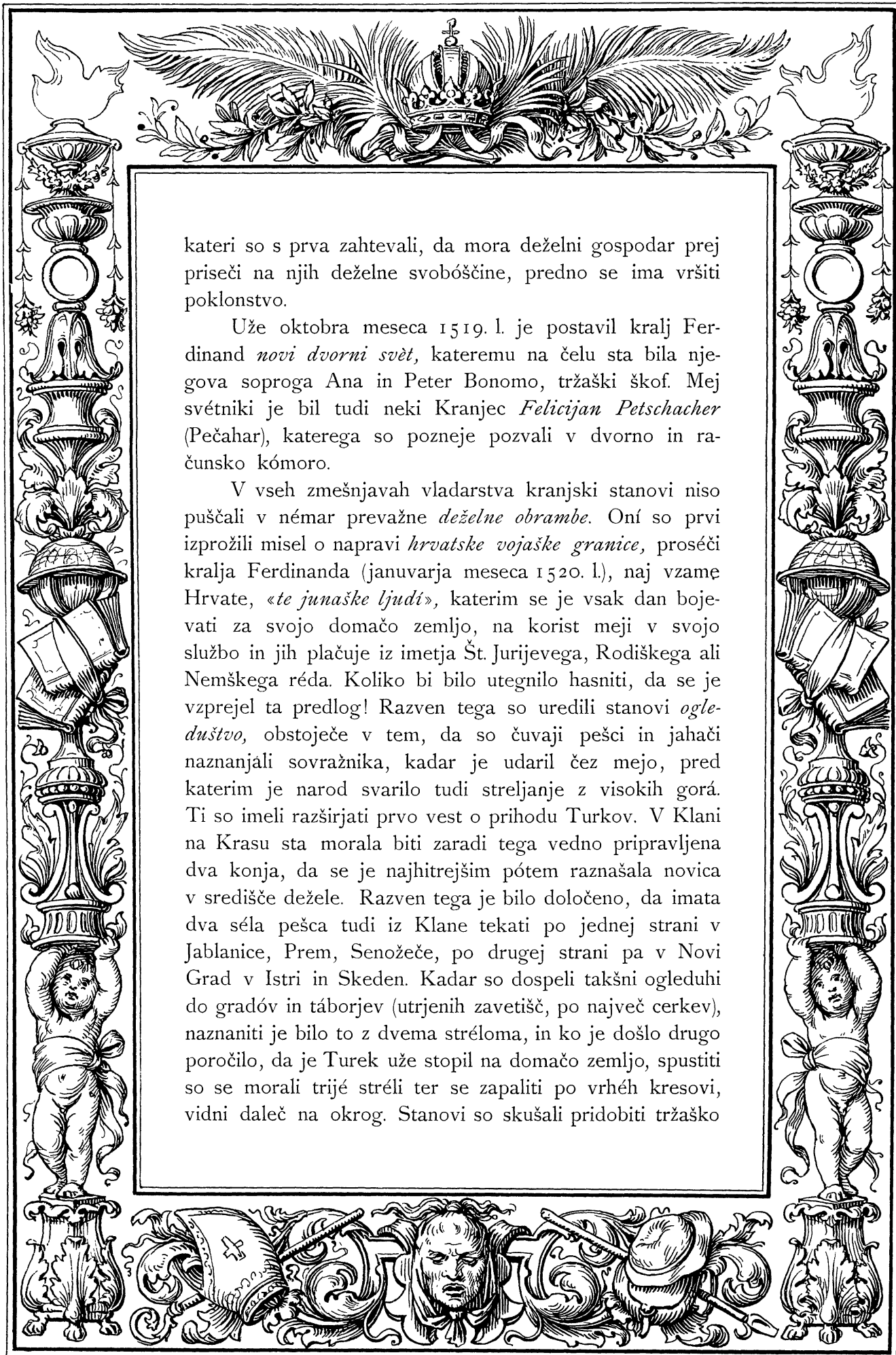

A stanovi so se pokazali kós svojemu nalogu, in plemstvo se je mnogostransko trudilo, da je delalo čast svojemu premoštvu z izredno delavnostjo, bodi si v korist skupnosti, državi ali cerkvi. Tu spominamo le imen, kakor n. pr.: *Sigmunda Herbersteina* (porojenega v Vipavi 1486. l.), znanega državnika, potovalca in diplomata; *Krištofa Ravbarja*, ljubljanskega škofa, vojnega komisarja cesarjevega v beneški vojski (od 1508. do 1518. l.), diplomata in dvornega maršala v cesarskem dvornem ostrogu; *Mavricija Purgstalla*, ki je s Herbersteinom in s Kranjcema *Jurijem Turnskim* in *Jurijem Schnitzenbaumerjem* sodeloval pri osnovi najstarejših diplomatskih razmér mej Avstrijo in Rusijo; *Krištofa Lamberga*, čigar rojstveni grad je stal pri Kamniku, jednega poslancev, kateri so se imeli pogajati o ženitvi Maksimilijanovej z Marijo Burgundsko, ki je v letih 1481. in 1484. pomagal pri pogajanji o pomirji z Matijo Korvinom in vzprejel pri cesarskem kronanji v Ahnu (1486. l.) državno viteštvo ter je zavaljo svoje srčnosti junak kranjske národne pesni. Drugi Lamberg, *Jožef*, porojen v Orteneku 1489. l., šel je uže mladenič štirinajstih let z deželnim glavárjem štajerskim v vojsko na Bávarsko, bojeval se pozneje proti Benečanom ter dospél na stôpinjo znamenitega državnika. Mej prvimi svétniki cesarjevimi, ki so bili okoli njega, nahajamo tudi Kranjca Gregorja *Slatkonjo*, najprej prošta, potém škofa dunajskega (od 1513. do 1522. l.), ter 1514. l. cesarskega glasbenega ravnatelja in jednega najizvrstnejših muzikov; Pavla *Obersteina*, doktorja sv. pisma, kabinetnega tajnika, ki ga je pozneje (1519. l.) pozval cesar v dvorno svétništvo (najvišjo vlado); barona Lenarta *Ravbarja*, najvišjega dvornega maršala; Bernardina *Ravnaškega*, družabnika dvornemu svétništvu, in Jakoba *Durrskega*, glavárja pazinskega.

Za dôle *vladnih zmešnjáv* po smrti Maksimilijanovej, dôkler nista nastopila dédščine njemu vnuka Karol in Ferdinand, in katerim so bile jêdro pritožbe o dosedanjej višjej vladi (o starem «*vladarstvu*»), vèdli so se kranjski stanovi mnogo zmerneje, nego li se je to godilo v dolenjej Avstriji, v središči vsemu gibanju. Kar se tiče pritožeb o «*starem vladarstvu*», bile so sicer vse dežele jedne misli, toda Kranjci se niso dotikali vladarske pravice krónine, svoje okó so obračali le na to, kakó braniti deželo. V deputaciji, ki so jo poslale dolenje-avstrijske dežele poklonit se španjskemu dvoru, bili so zastopniki kranjske dežele Trojan Turjaški, vitez Jurij Schnitzenbaumer in Nikolaj Turnski. Pri vzprejemu v Barceloni so se Štajerci prvi odpovedali sramotilni družbi dolenjih Avstrijancev, v katerih imenu je doktor Mert Siebenburgar govoril drzne, lojalnost žaléce besede. Ni dvojiti, da so se tudi Kranjci pridružili izjavi Štajercev, vsaj takó je velevalo njih navodílo. Dné 16. decembra meseca so bili poslanci poslednjič pred kraljem. Trojan Turjaški je govoril v imenu Kranjcev in kralj je dejal poslancem: «*Nádejem se, da bodete, zvesti naši podložniki, ostali pri nas. Vedno Vam hočem biti milostiv kralj in skôro pridem k Vam.*» Trojan Turjaški je odgovoril, da bode našlo Njega Veličanstvo vedno pobožne in zveste podložnike v teh deželah. Napósled je segel kralj poslancem v róko, in ko jim je izročil kardinal Mola daróve, bili so odpušćeni.

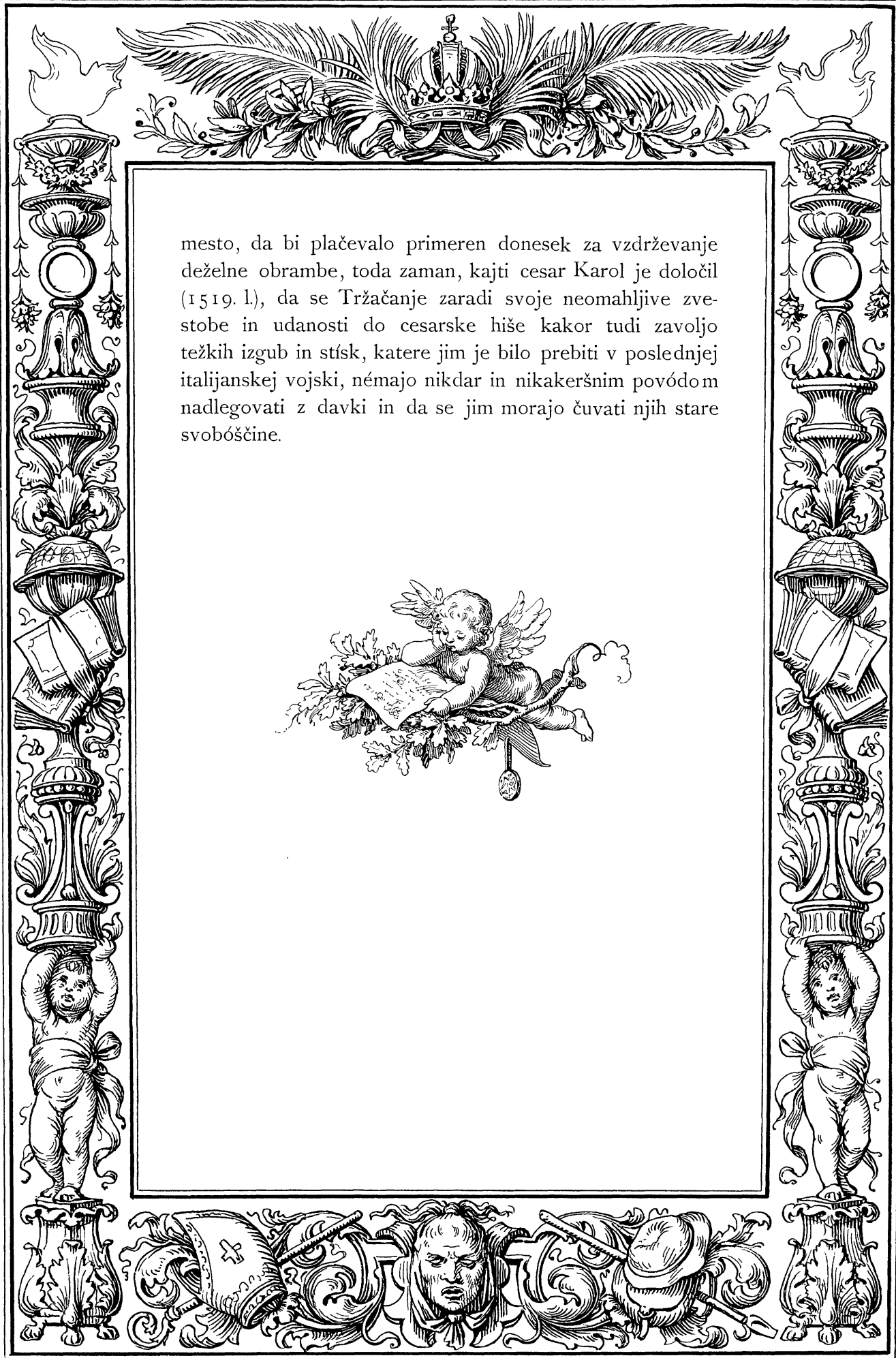
V tem se je bil *kralj Karol* uže poprijel vladarstva s svojo močno rokó. Mandat s 23. julija 1519. l. je izročil upravo najvišjih dédnih dežel cesarskej vladi v Avgsburgu ter imenoval komisárje, kateri so imeli vzprejeti poklonstvo avstrijskih pokrájin. Kranjci so se poklonili 11. dné julija meseca 1520. l., potém so prisegli komisárji na deželne svobóšćine, kar ni bilo po volji stanovom,

kateri so s prva zahtevali, da mora deželni gospodar prej priseči na njih deželne svobóšćine, predno se ima vršiti poklonstvo.

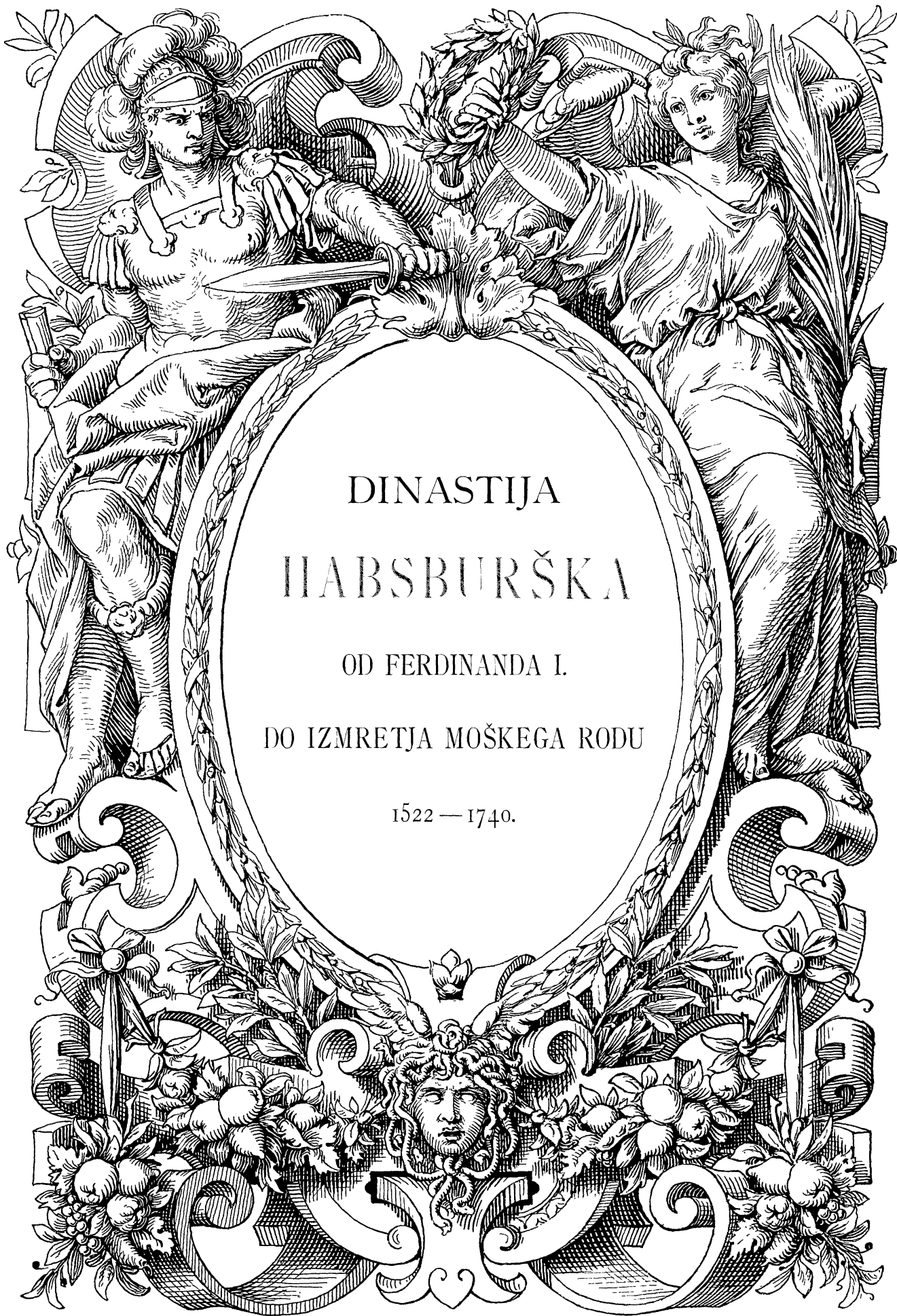
Uže oktobra meseca 1519. l. je postavil kralj Ferdinand *novi dvorni svet*, kateremu na čelu sta bila njegova soproga Ana in Peter Bonomo, tržaški škof. Mej svétniki je bil tudi neki Kranjec *Felicijan Petschacher* (Pečahar), katerega so pozneje pozvali v dvorno in računsko kómoró.

V vseh zmešnjavah vladarstva kranjski stanovi niso puščali v némar prevažne *deželne obrambe*. Oní so prvi izprožili misel o napravi *hrvatske vojaške granice*, proséči kralja Ferdinanda (januarja meseca 1520. l.), naj vzame Hrvate, «*te junaške ljudi*», katerim se je vsak dan bojevati za svojo domačo zemljo, na korist meji v svojo službo in jih plačuje iz imetja Št. Jurijevega, Rodiškega ali Nemškega réda. Koliko bi bilo utegnilo hasniti, da se je vzprejel ta predlog! Razven tega so uredili stanovi *ogleduštvo*, obstojeće v tem, da so čuvaji pešci in jahači naznanjali sovražnika, kadar je udaril čez mejo, pred katerim je narod svarilo tudi streljanje z visokih gorá. Ti so imeli razširjati prvo vest o prihodu Turkov. V Klani na Krasu sta morala biti zaradi tega vedno pripravljena dva konja, da se je najhitrejšim pótem raznašala novica v središće dežele. Razven tega je bilo določeno, da imata dva séla pešca tudi iz Klane tekati po jednej strani v Jablanice, Prem, Senožeće, po drugej strani pa v Novi Grad v Istri in Skeden. Kadar so dospeli takšni ogleduhi do gradóv in táborjev (utrjenih zavetišč, po največ cerkev), naznaniti je bilo to z dvema stréloma, in ko je došlo drugo poročilo, da je Turek uže stopil na domačo zemljo, spustiti so se morali trije stréli ter se zapaliti po vrhéh kresovi, vidni daleč na okrog. Stanovi so skušali pridobiti tržaško

mesto, da bi plačevalo primeren donesek za vzdrževanje deželne obrambe, toda zaman, kajti cesar Karol je določil (1519. l.), da se Tržacanje zaradi svoje neomahljive zvestobe in udanosti do cesarske hiše kakor tudi zavljo težkih izgub in stísk, katere jim je bilo prebiti v poslednji italijanski vojski, némajó nikdar in nikakeršnim povódom nadlegovati z davki in da se jim morajo čuvati njih stare svobóšćine.

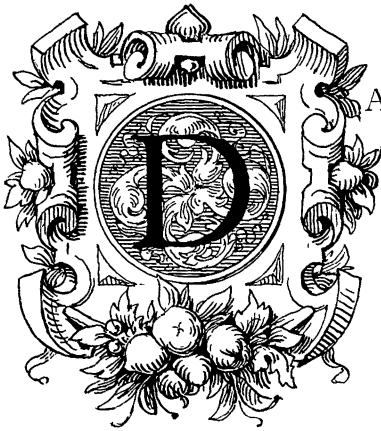

DINASTIJA
HABSBURŠKA
OD FERDINANDA I.
DO IZMRETJA MOŠKEGA RODU

1522 — 1740.

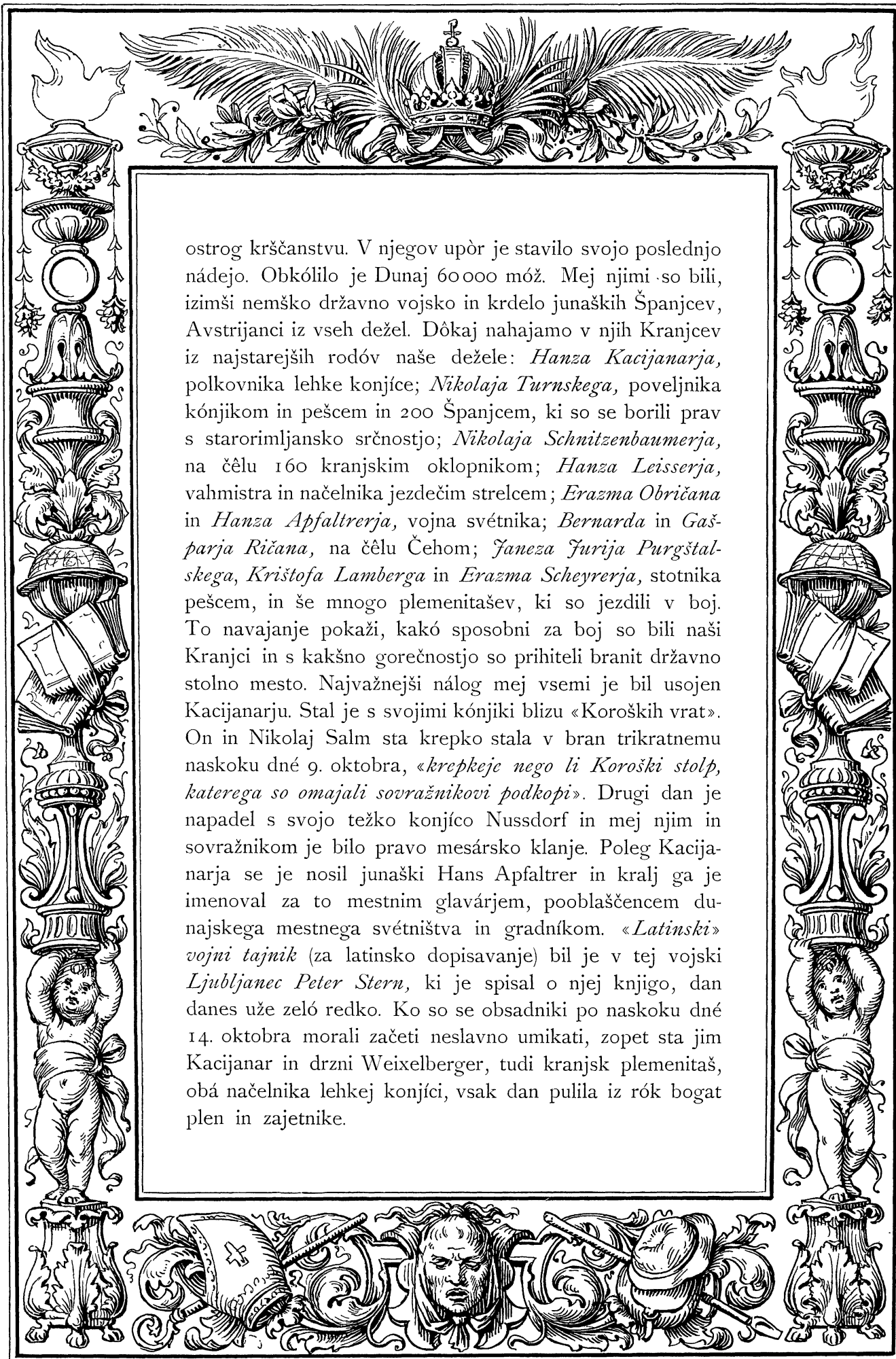

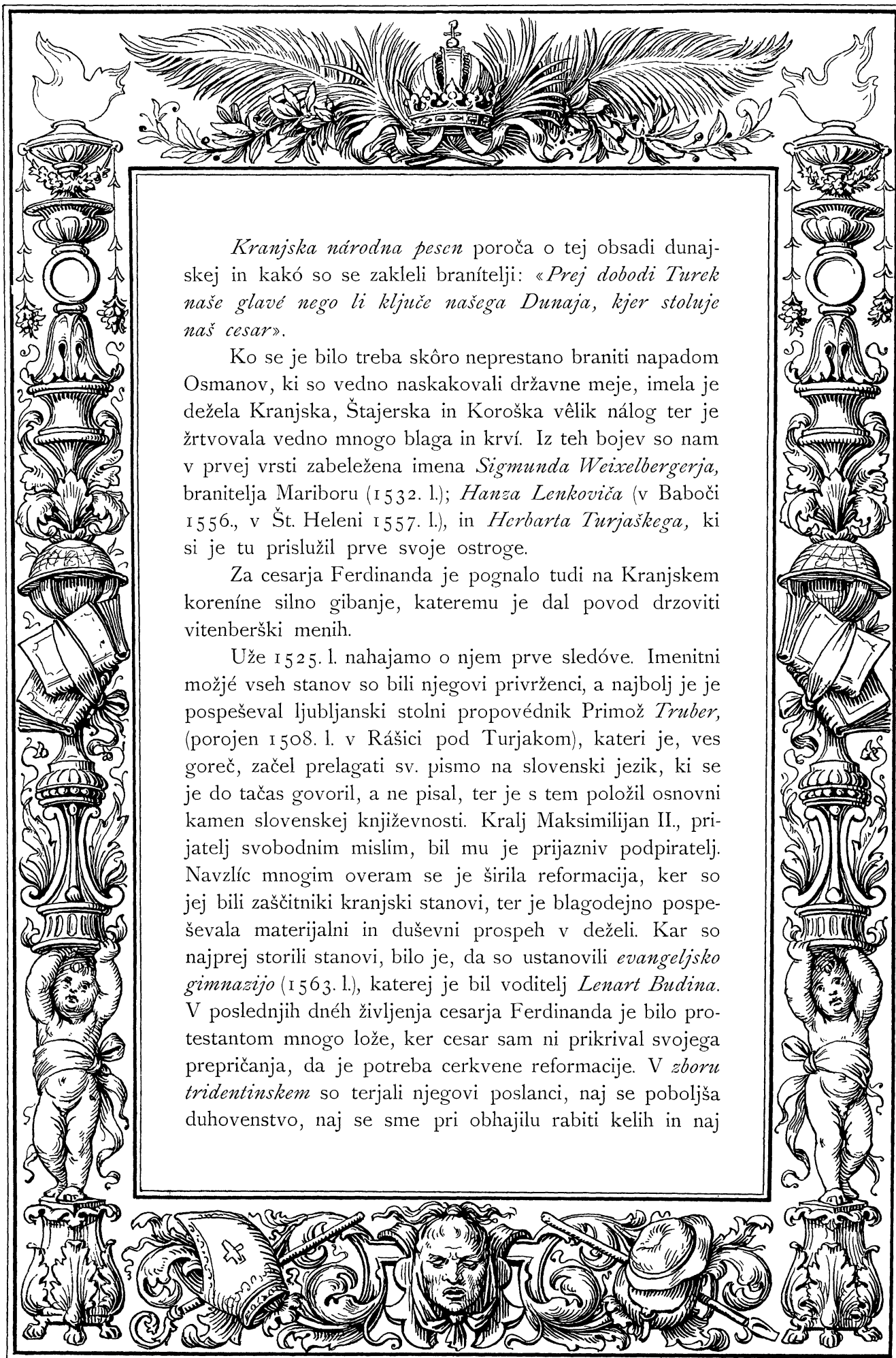
ALNJA razsežnost španjsko-habsburške monarhije in ker je bilo težavno, skupno vladati nje takó različnim delom, vzbudi kralju Karlu misel, da bi prepustil nemško-avstrijanske dédne dežele bratu Ferdinandu. Dné 28. aprila 1521. l. sta sklenila brata v Wormsu *prvo pogodbo*

o delitvi, po kateri je dobil Ferdinand gorenjo in dolnjo Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko. Vendar od Kranjskega naj se loči Slovenska Krajina, Istra in Kras s Trstom in Reko, kar se ima združiti kot posebna državna oblast s španjskim deležem v Italiji, z Milanom in Neapoljem. A ko je nadvojvoda Ferdinand sklical dné 15. junija 1521. l. deželni zbor v Ljubljani, da vzprejme poklonstvo stanov, zahtevali so le-tí, izvestno po mislih nadvojvode samega in varujóč deželno celokupnost ter ob enem moč Avstrije kot pomórske in trgovinske države, inkorporacijo odločenih delov ozemlja, predno morejo skazovati pokornost novemu deželnemu poglavarju. To odločno postopanje je imelo dober vspeh. *V drugej pogodbi o delitvi* s 30. januarja 1522. l. so se vrnili odločeni deli ozemlja Kranjskemu in Avstriji, in voljni so se sedaj Kranjci poklonili v tretjo nedeljo po Veliki nóči 1522. l. svojemu novemu deželnemu gospodarju, ki je dné 16. novembra 1523. l. potrdil njih deželne svoboščine. Blizu jim je bila prilika, da so zapečatili obetano zvestobo s svojo krvjó. Ko je padel Budim (dné 7. septembra 1529. l.), imeli so Turki odprt pot v srce Avstriji. *Dunaj* je bil poslednji

ostrog krščanstvu. V njegov upòr je stavilo svojo poslednjo nádejo. Obkólilo je Dunaj 60 000 móž. Mej njimi so bili, izimši nemško državno vojsko in krdelo junaških Španjcev, Avstrijanci iz vseh dežel. Dòkaj nahajamo v njih Kranjcev iz najstarejših rodóv naše dežele: *Hanza Kacijanarja*, polkovnika lahke konjíce; *Nikolaja Turnskega*, poveljnika kónjikom in pešcem in 200 Španjcem, ki so se borili prav s starorimljansko srčnostjo; *Nikolaja Schnitzenbaumerja*, na čèlu 160 kranjskim oklopnikom; *Hanza Leisserja*, vahmistra in načelnika jezdecim strelcem; *Erazma Obričana* in *Hanza Apfaltrerja*, vojna svétnika; *Bernarda* in *Gašparja Ričana*, na čèlu Čehom; *Janeza Jurija Purgštalskega*, *Krištofa Lamberga* in *Erazma Scheyrerja*, stotnika pešcem, in še mnogo plemenitašev, ki so jezdili v boj. To navajanje pokaži, kakó sposobni za boj so bili naši Kranjci in s kakšno gorečnostjo so prihiteli branit državno stolno mesto. Najvažnejši nálog mej vsemi je bil usojen Kacijanarju. Stal je s svojimi kónjiki blizu «Koroških vrat». On in Nikolaj Salm sta krepko stala v bran trikratnemu naskoku dné 9. oktobra, «*krepkeje nego li Koroški stolp, katerega so omajali sovražnikovi podkopi*». Drugi dan je napadel s svojo težko konjico Nussdorf in mej njim in sovražnikom je bilo pravo mesársko klanje. Poleg Kacijanarja se je nosil junaški Hans Apfaltrer in kralj ga je imenoval za to mestnim glavárjem, pooblašcencem dunajskega mestnega svétništva in gradníkom. «*Latinski*» *vojni tajnik* (za latinsko dopisavanje) bil je v tej vojski *Ljubljanec Peter Stern*, ki je spisal o njej knjigo, dan danes uže zeló redko. Ko so se obsadniki po naskoku dné 14. oktobra morali začeti neslavno umikati, zopet sta jim Kacijanar in drzni Weixelberger, tudi kranjsk plemenitaš, obá načelnika lahkej konjíci, vsak dan pulila iz rók bogat plen in zajetnike.

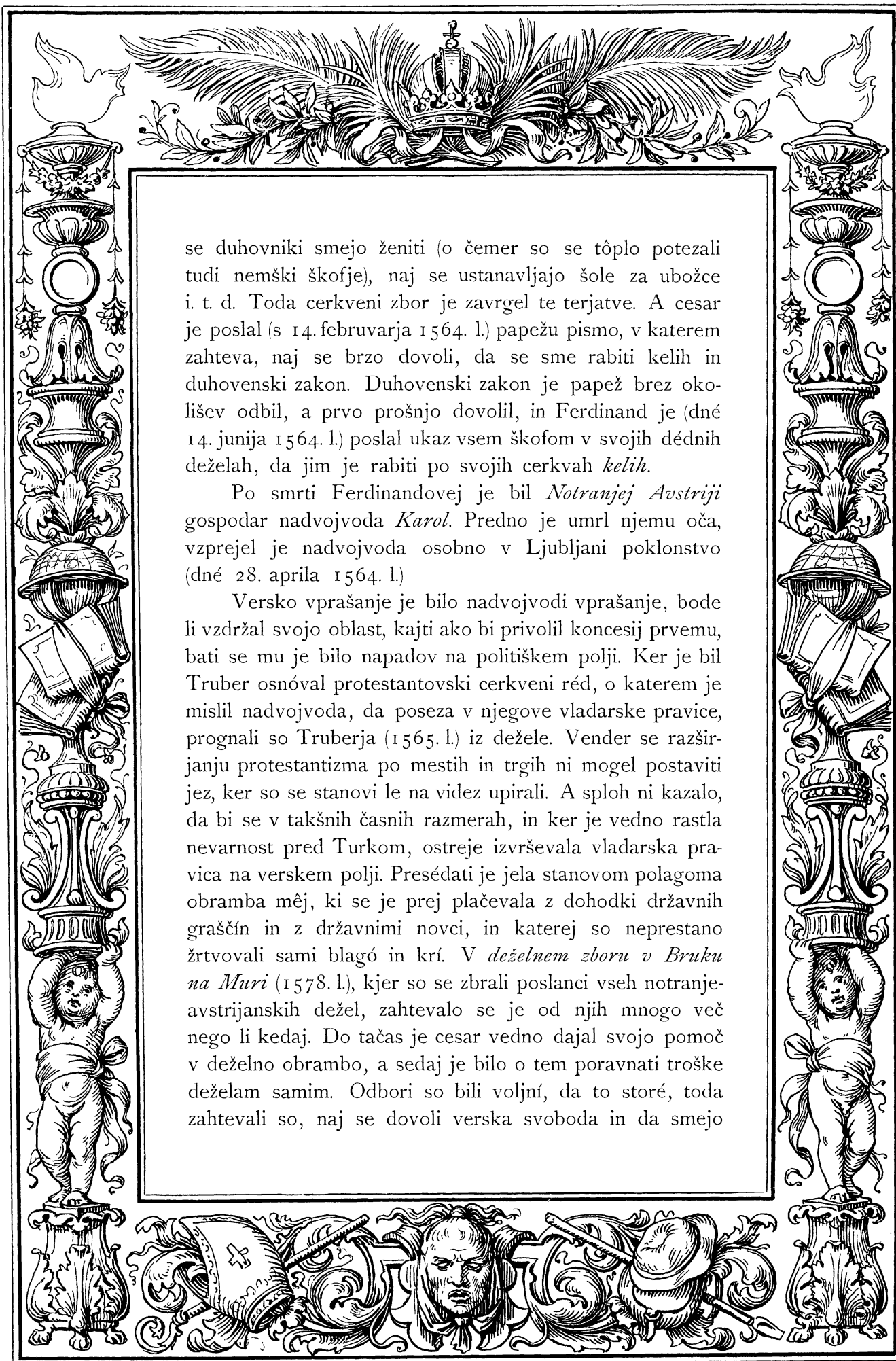

Kranjska národna pesen poroča o tej obsadi dunajske in kakó so se zakleli branítelji: «*Prej dobodi Turek naše glavé nego li ključe našega Dunaja, kjer stoluje naš cesar*».

Ko se je bilo treba skóro neprestano braniti napadom Osmanov, ki so vedno naskakovali državne meje, imela je dežela Kranjska, Štajerska in Koroška vèlik nálog ter je žrtvovala vedno mnogo blaga in krvi. Iz teh bojev so nam v prvej vrsti zabeležena imena *Sigmunda Weixelbergerja*, branitelja Mariboru (1532. l.); *Hanza Lenkoviča* (v Baboči 1556., v Št. Heleni 1557. l.), in *Herbarta Turjaškega*, ki si je tu prislužil prve svoje ostroge.

Za cesarja Ferdinanda je pognalo tudi na Kranjskem koreníne silno gibanje, kateremu je dal povod drzoviti vitenberški menih.

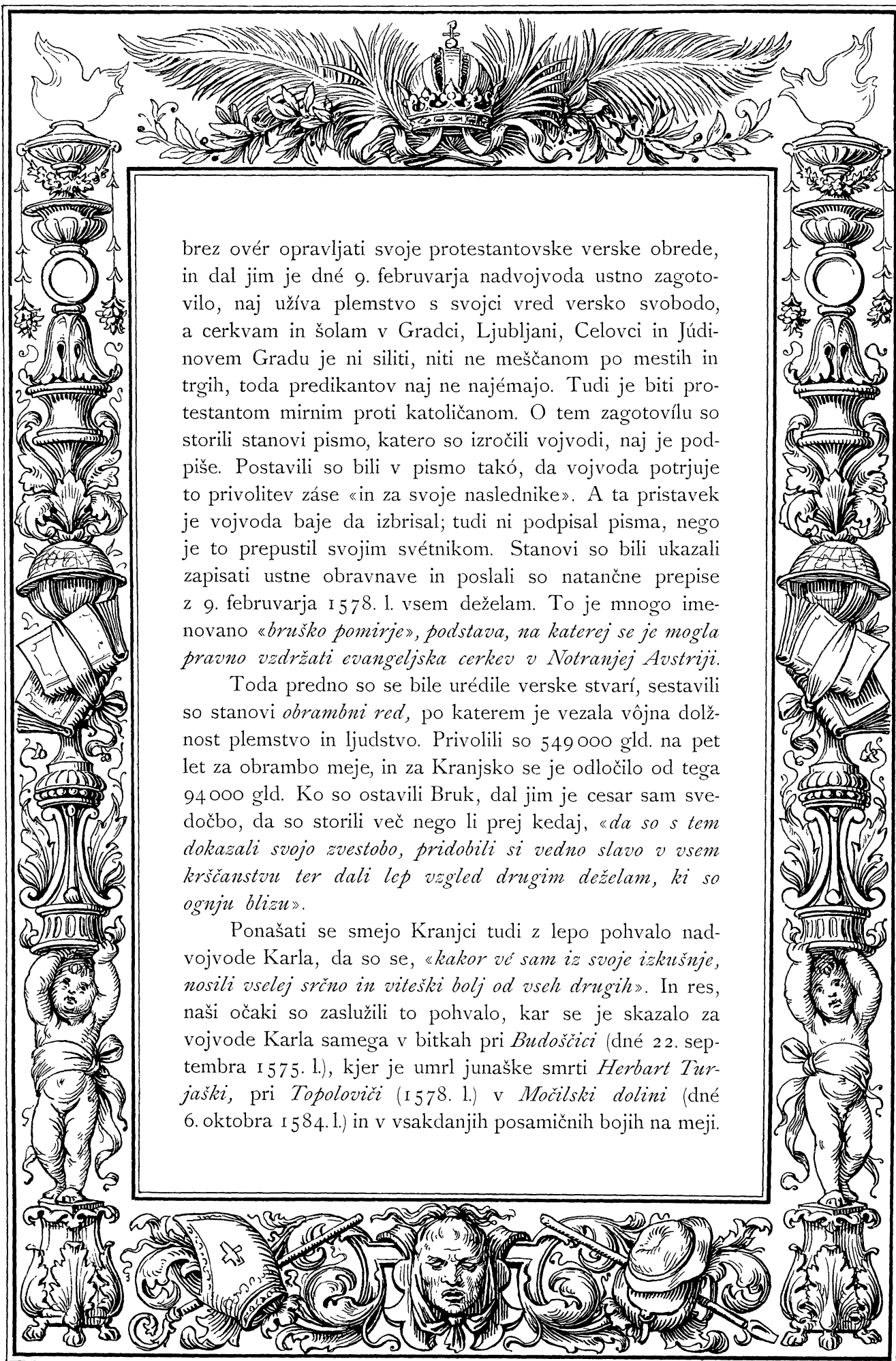
Uže 1525. l. nahajamo o njem prve sledóve. Imenitni možjé vseh stanov so bili njegovi privrženci, a najbolj je je pospeševal ljubljanski stolni propovédnik Primož *Truber*, (porojen 1508. l. v Rášici pod Turjakom), kateri je, ves goreč, začel prelagati sv. pismo na slovenski jezik, ki se je do tačas govoril, a ne pisal, ter je s tem položil osnovni kamen slovenske knjizevnosti. Kralj Maksimilijan II., prijatelj svobodnim mislim, bil mu je prijazniv podpiratelj. Navzlic mnogim overam se je širila reformacija, ker so jej bili zaščitniki kranjski stanovi, ter je blagodejno pospeševala materijalni in duševni prospéh v deželi. Kar so najprej storili stanovi, bilo je, da so ustanovili *evangeljsko gimnazijo* (1563. l.), katerej je bil voditelj *Lenart Budina*. V poslednjih dnéh življenja cesarja Ferdinanda je bilo protestantom mnogo lože, ker cesar sam ni prikrival svojega prepričanja, da je potreba cerkvene reformacije. V *zboru tridentinskem* so terjali njegovi poslanci, naj se poboljša duhovenstvo, naj se sme pri obhajilu rabiti kelih in naj

se duhovniki smejo ženiti (o čemer so se tóplo potezali tudi nemški škofje), naj se ustanovljajo šole za ubožce i. t. d. Toda cerkveni zbor je zavrgel te terjatve. A cesar je poslal (s 14. februarja 1564. l.) papežu pismo, v katerem zahteva, naj se brzo dovoli, da se sme rabiti kelih in duhovenski zakon. Duhovenski zakon je papež brez okolišev odbil, a prvo prošnjo dovolil, in Ferdinand je (dné 14. junija 1564. l.) poslal ukaz vsem škofom v svojih dédnh deželah, da jim je rabiti po svojih cerkvah *kelih*.

Po smrti Ferdinandovej je bil *Notranjej Avstriji* gospodar nadvojvoda *Karol*. Predno je umrl njemu oča, vzprejel je nadvojvoda osobno v Ljubljani poklonstvo (dné 28. aprila 1564. l.)

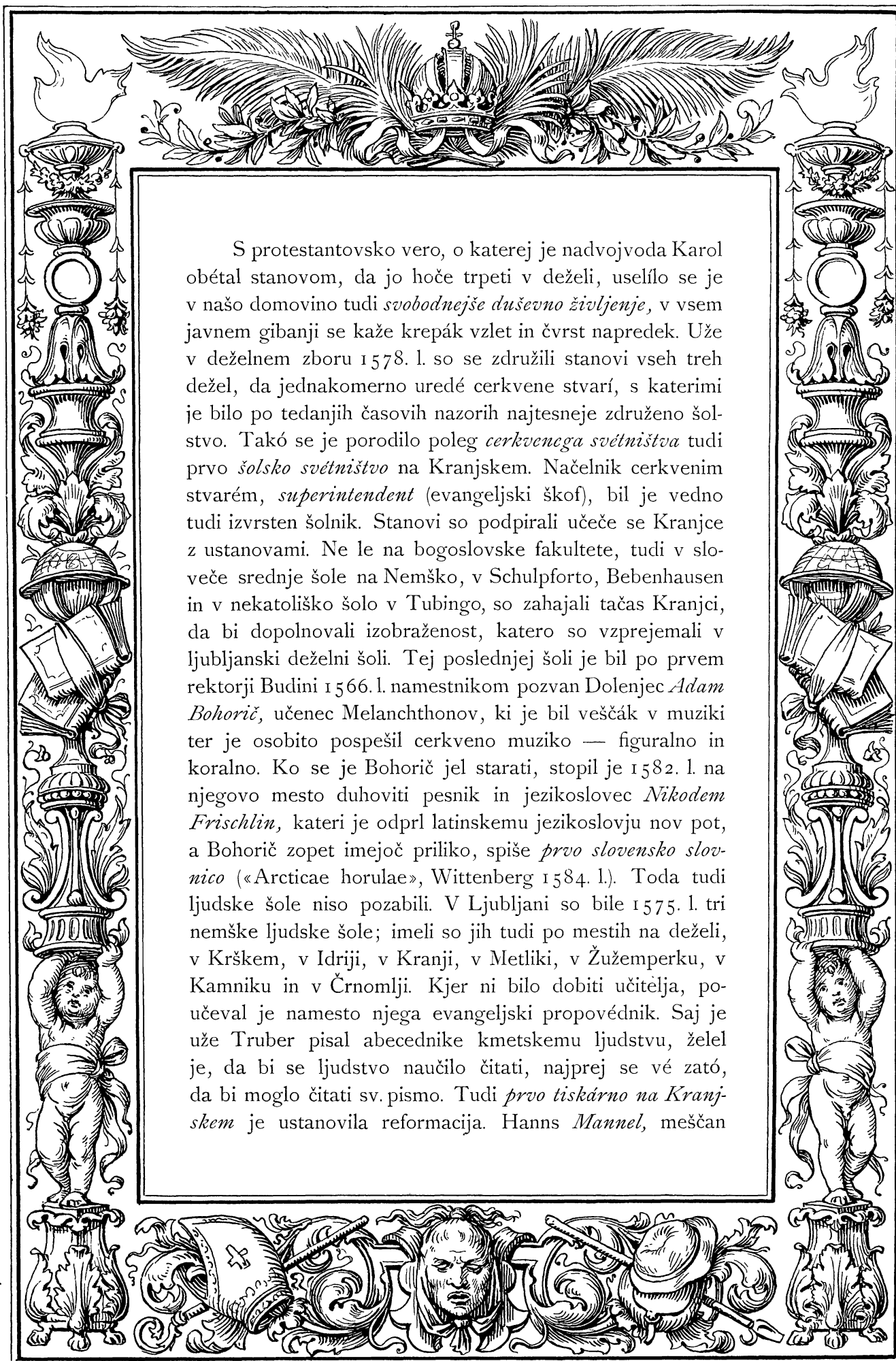
Versko vprašanje je bilo nadvojvodi vprašanje, bode li vzdržal svojo oblast, kajti ako bi privolil koncesij prvemu, bati se mu je bilo napadov na politiskem polji. Ker je bil Truber osnóval protestantovski cerkveni réd, o katerem je mislil nadvojvoda, da poseza v njegove vladarske pravice, prognali so Truberja (1565. l.) iz dežele. Vender se razširjanju protestantizma po mestih in trgih ni mogel postaviti jez, ker so se stanovi le na videz upirali. A sploh ni kazalo, da bi se v takšnih časnih razmerah, in ker je vedno rastla nevarnost pred Turkom, ostreje izvrševala vladarska pravica na verskem polji. Presédati je jela stanovom polagoma obramba mēj, ki se je prej plačevala z dohodki državnih graščín in z državnimi novci, in katerej so neprestano žrtvovali sami blagó in krí. V *deželncem zboru v Bruku na Muri* (1578. l.), kjer so se zbrali poslanci vseh notranjeavstrijskih dežel, zahtevalo se je od njih mnogo več nego li kedaj. Do tačas je cesar vedno dajal svojo pomoč v deželno obrambo, a sedaj je bilo o tem poravnati troške deželam samim. Odbori so bili voljni, da to storé, toda zahtevali so, naj se dovoli verska svoboda in da smejo

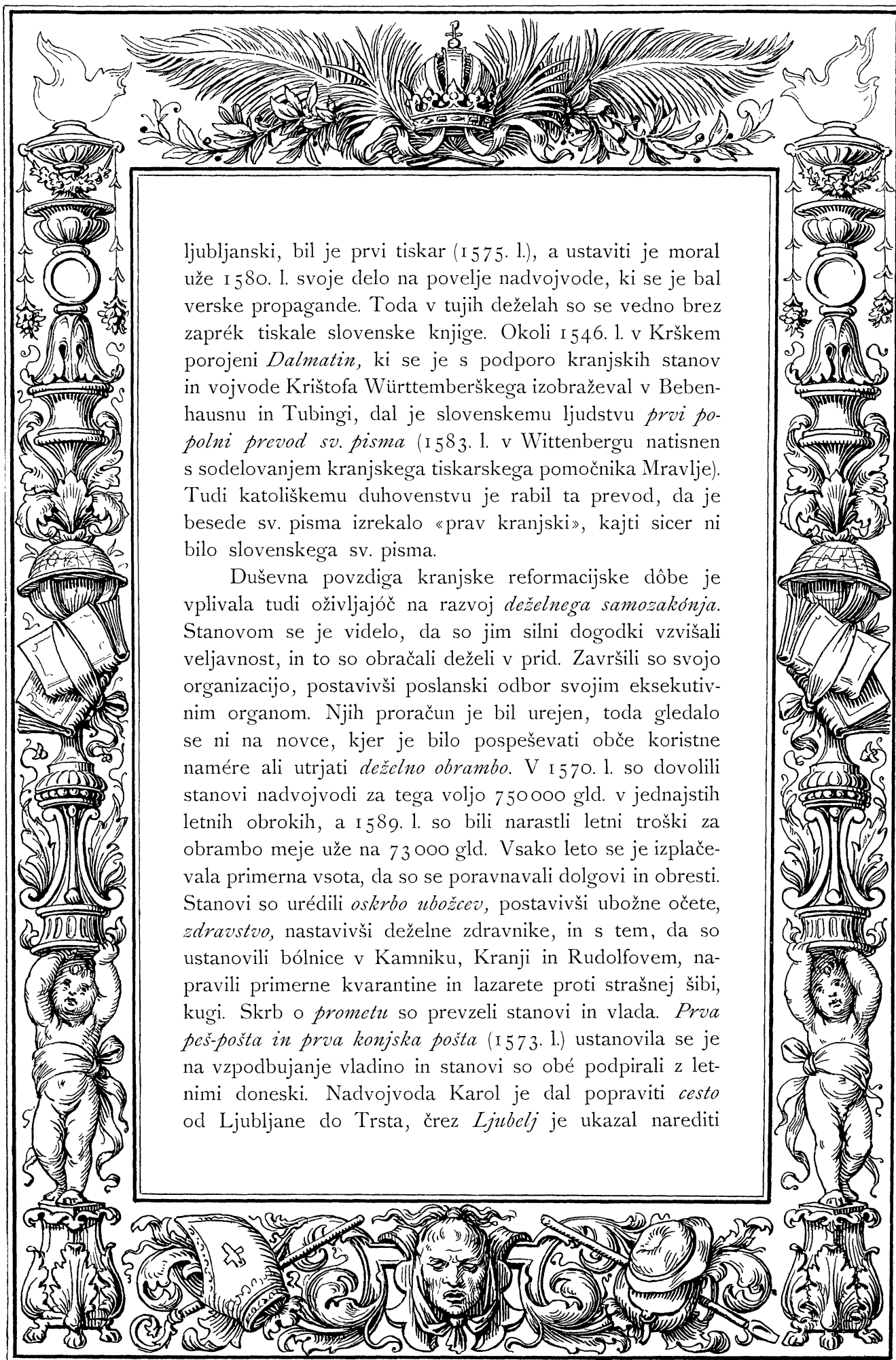
brez ovér opravljati svoje protestantovske verske obrede, in dal jim je dné 9. februvarja nadvojvoda ustno zagotovilo, naj uživa plemstvo s svojci vred versko svobodo, a cerkvam in šolam v Gradci, Ljubljani, Celovci in Júdinovem Gradu je ni siliti, niti ne meščanom po mestih in trgih, toda predikantov naj ne najémajo. Tudi je biti protestantom mirnim proti katoličanom. O tem zagotovílu so storili stanovi pismo, katero so izročili vojvodi, naj je podpiše. Postavili so bili v pismo takó, da vojvoda potrjuje to privolitev záse «in za svoje naslednike». A ta pristavek je vojvoda baje da izbrisal; tudi ni podpisal pisma, nego je to prepustil svojim svétnikom. Stanovi so bili ukazali zapisati ustne obravnave in poslali so natančne prepise z 9. februvarja 1578. l. vsem deželam. To je mnogo imenovano *«bruško pomirje»*, *podstava, na katerej se je mogla pravno vzdržati evangelijska cerkev v Notranjej Avstriji.*

Toda predno so se bile urédile verske stvari, sestavili so stanovi *obrambni red*, po katerem je vezala vójna dolžnost plemstvo in ljudstvo. Privolili so 549 000 gld. na pet let za obrambo meje, in za Kranjsko se je odločilo od tega 94 000 gld. Ko so ostavili Bruk, dal jim je cesar sam svedočbo, da so storili več nego li prej kedaj, *«da so s tem dokazali svojo zvestobo, pridobili si vedno slavo v vsem krščanstvu ter dali lep vzgled drugim deželam, ki so ognju blizu».*

Ponašati se smejo Kranjci tudi z lepo pohvalo nadvojvode Karla, da so se, *«kakor vé sam iz svoje izkušnje, nosili vselej srčno in viteški bolj od vseh drugih».* In res, naši očaki so zaslužili to pohvalo, kar se je skazalo za vojvode Karla samega v bitkah pri *Budošćici* (dné 22. septembra 1575. l.), kjer je umrl junaške smrti *Herbart Turjaški*, pri *Topoloviči* (1578. l.) v *Močilski dolini* (dné 6. oktobra 1584. l.) in v vsakdanjih posamičnih bojih na meji.

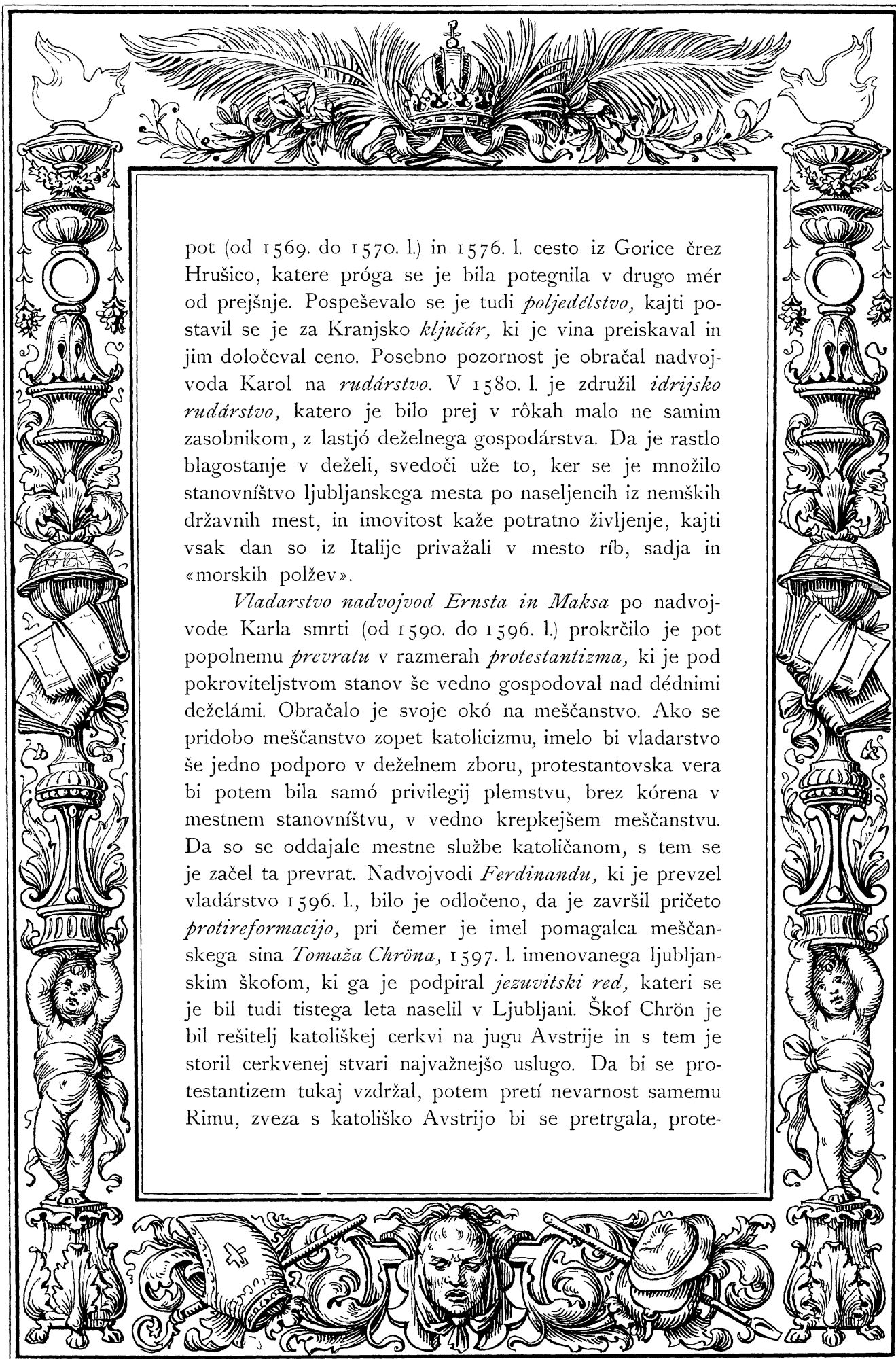
S protestantovsko vero, o kateri je nadvojvoda Karol obétal stanovom, da jo hoče trpeti v deželi, uselilo se je v našo domovino tudi *svobodnejše duševno življenje*, v vsem javnem gibanji se kaže krepák vzlet in évrst napredek. Uže v deželnem zboru 1578. l. so se združili stanovi vseh treh dežel, da enakomerno uredé cerkvene stvari, s katerimi je bilo po tedanjih časovih nazorih najtesneje združeno šolstvo. Takó se je porodilo poleg *cerkvenega svétništva* tudi prvo *šolsko svétništvo* na Kranjskem. Načelnik cerkvenim stvarém, *superintendent* (evangeljski škof), bil je vedno tudi izvrsten šolnik. Stanovi so podpirali učeče se Kranjce z ustanovami. Ne le na bogoslovske fakultete, tudi v sloveče srednje šole na Nemško, v Schulpforto, Bebenhausen in v nekatoliško šolo v Tubingo, so zahajali tačas Kranjci, da bi dopolnovali izobraženost, katero so vzprejemali v ljubljanski deželni šoli. Tej poslednji šoli je bil po prvem rektorji Budini 1566. l. namestnikom pozvan Dolenjec *Adam Bohorič*, učenec Melanchthonov, ki je bil veščák v muziki ter je osobito pospešil cerkveno muziko — figuralno in koralno. Ko se je Bohorič jel starati, stopil je 1582. l. na njegovo mesto duhoviti pesnik in jezikoslovec *Nikodem Frischlin*, kateri je odprl latinskemu jezikoslovju nov pot, a Bohorič zopet imejoč priliko, spiše *prvo slovensko slovnico* («Arcticae horulae», Wittenberg 1584. l.). Toda tudi ljudske šole niso pozabili. V Ljubljani so bile 1575. l. tri nemške ljudske šole; imeli so jih tudi po mestih na deželi, v Krškem, v Idriji, v Kranji, v Metliki, v Žužemperku, v Kamniku in v Črnomlji. Kjer ni bilo dobiti učitelja, poučeval je namesto njega evangeljski propovédnik. Saj je uže Truber pisal abecednike kmetskemu ljudstvu, želel je, da bi se ljudstvo naučilo čitati, najprej se vé zato, da bi moglo čitati sv. pismo. Tudi *prvo tiskárno na Kranjskem* je ustanovila reformacija. Hanns *Mannel*, meščan

Ljubljanski, bil je prvi tiskar (1575. l.), a ustaviti je moral uže 1580. l. svoje delo na povelje nadvojvode, ki se je bal verske propagande. Toda v tujih deželah so se vedno brez zaprek tiskale slovenske knjige. Okoli 1546. l. v Krškem porojeni *Dalmatin*, ki se je s podporo kranjskih stanov in vojvode Krištofa Württemberskega izobraževal v Bebenhausnu in Tubingi, dal je slovenskemu ljudstvu *prvi popolni prevod sv. pisma* (1583. l. v Wittenbergu natisnen s sodelovanjem kranjskega tiskarskega pomočnika Mravlje). Tudi katoliškemu duhovenstvu je rabil ta prevod, da je besede sv. pisma izrekalo «prav kranjski», kajti sicer ni bilo slovenskega sv. pisma.

Duševna povzdiga kranjske reformacijske dōbe je vplivala tudi oživljajōč na razvoj *deželnega samozakōnja*. Stanovom se je videlo, da so jim silni dogodki vzvišali veljavnost, in to so obračali deželi v prid. Završili so svojo organizacijo, postavivši poslanski odbor svojim eksekutivnim organom. Njih proračun je bil urejen, toda gledalo se ni na novce, kjer je bilo pospeševati obče koristne namere ali utrjati *deželno obrambo*. V 1570. l. so dovolili stanovi nadvojvodi za tega voljo 750000 gld. v najstih letnih obrokih, a 1589. l. so bili narastli letni troški za obrambo meje uže na 73000 gld. Vsako leto se je izplačevala primerna vsota, da so se poravnavali dolgovi in obresti. Stanovi so urədili *oskrbo ubožcev*, postavivši ubožne očete, *zdravstvo*, nastavivši deželne zdravnike, in s tem, da so ustanovili bōlnice v Kamniku, Kranji in Rudolfovem, napravili primerne kvarantine in lazarete proti strašnej šibi, kugi. Skrb o *prometu* so prevzeli stanovi in vlada. *Prva peš-pošta in prva konjska pošta* (1573. l.) ustanovila se je na vzpodbujanje vladino in stanovi so obé podpirali z letnimi doneski. Nadvojvoda Karol je dal popraviti *cesto* od Ljubljane do Trsta, čez *Ljubelj* je ukazal narediti

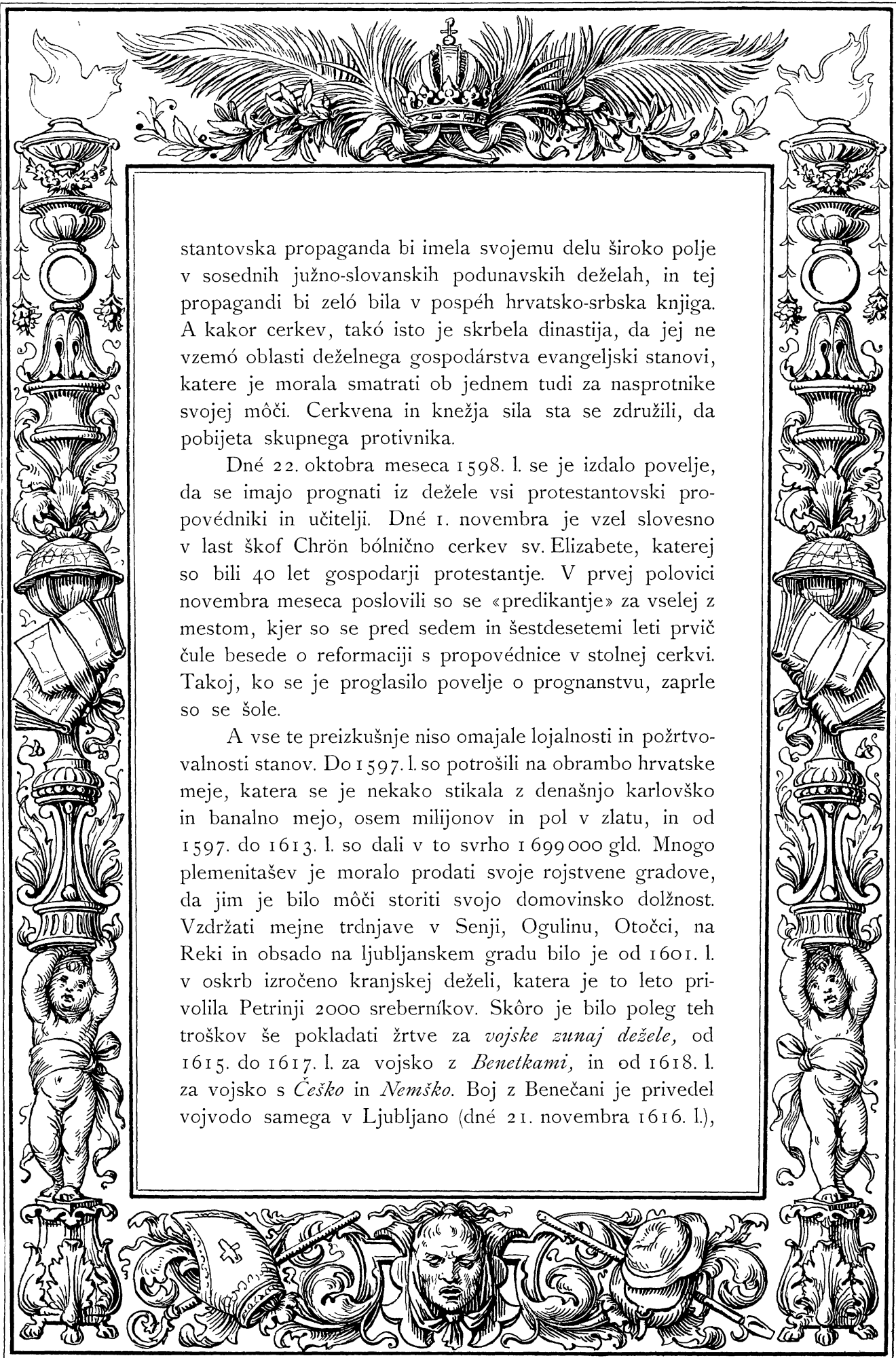

pot (od 1569. do 1570. l.) in 1576. l. cesto iz Gorice čez Hrušico, katere próga se je bila potegnila v drugo mér od prejšnje. Pospeshevalo se je tudi *poljedelstvo*, kajti postavil se je za Kranjsko *ključár*, ki je vina preiskaval in jim določeval ceno. Posebno pozornost je obračal nadvojvoda Karol na *rudárstvo*. V 1580. l. je združil *idrijsko rudárstvo*, katero je bilo prej v rókah malo ne samim zasobnikom, z lastjó deželnega gospodarstva. Da je rastlo blagostanje v deželi, svedoči uže to, ker se je množilo stanovništvo ljubljanskega mesta po naseljencih iz nemških državnih mest, in imovitost kaže potratno življenje, kajti vsak dan so iz Italije privažali v mesto rúb, sadja in «morskih polžev».

Vladarstvo nadvojvod Ernsta in Maksa po nadvojvode Karla smrti (od 1590. do 1596. l.) prokrčilo je pot popolnemu *prevratu* v razmerah *protestantizma*, ki je pod pokroviteljstvom stanov še vedno gospodoval nad dédnimi deželámi. Obračalo je svoje okó na meščanstvo. Ako se pridobo meščanstvo zopet katolicizmu, imelo bi vladarstvo še jedno podporo v deželnem zboru, protestantovska vera bi potem bila samó privilegij plemstvu, brez kórena v mestnem stanovíštvu, v vedno krepkejšem meščanstvu. Da so se oddajale mestne službe katoličanom, s tem se je začel ta prevrat. Nadvojvodi *Ferdinandu*, ki je prevzel vladárstvo 1596. l., bilo je odločeno, da je završil pričeto *protireformacijo*, pri čemer je imel pomagalca meščanskega sina *Tomaža Chröna*, 1597. l. imenovanega ljubljanskim škofom, ki ga je podpiral *jezuviški red*, kateri se je bil tudi tistega leta naselil v Ljubljani. Škof Chrön je bil rešitelj katoliškeje cerkvi na jugu Avstrije in s tem je storil cerkvenej stvari najvažnejšo uslugo. Da bi se protestantizem tukaj vzdržal, potem pretí nevarnost samemu Rimu, zveza s katoliško Avstrijo bi se pretrgala, prote-

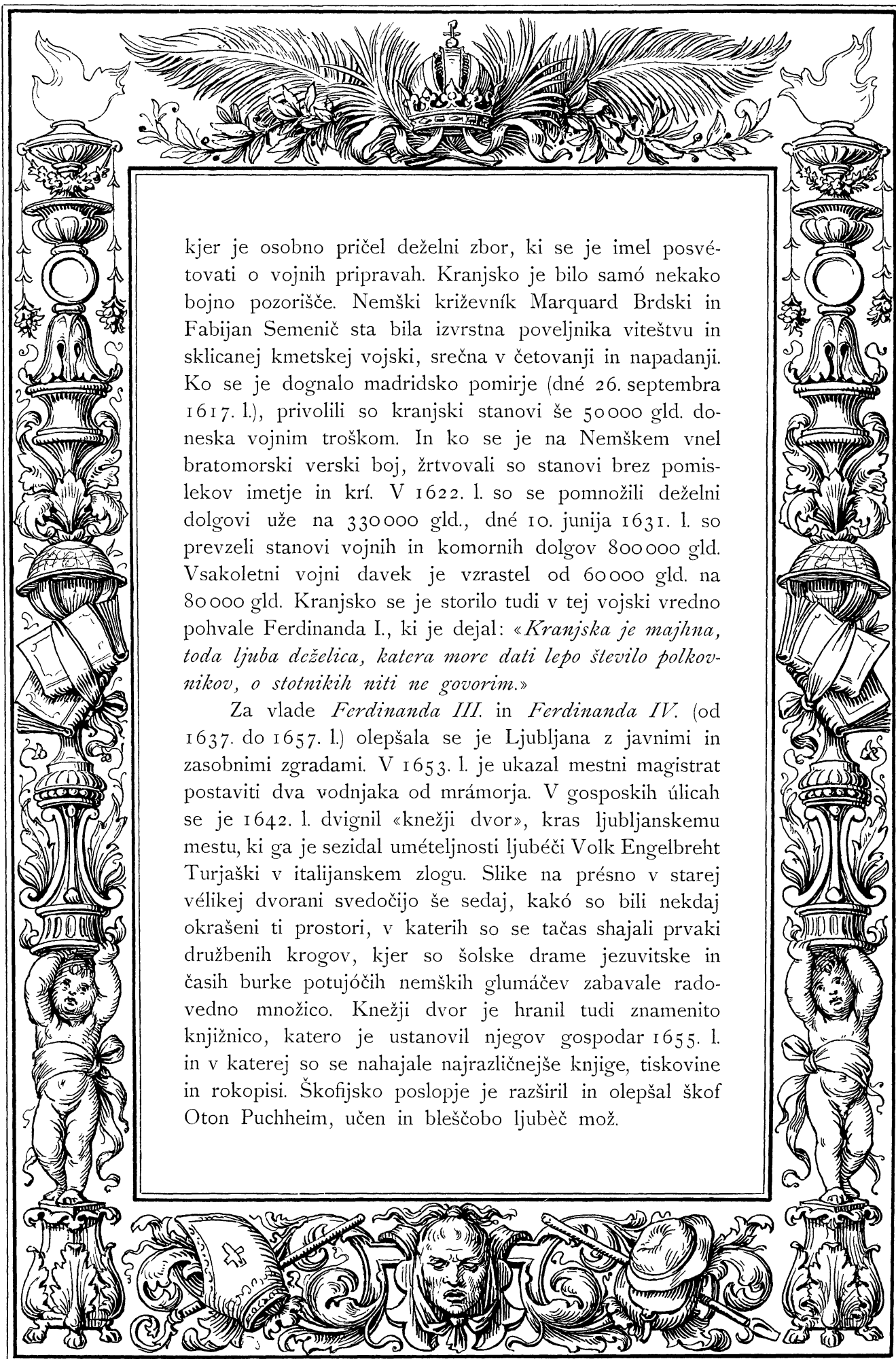

stantovska propaganda bi imela svojemu delu široko polje v sosednih južno-slovanskih podunavskih deželah, in tej propagandi bi zelo bila vospéh hrvatsko-srbska knjiga. A kakor cerkev, takó isto je skrbela dinastija, da jej ne vzeó oblasti deželnega gospodarstva evangeljski stanovi, katere je morala smatrati ob jednom tudi za nasprotnike svojeji móci. Cerkvena in knezja sila sta se združili, da pobijeta skupnega protivnika.

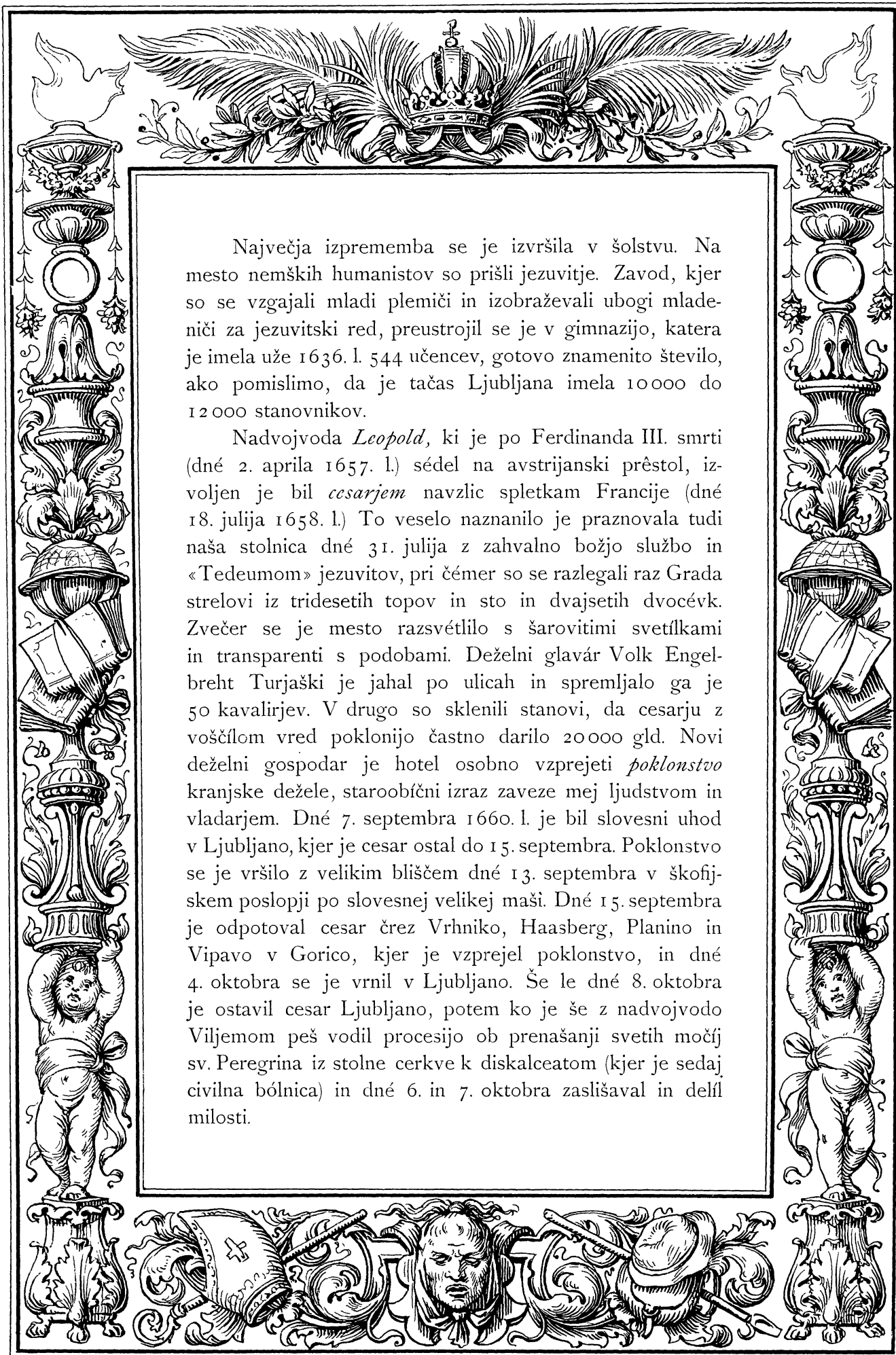
Dné 22. oktobra meseca 1598. l. se je izdalo povelje, da se imajo prognati iz dežele vsi protestantovski propovédniki in učitelji. Dné 1. novembra je vzel slovesno v last škof Chrön bólnično cerkev sv. Elizabete, katerej so bili 40 let gospodarji protestantje. V prvej polovici novembra meseca poslovlili so se «predikantje» za vselej z mestom, kjer so se pred sedem in šestdesetimi leti prvič čule besede o reformaciji s propovédnice v stolnej cerkvi. Takoj, ko se je proglasilo povelje o prognanstvu, zaprle so se šole.

A vse te preizkušnje niso omajale lojalnosti in požrtvovalnosti stanov. Do 1597. l. so potrošili na obrambo hrvatske meje, katera se je nekako stikala z denašnjo karlovško in banalno mejo, osem milijonov in pol v zlatu, in od 1597. do 1613. l. so dali v to svrhu 1 699 000 gld. Mnogo plemenitašev je moralo prodati svoje rojstvene gradove, da jim je bilo móci storiti svojo domovinsko dolžnost. Vzdržati mejne trdnjave v Senji, Ogulinu, Otočci, na Reki in obsado na ljubljanskem gradu bilo je od 1601. l. v oskrb izročeno kranjskej deželi, katera je to leto privolila Petrinji 2000 srebernikov. Skóro je bilo poleg teh troškov še pokladati žrtve za *vojske zunaj dežele*, od 1615. do 1617. l. za vojsko z *Benetkami*, in od 1618. l. za vojsko s *Česko* in *Nemško*. Boj z Benečani je privedel vojvodo samega v Ljubljano (dné 21. novembra 1616. l.),

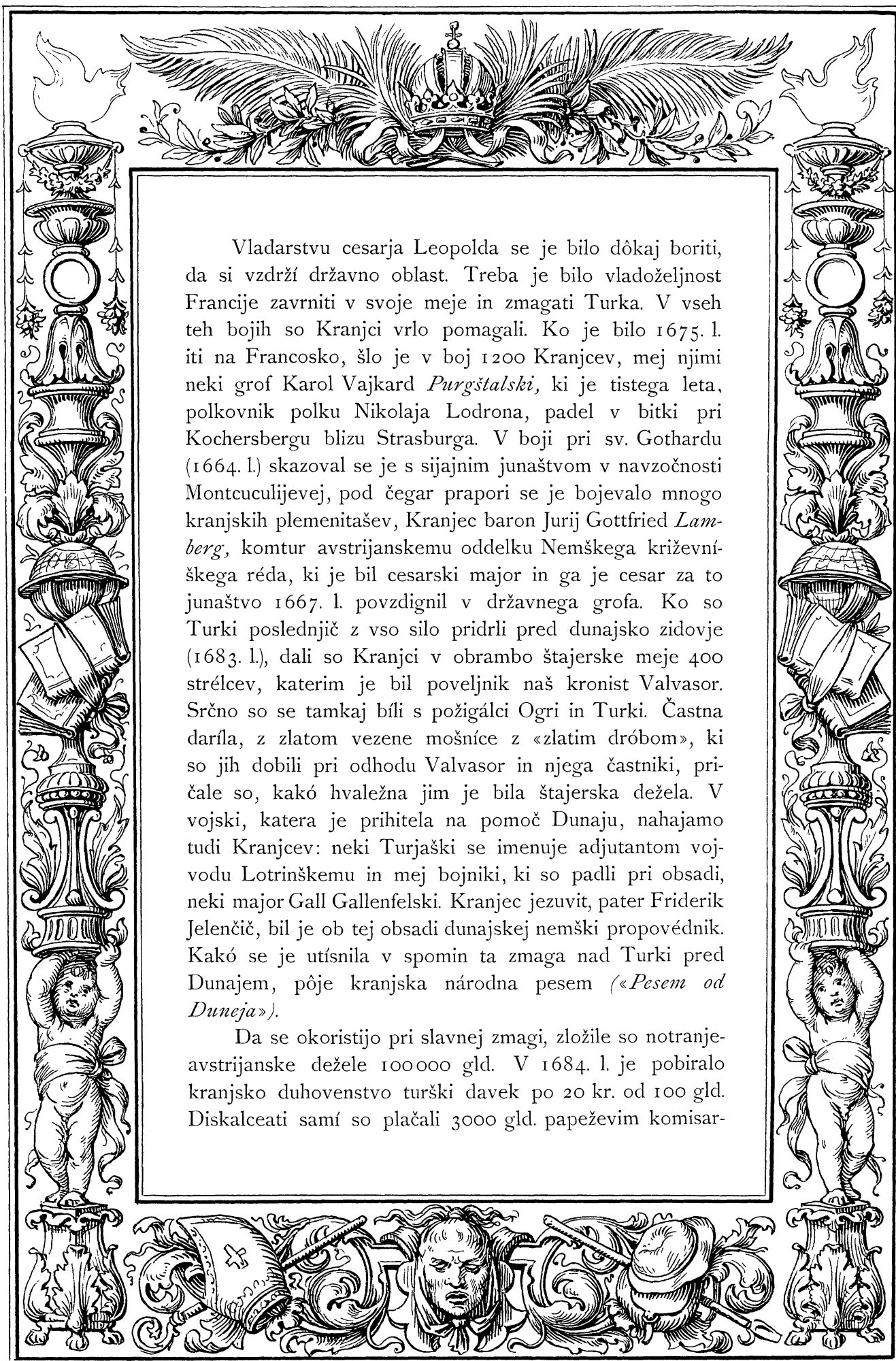
kjer je osobno pričel deželni zbor, ki se je imel posvéto-ovati o vojnih pripravah. Kranjsko je bilo samó nekako bojno pozorišče. Nemški križevník Marquard Brdski in Fabijan Semenič sta bila izvrstna poveljnika viteštvu in sklicanej kmetskej vojski, srečna v četovanji in napadanji. Ko se je dognalo madridsko pomirje (dné 26. septembra 1617. l.), privolili so kranjski stanovi še 50000 gld. doneska vojnim troškom. In ko se je na Nemškem vnel bratomorski verski boj, žrtvovali so stanovi brez pomislekov imetje in krí. V 1622. l. so se pomnožili deželni dolgovi uže na 330000 gld., dné 10. junija 1631. l. so prevzeli stanovi vojnih in komornih dolgov 800000 gld. Vsakoletni vojni davek je vzrastel od 60000 gld. na 80000 gld. Kranjsko se je storilo tudi v tej vojski vredno pohvale Ferdinanda I., ki je dejal: «*Kranjska je majhna, toda ljuba deželica, katera more dati lepo število polkovnikov, o stotnikih niti ne govorim.*»

Za vlade *Ferdinanda III.* in *Ferdinanda IV.* (od 1637. do 1657. l.) olepšala se je Ljubljana z javnimi in zasobnimi zgradami. V 1653. l. je ukazal mestni magistrat postaviti dva vodnjaka od mrámorja. V gosposkih úlicah se je 1642. l. dvignil «knežji dvor», kras ljubljanskemu mestu, ki ga je sezidal umételnosti ljubéči Volk Engelbreht Turjaški v italijanskem zlogu. Slike na présno v starej vélikej dvorani svedočijo še sedaj, kakó so bili nekdam okrašeni ti prostori, v katerih so se tačas shajali prvaki družbenih krogov, kjer so šolske drame jezuvitske in časih burke potujóčih nemških glumáčev zabavale rado-vedno množico. Knežji dvor je hranil tudi znamenito knjižnico, katero je ustanovil njegov gospodar 1655. l. in v katerej so se nahajale najrazličnejše knjige, tiskovine in rokopisi. Škofijsko poslopje je razširil in olepšal škof Oton Puchheim, učen in bleščobo ljubéč mož.

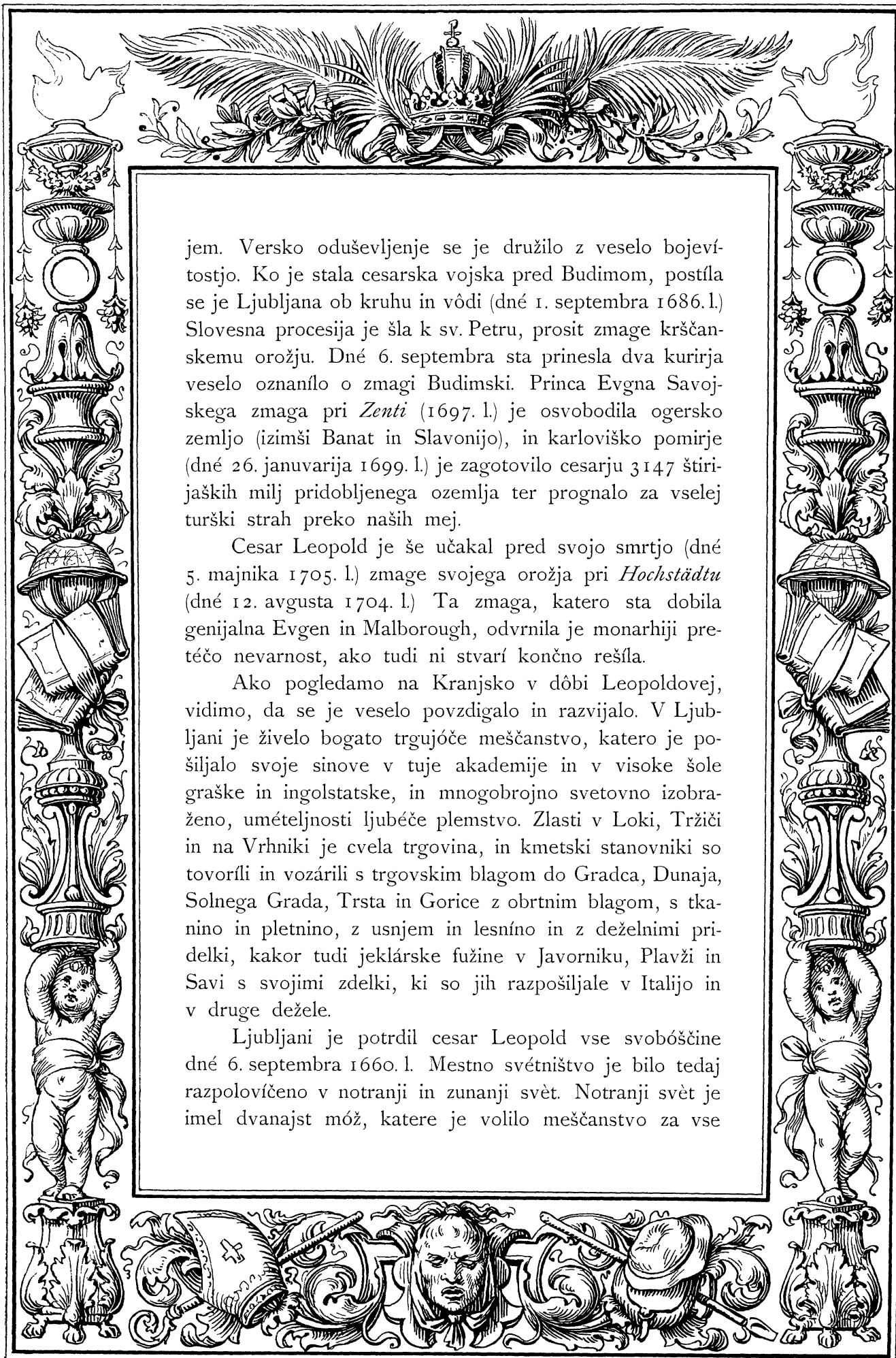
Največja izprememba se je izvršila v šolstvu. Na mesto nemških humanistov so prišli jezuitje. Zavod, kjer so se vzgajali mladi plemiči in izobraževali ubogi mladeniči za jezuitski red, preustrojil se je v gimnazijo, katera je imela uže 1636. l. 544 učencev, gotovo znamenito število, ako pomislimo, da je tačas Ljubljana imela 10000 do 12000 stanovnikov.

Nadvojvoda *Leopold*, ki je po Ferdinanda III. smrti (dné 2. aprila 1657. l.) sédel na avstrijanski prěstol, izvoljen je bil *cesarjem* navzlic spletkam Francije (dné 18. julija 1658. l.) To veselo naznanilo je praznovala tudi naša stolnica dné 31. julija z zahvalno božjo službo in «Tedeumom» jezuitov, pri čémer so se razlegali raz Grada strelovi iz tridesetih topov in sto in dvajsetih dvocévk. Zvečer se je mesto razsvétilo s šarovitimi svetílkami in transparenti s podobami. Deželni glavár Volk Engelbreht Turjaški je jahal po ulicah in spremljalo ga je 50 kavalirjev. V drugo so sklenili stanovi, da cesarju z voščílom vred poklonijo častno darilo 20000 gld. Novi deželni gospodar je hotel osobno vzprejeti *poklonstvo* kranjske dežele, staroobčni izraz zaveze mej ljudstvom in vladarjem. Dné 7. septembra 1660. l. je bil slovesni uhod v Ljubljano, kjer je cesar ostal do 15. septembra. Poklonstvo se je vršilo z velikim bliščem dné 13. septembra v škofjskem poslopji po slovesnej velikej maši. Dné 15. septembra je odpotoval cesar čez Vrhniko, Haasberg, Planino in Vipavo v Gorico, kjer je vzprejel poklonstvo, in dné 4. oktobra se je vrnil v Ljubljano. Še le dné 8. oktobra je ostavil cesar Ljubljano, potem ko je še z nadvojvodo Viljemom peš vodil procesijo ob prenašanji svetih močij sv. Peregrina iz stolne cerkve k diskalceatom (kjer je sedaj civilna bólnica) in dné 6. in 7. oktobra zaslišaval in delil milosti.

Vladarstvu cesarja Leopolda se je bilo dôkaj boriti, da si vzdrži državno oblast. Treba je bilo vladoželjnost Francije zavrnuti v svoje meje in zmagati Turka. V vseh teh bojih so Kranjci vrlo pomagali. Ko je bilo 1675. l. iti na Francosko, šlo je v boj 1200 Kranjcev, mej njimi neki grof Karol Vajkard *Purgštalski*, ki je tistega leta, polkovnik polku Nikolaja Lodrona, padel v bitki pri Kochersbergu blizu Strasburga. V boji pri sv. Gothardu (1664. l.) skazoval se je s sijajnim junaštvom v navzočnosti Montcuculijevej, pod čegar prapori se je bojevalo mnogo kranjskih plemenitašev, Kranjec baron Jurij Gottfried *Lamberg*, komtur avstrijskemu oddelku Nemškega križevniškega réda, ki je bil cesarski major in ga je cesar za to junaštvo 1667. l. povzdignil v državnega grofa. Ko so Turki poslednjič z vso silo pridrli pred dunajsko zidovje (1683. l.), dali so Kranjci v obrambo štajerske meje 400 strélcev, katerim je bil poveljnik naš kronist Valvasor. Srčno so se tamkaj bíli s požigálci Ogri in Turki. Častna daríla, z zlatom vezene mošnice z «zlatim dróбом», ki so jih dobili pri odhodu Valvasor in njega častniki, pričale so, kakó hvaležna jim je bila štajerska dežela. V vojski, katera je prihitela na pomoč Dunaju, nahajamo tudi Kranjcev: neki Turjaški se imenuje adjutantom vojvodu Lotrinškemu in mej bojniki, ki so padli pri obsadi, neki major Gall Gallenfelski. Kranjec jezuit, pater Friderik Jelenčič, bil je ob tej obsadi dunajske nemški propovédnik. Kakó se je utísnila v spomin ta zmaga nad Turki pred Dunajem, pôje kranjska národna pesem («*Pesem od Duneja*»).

Da se okoristijo pri slavnej zmagi, zložile so notranje-avstrijske dežele 100000 gld. V 1684. l. je pobiralo kranjsko duhovenstvo turški davek po 20 kr. od 100 gld. Diskalceati samí so plačali 3000 gld. papeževim komisar-

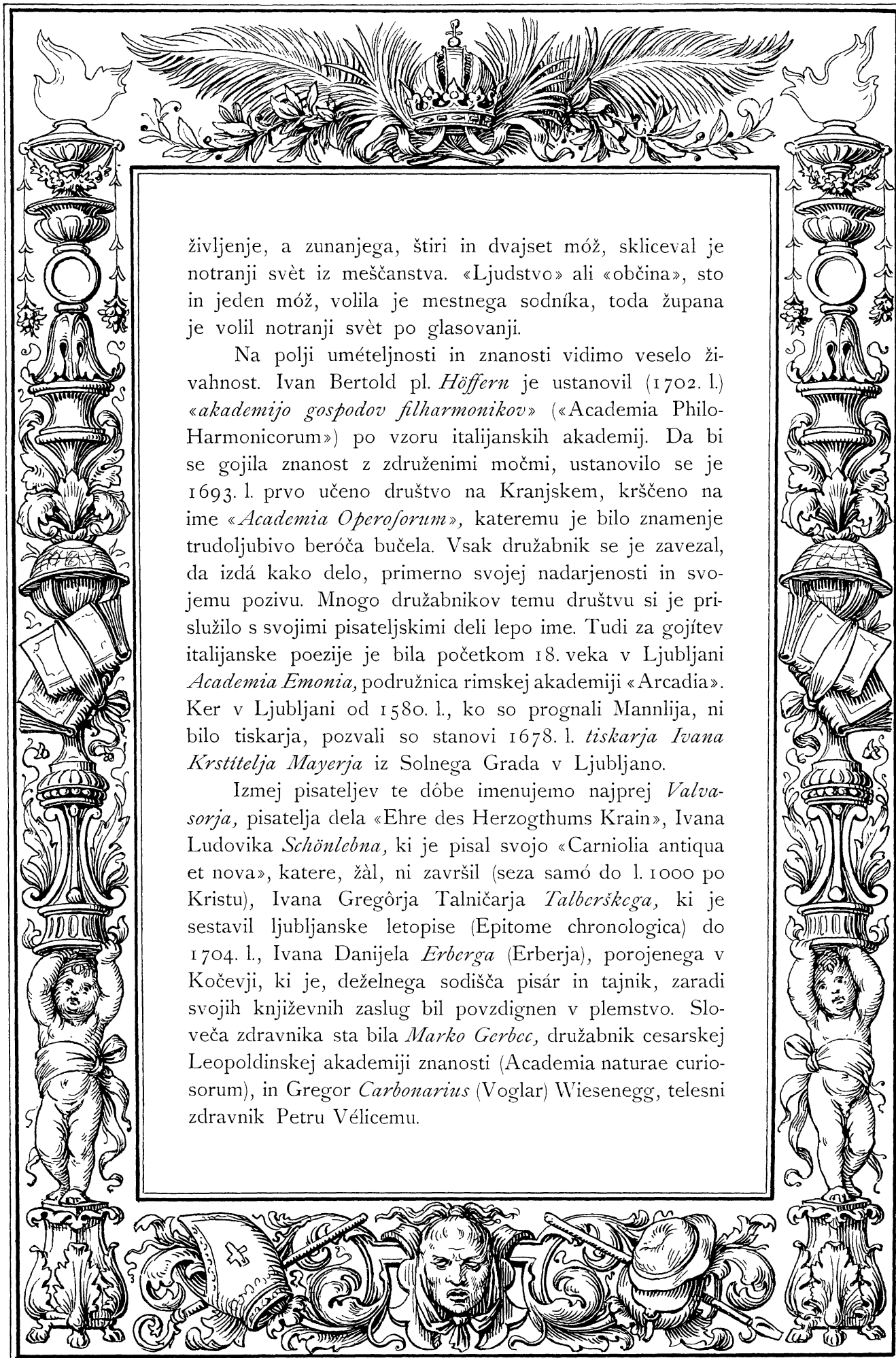
jem. Versko oduševljenje se je družilo z veselo bojevitostjo. Ko je stala cesarska vojska pred Budimom, postila se je Ljubljana ob kruhu in vódi (dné 1. septembra 1686. l.) Slovesna procesija je šla k sv. Petru, prosit zmage krščanskemu orožju. Dné 6. septembra sta prinesla dva kurirja veselo oznanilo o zmagi Budimski. Princa Evgna Savojskega zmaga pri *Zenti* (1697. l.) je osvobodila ogersko zemljo (izimši Banat in Slavonijo), in karloviško pomirje (dné 26. januarija 1699. l.) je zagotovilo cesarju 3147 štiri-jaških milj pridobljenega ozemlja ter prognalo za vselej turški strah preko naših mej.

Cesar Leopold je še učakal pred svojo smrtjo (dné 5. majnika 1705. l.) zmage svojega orožja pri *Hochstädtu* (dné 12. avgusta 1704. l.) Ta zmaga, katero sta dobila genijalna Evgen in Malborough, odvrnila je monarhiji pretéčo nevarnost, ako tudi ni stvari končno rešila.

Ako pogledamo na Kranjsko v dóbi Leopoldovej, vidimo, da se je veselo povzdigalo in razvijalo. V Ljubljani je živelo bogato trgujúče meščanstvo, katero je pošiljalo svoje sinove v tuje akademije in v visoke šole graške in ingolstatske, in mnogobrojno svetovno izobraženo, umétnosti ljubéče plemstvo. Zlasti v Loki, Tržiči in na Vrhniku je cvela trgovina, in kmetski stanovniki so tovorili in vozárilí s trgovskim blagom do Gradca, Dunaja, Solnega Grada, Trsta in Gorice z obrtnim blagom, s tkanino in pletnino, z usnjem in lesnino in z deželnimi pridelki, kakor tudi jeklárske fužine v Javorniku, Plavži in Savi s svojimi zdelki, ki so jih razpošiljale v Italijo in v druge dežele.

Ljubljani je potrdil cesar Leopold vse svobóščíne dné 6. septembra 1660. l. Mestno svétništvo je bilo tedaj razpolovíčeno v notranji in zunanji svét. Notranji svét je imel dvanajst móž, katere je volilo meščanstvo za vse

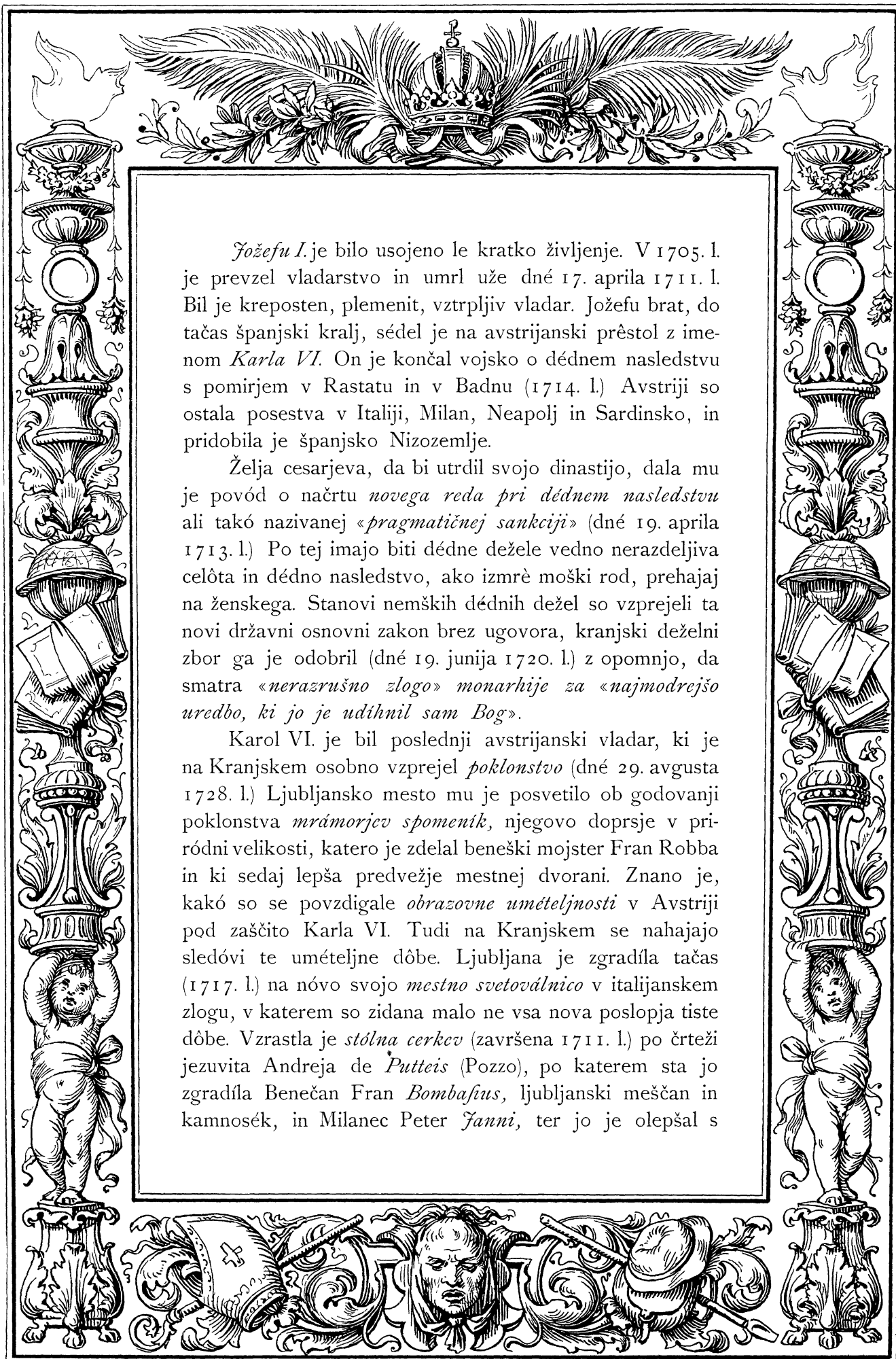

življenje, a zunanjega, štiri in dvajset mož, skliceval je notranji svet iz meščanstva. «Ljudstvo» ali «občina», sto in jeden mož, volila je mestnega sodnika, toda župana je volil notranji svet po glasovanji.

Na polji umetelnosti in znanosti vidimo veselo živahnost. Ivan Bertold pl. *Höffern* je ustanovil (1702. l.) «akademijo gospodov filharmonikov» («Academia Philo-Harmonicorum») po vzoru italijanskih akademij. Da bi se gojila znanost z združenimi močmi, ustanovilo se je 1693. l. prvo učeno društvo na Kranjskem, krščeno na ime «Academia Operosorum», kateremu je bilo znamenje trudoljubivo beróča bučela. Vsak družabnik se je zavezal, da izdá kako delo, primerno svojei nadarjenosti in svojemu pozivu. Mnogo družabnikov temu društvu si je prislužilo s svojimi pisateljskimi deli lepo ime. Tudi za gojítev italijanske poezije je bila početkom 18. veka v Ljubljani *Academia Emonia*, podružnica rimske akademiji «Arcadia». Ker v Ljubljani od 1580. l., ko so prognali Mannlija, ni bilo tiskarja, pozvali so stanovi 1678. l. tiskarja Ivana Krstitelja Mayerja iz Solnega Grada v Ljubljano.

Izmej pisateljev te dóbe imenujemo najprej *Valvasorja*, pisatelja dela «Ehre des Herzogthums Krain», Ivana Ludovika *Schönlebna*, ki je pisal svojo «Carniolia antiqua et nova», katere, žal, ni završil (seza samó do l. 1000 po Kristu), Ivana Gregôrja Talničarja *Talberskega*, ki je sestavil ljubljanske letopise (*Epitome chronologica*) do 1704. l., Ivana Danijela *Erberga* (Erberja), porojenega v Kočevji, ki je, deželnega sodišča pisár in tajnik, zaradi svojih književnih zaslug bil povzdignen v plemstvo. Sloveča zdravnik sta bila *Marko Gerbec*, družabnik cesarske Leopoldinske akademiji znanosti (*Academia naturae curiosorum*), in Gregor *Carbonarius* (Voglar) Wieseneegg, telesni zdravnik Petru Vélicemu.

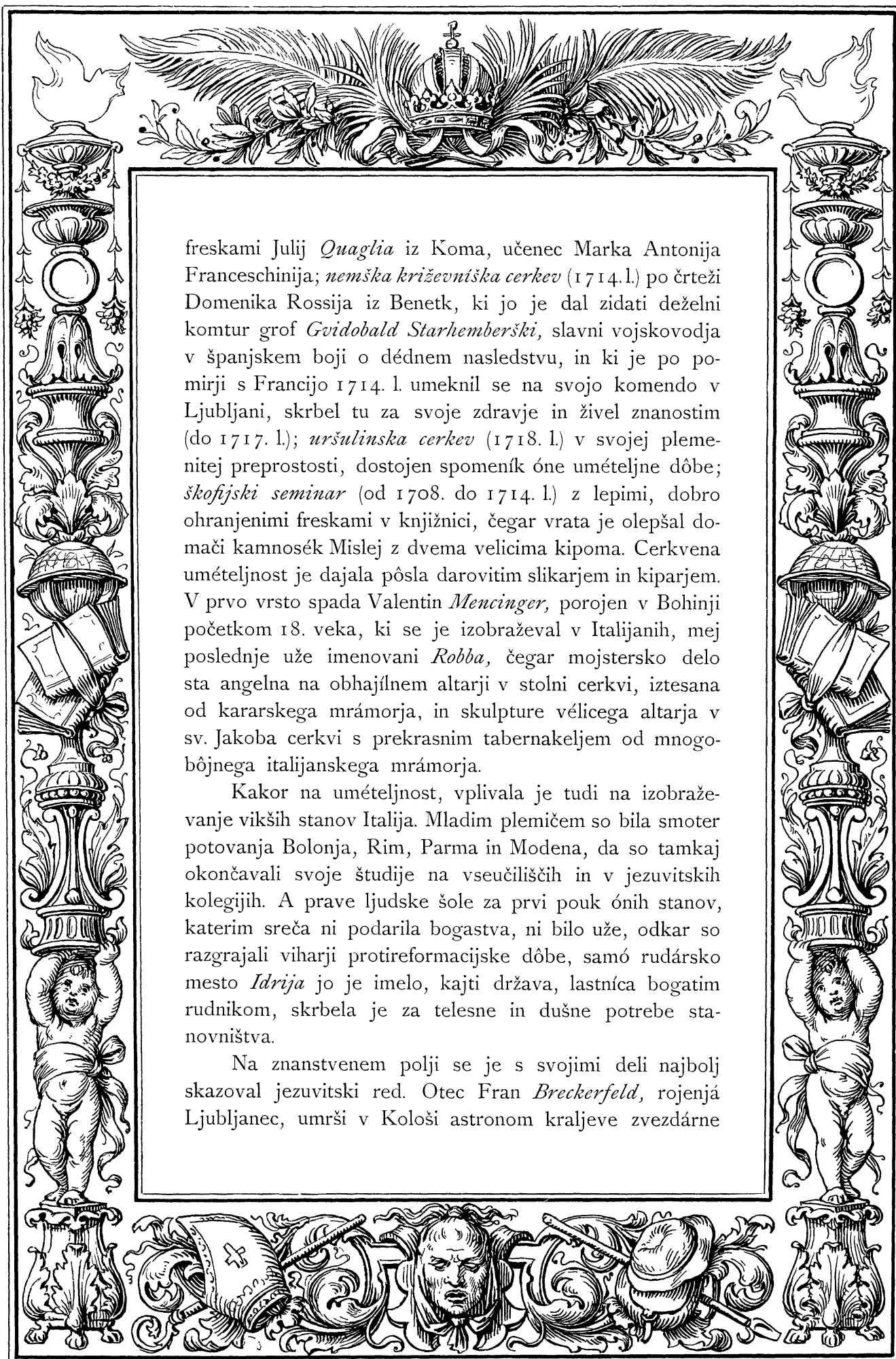

Jožefu I. je bilo usojeno le kratko življenje. V 1705. l. je prevzel vladarstvo in umrl uže dné 17. aprila 1711. l. Bil je kreposten, plemenit, vztrpljiv vladar. Jožefu brat, do tačas španjski kralj, sédel je na avstrijski prêstol z imenom *Karla VI.* On je končal vojsko o dédnem nasledstvu s pomirjem v Rastatu in v Badnu (1714. l.) Avstriji so ostala posestva v Italiji, Milan, Neapolj in Sardinsko, in pridobila je španjsko Nizozemlje.

Želja cesarjeva, da bi utrdil svojo dinastijo, dala mu je povód o načrtu *novoga reda pri dédnem nasledstvu* ali takó nazivanej «*pragmatičneje sankciji*» (dné 19. aprila 1713. l.) Po tej imajo biti dédne dežele vedno nerazdeljiva celóta in dédno nasledstvo, ako izmrè moški rod, prehajaj na ženskega. Stanovi nemških dédnih dežel so vzprejeli ta novi državni osnovni zakon brez ugovora, kranjski deželni zbor ga je odobril (dné 19. junija 1720. l.) z opomnjo, da smatra «*nerazrušno zlogo*» monarhije za «*najmodrejšo uredbo, ki jo je udihnil sam Bog*».

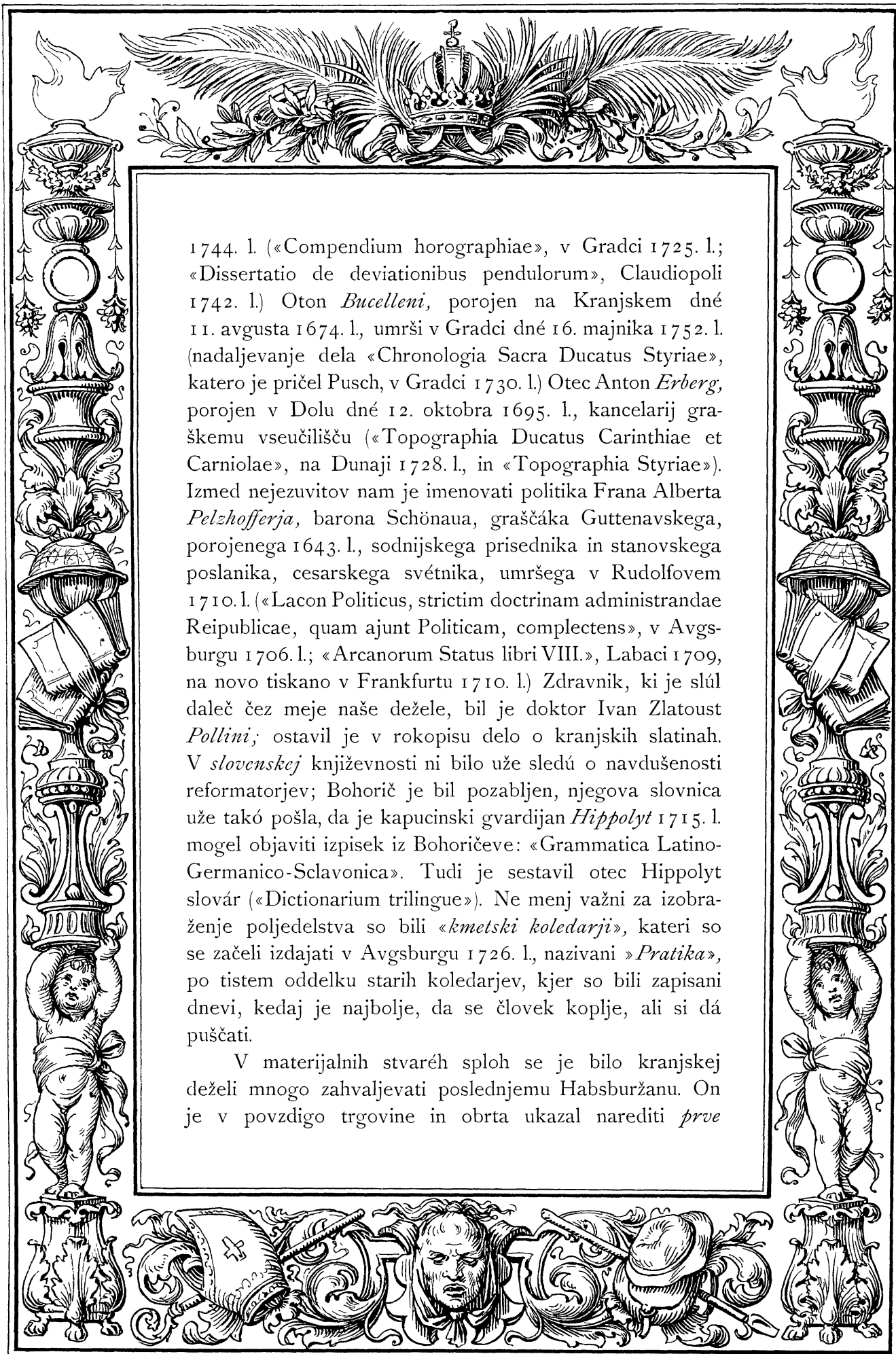
Karol VI. je bil poslednji avstrijski vladar, ki je na Kranjskem osobno vzprejel *poklonstvo* (dné 29. avgusta 1728. l.) Ljubljansko mesto mu je posvetilo ob godovanji poklonstva *mrámorjev spomenik*, njegovo doprsje v prirodni velikosti, katero je zdelal beneški mojster Fran Robba in ki sedaj lepša predvežje mestnej dvorani. Znano je, kakó so se povzdigale *obrazovne umételnosti* v Avstriji pod zaščito Karla VI. Tudi na Kranjskem se nahajajo sledóvi te umételjne dôbe. Ljubljana je zgradíla tačas (1717. l.) na nóvo svojo *mestno svetoválnico* v italijanskem zlogu, v katerem so zidana malo ne vsa nova poslopja tiste dôbe. Vzrastla je *stólna cerkev* (završena 1711. l.) po črteži jezuvita Andreja de *Putteis* (Pozzo), po katerem sta jo zgradíla Benečan Fran *Bombafius*, ljubljanski meščan in kamnosék, in Milanec Peter *Fanni*, ter jo je olepšal s

freskami Julij *Quaglia* iz Koma, učenec Marka Antonija Franceschinija; *nemška križevniška cerkev* (1714. l.) po črteži Domenika Rossija iz Benetk, ki jo je dal zidati deželni komtur grof *Gvidobald Starhemberski*, slavni vojskovodja v španjskem boji o dednem nasledstvu, in ki je po pomirji s Francijo 1714. l. umeknil se na svojo komendo v Ljubljani, skrbel tu za svoje zdravje in živel znanostim (do 1717. l.); *uršulinska cerkev* (1718. l.) v svojej plemenitej preprostosti, dostojen spomenik óne uméeljne dóbe; *škofijski seminar* (od 1708. do 1714. l.) z lepimi, dobro ohranjenimi freskami v knjižnici, čegar vrata je olepšal domači kamnosék Mislej z dvema velicima kipoma. Cerkevna uméeljnost je dajala pósla darovitim slikarjem in kiparjem. V prvo vrsto spada Valentin *Mencinger*, porojen v Bohinji početkom 18. veka, ki se je izobraževal v Italijanih, mej poslednje uže imenovani *Robba*, čegar mojstersko delo sta angelna na obhajlnem altarji v stolni cerkvi, iztesana od kararskega mrámorja, in skulpture vélicege altarja v sv. Jakoba cerkvi s prekrasnim tabernakeljem od mnogobójnega italijanskega mrámorja.

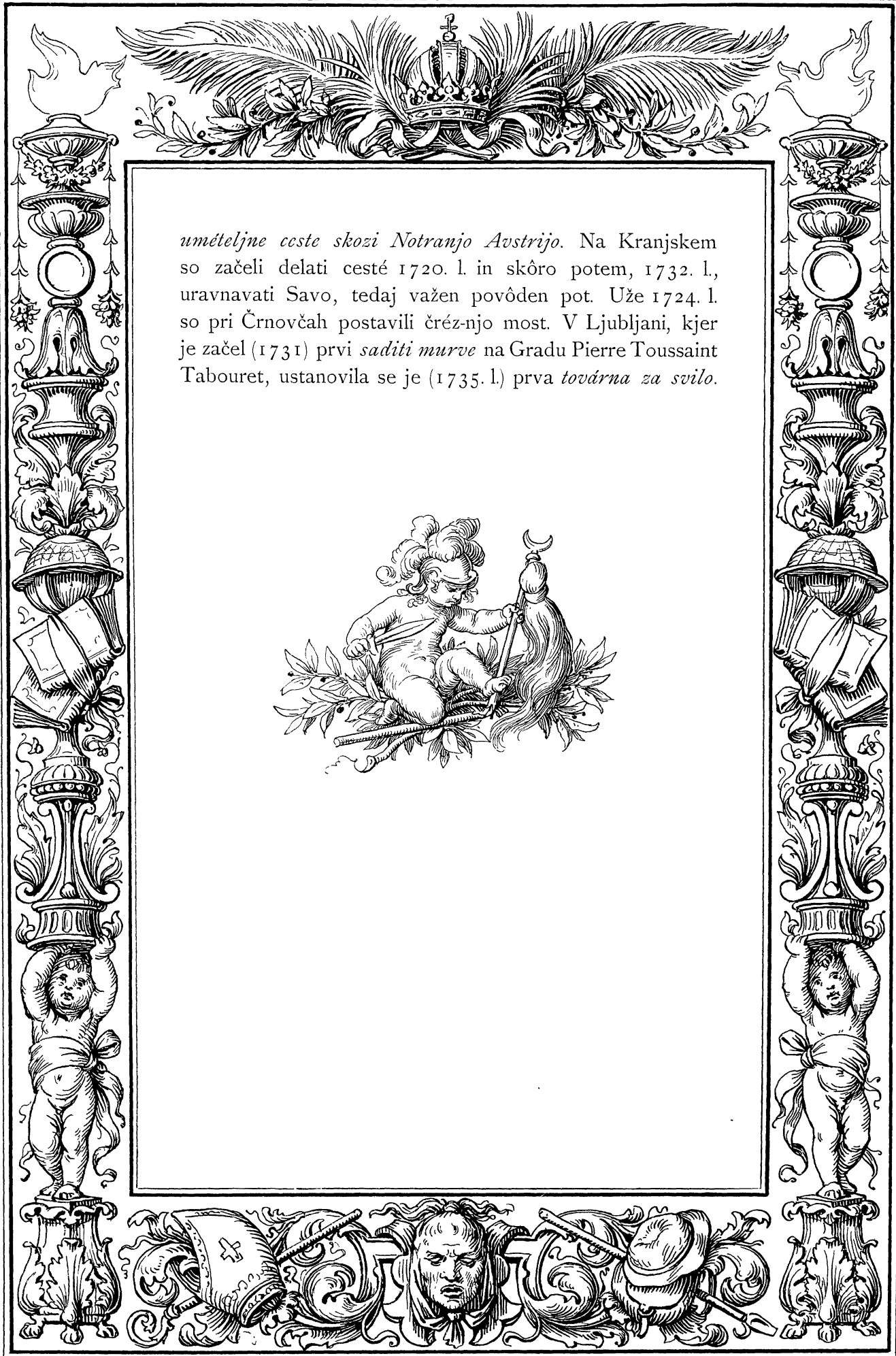
Kakor na uméeljnost, vplivala je tudi na izobraževanje vikših stanov Italija. Mladim plemičem so bila smoter potovanja Bolonja, Rim, Parma in Modena, da so tamkaj okončavali svoje študije na vseučiliščih in v jezuitskih kolegijih. A prave ljudske šole za prvi pouk ónih stanov, katerim sreča ni podarila bogastva, ni bilo uže, odkar so razgrajali viharji protireformacijske dóbe, samó rudársko mesto *Idrija* jo je imelo, kajti država, lastnica bogatim rudnikom, skrbel je za telesne in dušne potrebe stanovništva.

Na znanstvenem polji se je s svojimi deli najbolj skazoval jezuitski red. Otec Fran *Breckerfeld*, rojenjá Ljubljanec, umrši v Kološi astronom kraljeve zvezdárne

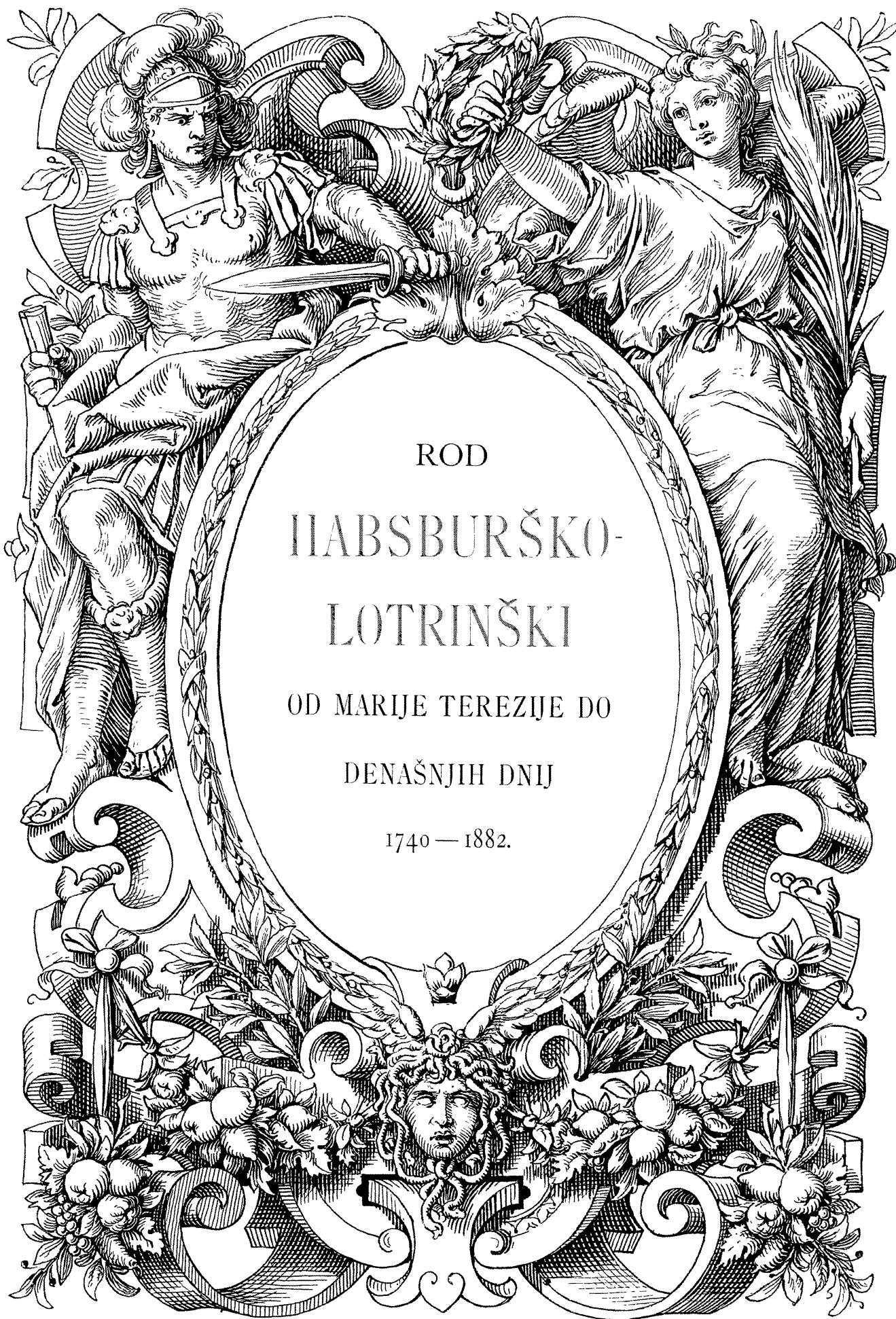
1744. l. («Compendium horographiae», v Gradci 1725. l.; «Dissertatio de deviationibus pendulorum», Claudiopoli 1742. l.) Oton *Bucelleni*, porojen na Kranjskem dne 11. avgusta 1674. l., umrši v Gradci dne 16. majnika 1752. l. (nadaljevanje dela «Chronologia Sacra Ducatus Styriae», katero je pričel Pusch, v Gradci 1730. l.) Otec Anton *Erberg*, porojen v Dolu dne 12. oktobra 1695. l., kancelarij graškemu vseučilišču («Topographia Ducatus Carinthiae et Carniolae», na Dunaji 1728. l., in «Topographia Styriae»). Izmed nejezuitov nam je imenovati politika Frana Alberta *Pelzhofferja*, barona Schönaua, graščaka Guttenavskega, porojenega 1643. l., sodnijskega prisednika in stanovskega poslanika, cesarskega svétnika, umršega v Rudolfovem 1710. l. («Lacon Politicus, strictim doctrinam administrandae Reipublicae, quam ajunt Politicam, complectens», v Avgsburgu 1706. l.; «Arcanorum Status libri VIII.», Labaci 1709, na novo tiskano v Frankfurtu 1710. l.) Zdravnik, ki je slúl daleč čez meje naše dežele, bil je doktor Ivan Zlatoust *Pollini*; ostavil je v rokopisu delo o kranjskih slatinah. V *slovenskej* književnosti ni bilo uže sledú o navdušenosti reformatorjev; Bohorič je bil pozabljen, njegova slovnica uže takó pošla, da je kapucinski gvardijan *Hippolyt* 1715. l. mogel objaviti izpisek iz Bohoričeve: «Grammatica Latino-Germanico-Sclavonica». Tudi je sestavil otec Hippolyt slovár («Dictionarium trilingue»). Ne menj važni za izobrazenje poljedelstva so bili «*kmetski koledarji*», kateri so se začeli izdajati v Avgsburgu 1726. l., nazivani »*Pratika*«, po tistem oddelku starih koledarjev, kjer so bili zapisani dnevi, kedaj je najbolje, da se človek koplje, ali si dá puščati.

V materijalnih stvaréh sploh se je bilo kranjskej deželi mnogo zahvaljevati poslednjemu Habsburžanu. On je v povzdigo trgovine in obrta ukazal narediti *prve*

umeteljne ceste skozi Notranjo Avstrijo. Na Kranjskem so začeli delati ceste 1720. l. in skôro potem, 1732. l., uravnavati Savo, tedaj važen povôden pot. Uže 1724. l. so pri Črnovčah postavili črész-njo most. V Ljubljani, kjer je začel (1731) prvi saditi murve na Gradu Pierre Toussaint Tabouret, ustanovila se je (1735. l.) prva továrna za svilo.

ROD
HABSBURŠKO-
LOTRINŠKI
OD MARIJE TEREZIJE DO
DENAŠNJIH DNIJ

1740 — 1882.

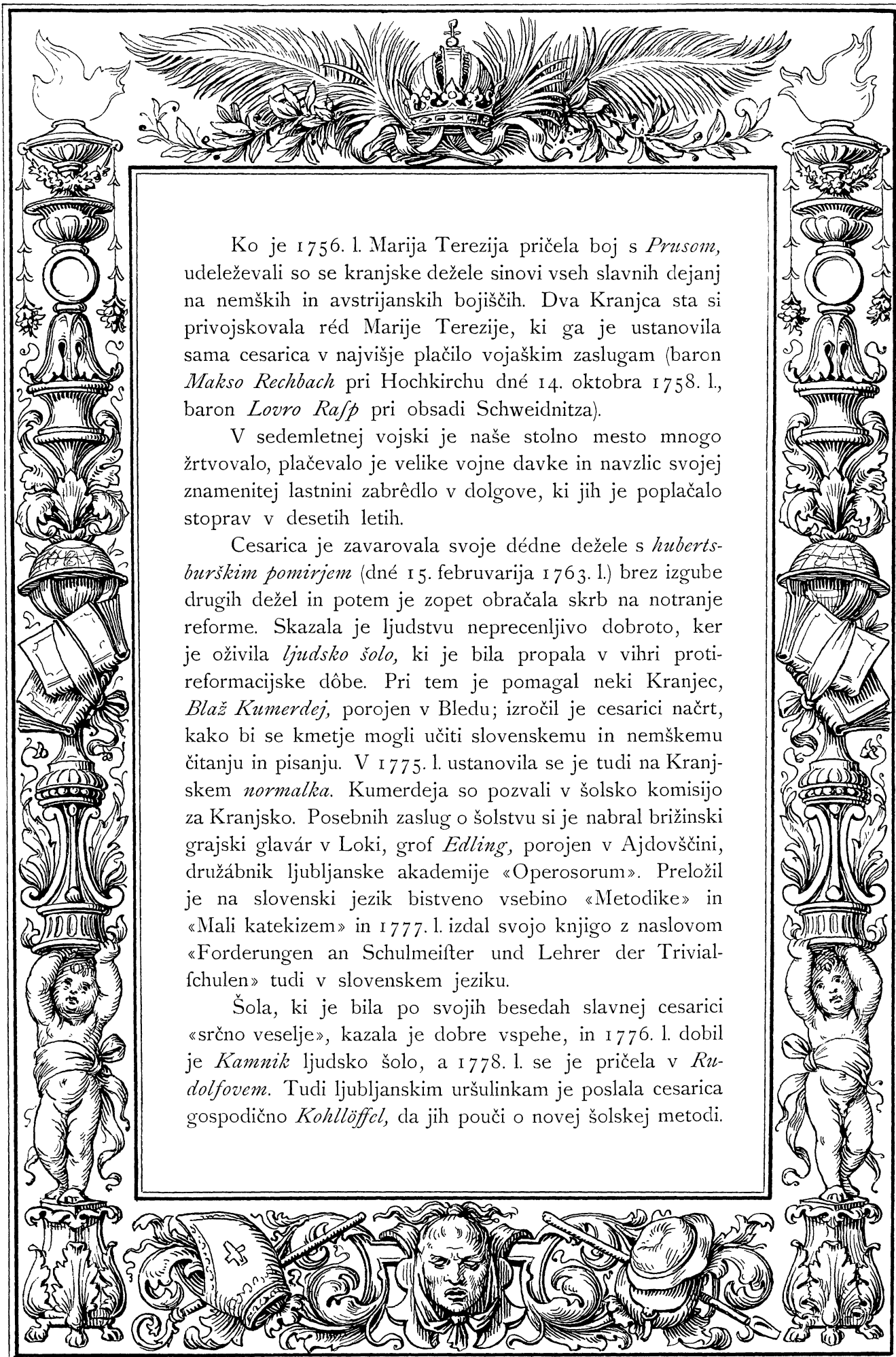

ASI je poslednja Habsburžanka, Marija Terezija, nastopila vladarstvo v razburjeni dōbi ter je bila takoj prisiljena začeti dvojno vojsko, najprej s svojim po deželah kopernečim sosedom, potem pa s prestolnim pretendentom, vendar ni nikoli puščala v nemar svoje nakane,

da prestvari Avstrijo s svojimi fevdalnimi, stanovskimi svoboščinami v moderno državo. S krepko roko je prijela bogato nadarjena, značajna žena za vajeti vladarstva in že 1747. l. so morali stanovi izročiti politiške in finančne stvari deželno-gospodarskim oblastvom. Ustanovilo se je takó imenovano «deželno-gospodarsko namestništvo in kómora» in njih organi «*okrožna oblastva*». Mogočno so vplivala ne le na deželno policijo in zdravstvene stvari, na promet in delanje cest, nego tudi zlasti na obrambo in povzdigo *poljedelskega stanu*, katerega je smatrala cesarica za «podstavo in največjo moč državino», in prvič se je kmetu olajšala tlaka in urbarska podložnost (1775. l.) Preosnova o *zemljarini* (1748. l.) merila je takó isto na olajšilo podložnikom in da se pravično obremené graščaki. Oblast stanov se je polagoma omejila v toliko, da so imeli samó besedo v posvétovanji o davkih in o «deželnej ekonomiji». S 1. novembrom 1763. l. se je izročila uprava o vsej Notranjej Avstriji guberniju v Gradci. Ker je bila vlada tudi prevzela skrb za oprémo in oskrbo vojske in za konjski nábor, uredila in olajšala je to bréme podložniku in ob jednem zagotovila državino korist.

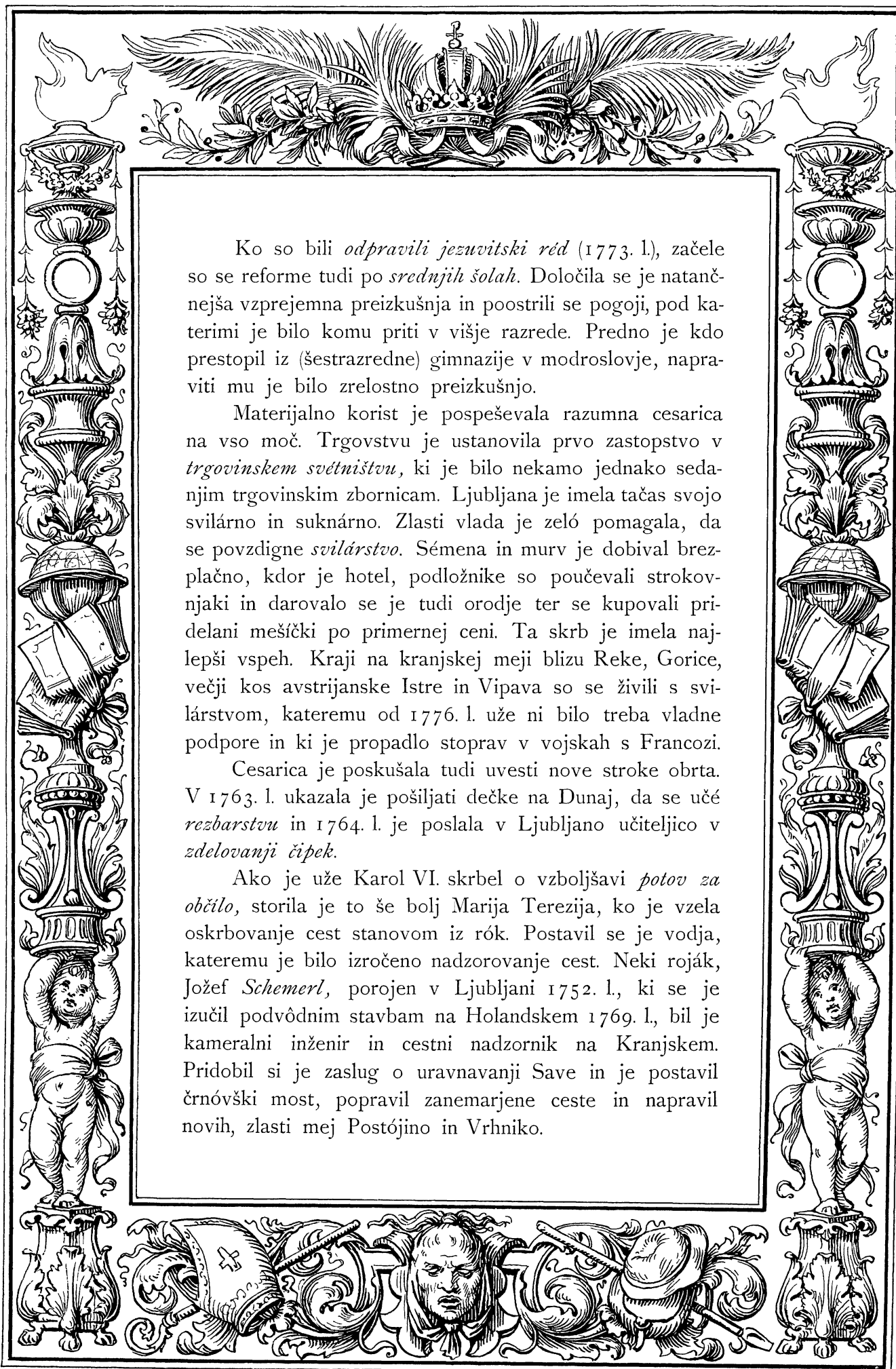

Ko je 1756. l. Marija Terezija pričela boj s *Prusom*, udeleževali so se kranjske dežele sinovi vseh slavnih dejanj na nemških in avstrijskih bojiščih. Dva Kranjca sta si privojskovala réd Marije Terezije, ki ga je ustanovila sama cesarica v najvišje plačilo vojaškim zaslugam (baron *Makso Rechbach* pri Hochkirchu dné 14. oktobra 1758. l., baron *Lovro Rasþ* pri obsadi Schweidnitza).

V sedemletnej vojski je naše stolno mesto mnogo žrtvovalo, plačevalo je velike vojne davke in navzlic svojej znamenitej lastnini zabrédlo v dolgove, ki jih je poplačalo stoprav v desetih letih.

Cesarica je zavarovala svoje dédne dežele s *hubertsburškim pomirjem* (dné 15. februarija 1763. l.) brez izgube drugih dežel in potem je zopet obračala skrb na notranje reforme. Skazala je ljudstvu neprecenljivo dobroto, ker je oživila *ljudsko šolo*, ki je bila propala v vihri protireformacijske dôbe. Pri tem je pomagal neki Kranjec, *Blaž Kumerdej*, porojen v Bledu; izročil je cesarici načrt, kako bi se kmetje mogli učiti slovenskemu in nemškemu čitanju in pisanju. V 1775. l. ustanovila se je tudi na Kranjskem *normalka*. Kumerdeja so pozvali v šolsko komisijo za Kranjsko. Posebnih zaslug o šolstvu si je nabral brižinski grajski glavár v Loki, grof *Edling*, porojen v Ajdovščini, družábnik ljubljanske akademije «Operosorum». Preložil je na slovenski jezik bistveno vsebino «Metodike» in «Mali katekizem» in 1777. l. izdal svojo knjigo z naslovom «Forderungen an Schulmeister und Lehrer der Trivial-schulen» tudi v slovenskem jeziku.

Šola, ki je bila po svojih besedah slavnej cesarici «srčno veselje», kazala je dobre vspehe, in 1776. l. dobil je *Kamnik* ljudsko šolo, a 1778. l. se je pričela v *Rudolfovem*. Tudi ljubljanskim uršulinkam je poslala cesarica gospodično *Kohllöffel*, da jih pouči o novej šolskej metodi.

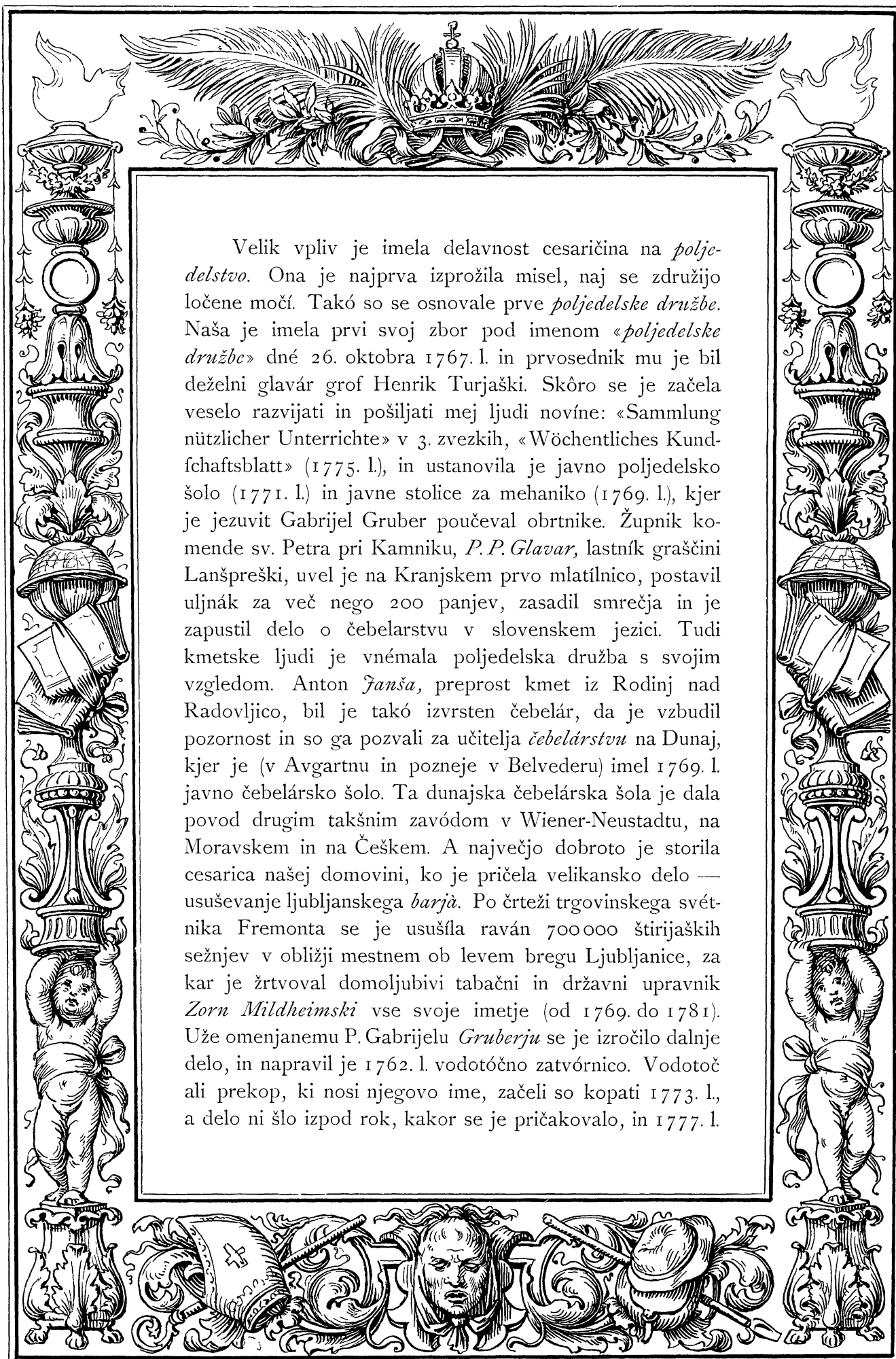

Ko so bili *odpravili jezuitski red* (1773. l.), začele so se reforme tudi po *srednjih šolah*. Določila se je natančnejša vzprejemna preizkušnja in poostrili se pogoji, pod katerimi je bilo komu priti v višje razrede. Predno je kdo prestopil iz (šestrazredne) gimnazije v modroslovje, napraviti mu je bilo zrelostno preizkušnjo.

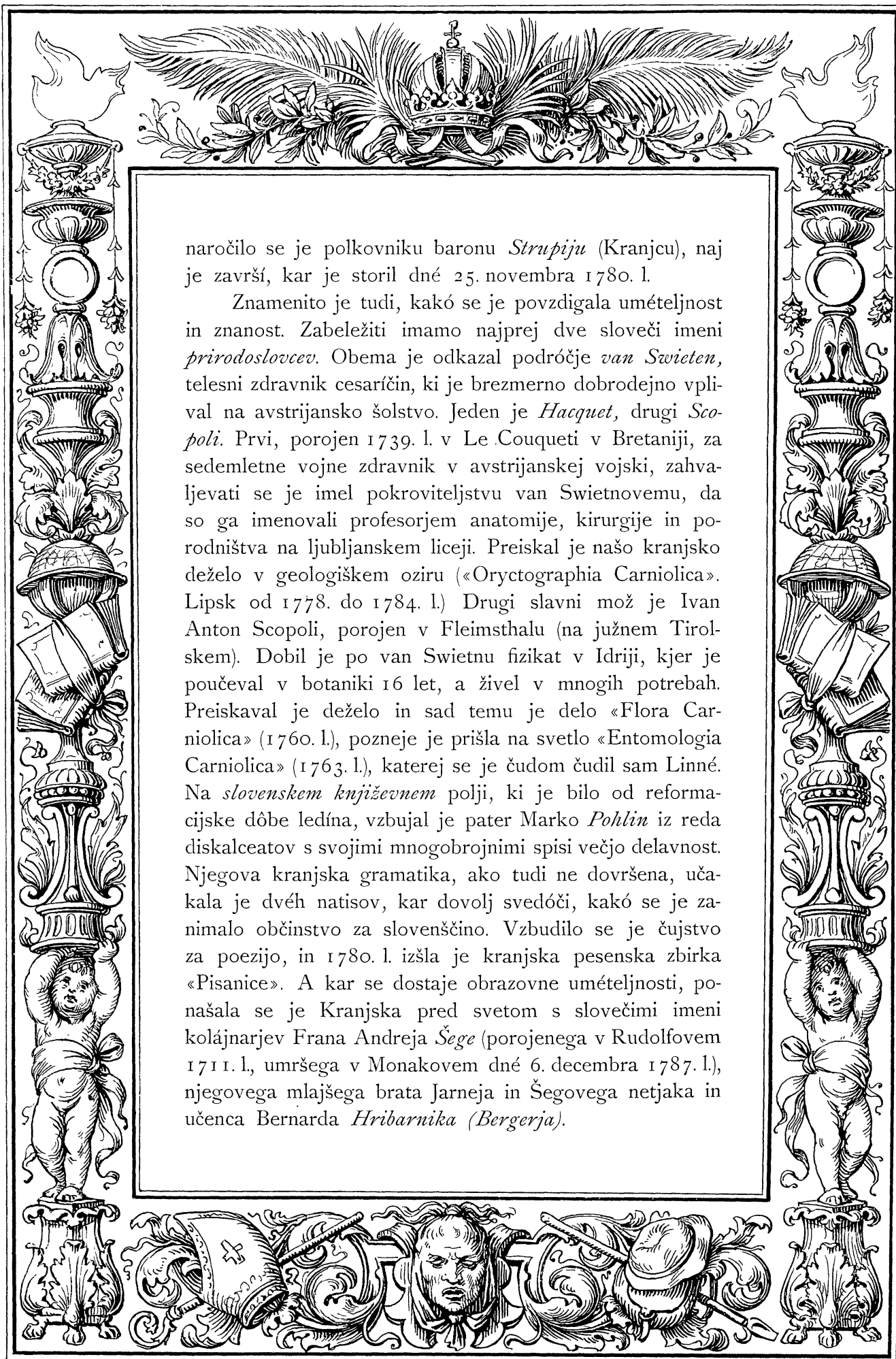
Materijalno korist je pospeševala razumna cesarica na vso moč. Trgovstvu je ustanovila prvo zastopstvo v *trgovinskem svetništvu*, ki je bilo nekamo jednako sedanjim trgovinskim zbornicam. Ljubljana je imela tačas svojo svilárno in suknárno. Zlasti vlada je zelo pomagala, da se povzdigne *svilárstvo*. Sémena in murv je dobival brezplačno, kdor je hotel, podložnike so poučevali strokovnjaki in darovalo se je tudi orodje ter se kupovali pridelani mešički po primernej ceni. Ta skrb je imela najlepší vspeh. Kraji na kranjskej meji blizu Reke, Gorice, večji kos avstrijanske Istre in Vipava so se živili s svilárstvom, kateremu od 1776. l. uže ni bilo treba vladne podpore in ki je propadlo stoprav v vojskah s Francozi.

Cesarica je poskušala tudi uvesti nove stroke obrta. V 1763. l. ukazala je pošiljati dečke na Dunaj, da se učé *rezbarstvu* in 1764. l. je poslala v Ljubljano učiteljico v *zdelovanji čipek*.

Ako je uže Karol VI. skrbel o *vzboljšavi potov za občilo*, storila je to še bolj Marija Terezija, ko je vzela oskrbovanje cest stanovom iz rók. Postavil se je vodja, kateremu je bilo izročeno nadzorovanje cest. Neki roják, Jožef *Schemerl*, porojen v Ljubljani 1752. l., ki se je izučil podvôdnim stavbam na Holandskem 1769. l., bil je katedralni inženir in cestni nadzornik na Kranjskem. Pridobil si je zaslug o uravnavanji Save in je postavil črnóvški most, popravil zanemarjene ceste in napravil novih, zlasti mej Postójjino in Vrhniko.

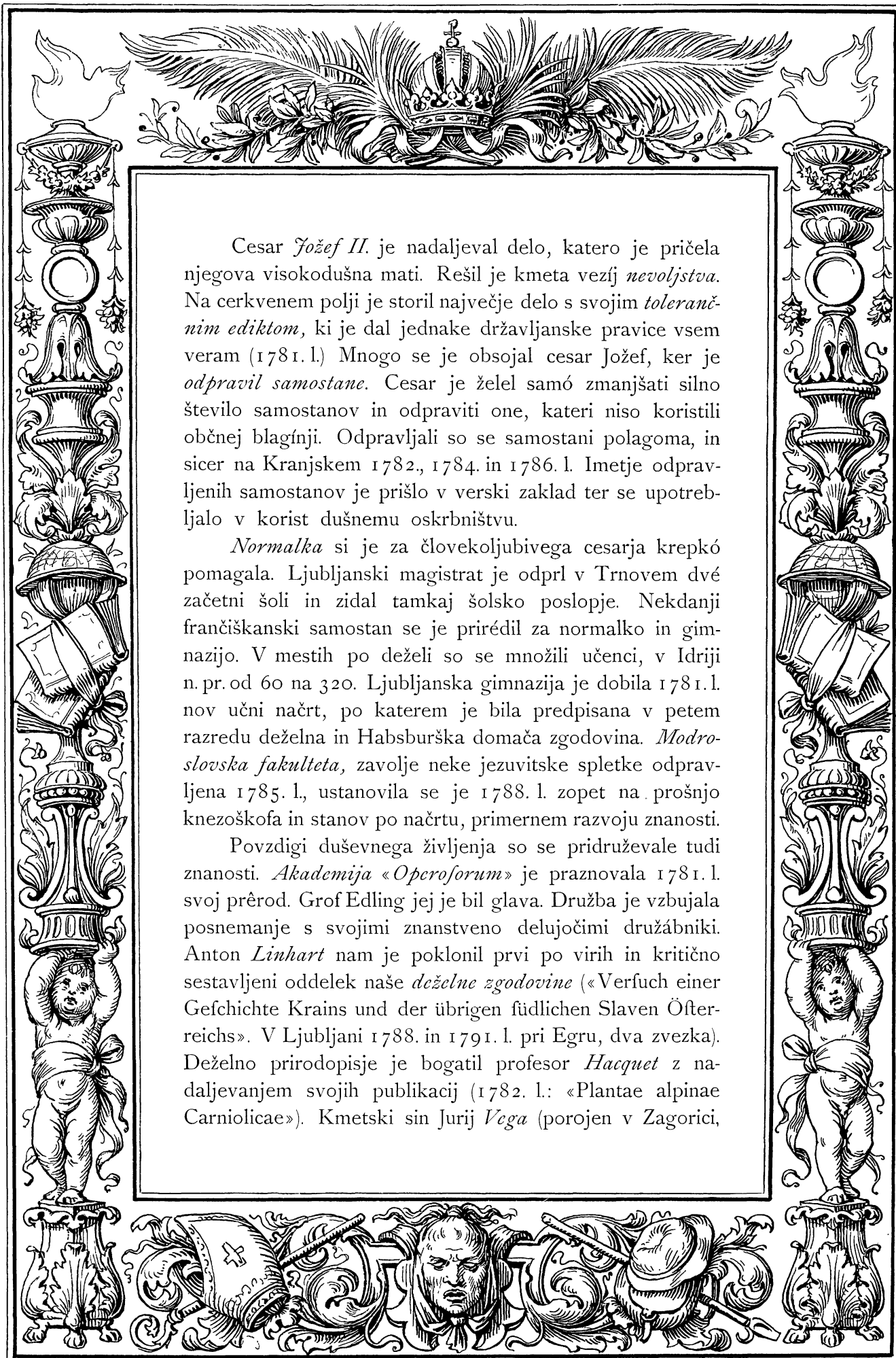
Velik vpliv je imela delavnost cesaričina na *poljedelstvo*. Ona je najprva izprožila misel, naj se združijo ločene moči. Takó so se osnovala prve *poljedelske družbe*. Naša je imela prvi svoj zbor pod imenom «*poljedelske družbe*» dné 26. oktobra 1767. l. in prvosednik mu je bil deželni glavár grof Henrik Turjaški. Skôro se je začela veselo razvijati in pošiljati mej ljudi novíne: «*Sammlung nützlicher Unterrichte*» v 3. zvezkih, «*Wöchentliches Kundschachtsblatt*» (1775. l.), in ustanovila je javno poljedelsko šolo (1771. l.) in javne stolice za mehaniko (1769. l.), kjer je jezuit Gabrijel Gruber poučeval obrtnike. Župnik komende sv. Petra pri Kamniku, *P. P. Glavar*, lastník graščini Lanšpreški, uvel je na Kranjskem prvo mlatilnico, postavil uljnák za več nego 200 panjev, zasadil smrečja in je zapustil delo o čebelarstvu v slovenskem jezici. Tudi kmetske ljudi je vnémala poljedelska družba s svojim vzgledom. Anton *Janša*, preprost kmet iz Rodinj nad Radovljico, bil je takó izvrsten čebelár, da je vzbudil pozornost in so ga pozvali za učitelja *čebelarstvu* na Dunaj, kjer je (v Avgartnu in pozneje v Belvederu) imel 1769. l. javno čebelársko šolo. Ta dunajska čebelárska šola je dala povod drugim takšnim zavódom v Wiener-Neustadt, na Moravskem in na Češkem. A največjo dobroto je storila cesarica našej domovini, ko je pričela velikansko delo — usuševanje ljubljanskega *barjã*. Po črteži trgovinskega svétnika Fremonta se je usušila raván 700 000 štirijaških sežnjev v obližji mestnem ob levem bregu Ljubljanice, za kar je žrtvoval domoljubivi tabačni in državni upravnik *Zorn Mildheimski* vse svoje imetje (od 1769. do 1781). Uže omenjanemu P. Gabrijelu *Gruberju* se je izročilo dalnje delo, in napravil je 1762. l. vodotóčno zatvórnico. Vodotoč ali prekop, ki nosi njegovo ime, začeli so kopati 1773. l., a delo ni šlo izpod rok, kakor se je pričakovalo, in 1777. l.

naročilo se je polkovniku baronu *Strupiju* (Kranjcu), naj je završi, kar je storil dné 25. novembra 1780. l.

Znamenito je tudi, kakó se je povzdigala uméeljnost in znanost. Zabeležiti imamo najprej dve sloveči imeni *prirodoslovcev*. Obema je odkazal podróčje *van Swieten*, telesni zdravnik cesarčin, ki je brezmerno dobrodejno vplival na avstrijsko šolstvo. Jeden je *Hacquet*, drugi *Scopoli*. Prvi, porojen 1739. l. v Le Couqueti v Bretaniji, za sedemletne vojne zdravnik v avstrijskeji vojski, zahvaljevati se je imel pokroviteljstvu van Swietnovemu, da so ga imenovali profesorjem anatomije, kirurgije in porodništva na ljubljanskem liceji. Preiskal je našo kranjsko deželo v geologiškem oziru («*Oryctographia Carniolica*». Lipsk od 1778. do 1784. l.) Drugi slavni mož je Ivan Anton Scopoli, porojen v Fleimsthalu (na južnem Tirolskem). Dobil je po van Swietnu fizikat v Idriji, kjer je poučeval v botaniki 16 let, a živel v mnogih potrebah. Preiskaval je deželo in sad temu je delo «*Flora Carniolica*» (1760. l.), pozneje je prišla na svetlo «*Entomologia Carniolica*» (1763. l.), katerej se je čudom čudil sam Linné. Na *slovenskem književnem* polji, ki je bilo od reformacijske dóbe ledína, vzbujal je pater Marko *Pohlin* iz reda diskalceatov s svojimi mnogobrojnimi spisi večjo delavnost. Njegova kranjska gramatika, ako tudi ne dovršena, učkala je dvéh natisov, kar dovolj svedóči, kakó se je zanimalo občinstvo za slovenščino. Vzbudilo se je čujstvo za poezijo, in 1780. l. izšla je kranjska pesenska zbirka «*Pisanice*». A kar se dostaje obrazovne uméeljnosti, ponašala se je Kranjska pred svetom s slovečimi imeni kolájnarjev Frana Andreja *Šege* (porojenega v Rudolfovem 1711. l., umršega v Monakovem dné 6. decembra 1787. l.), njegovega mlajšega brata Jarneja in Šegovega netjaka in učenca Bernarda *Hribarnika* (*Bergerja*).

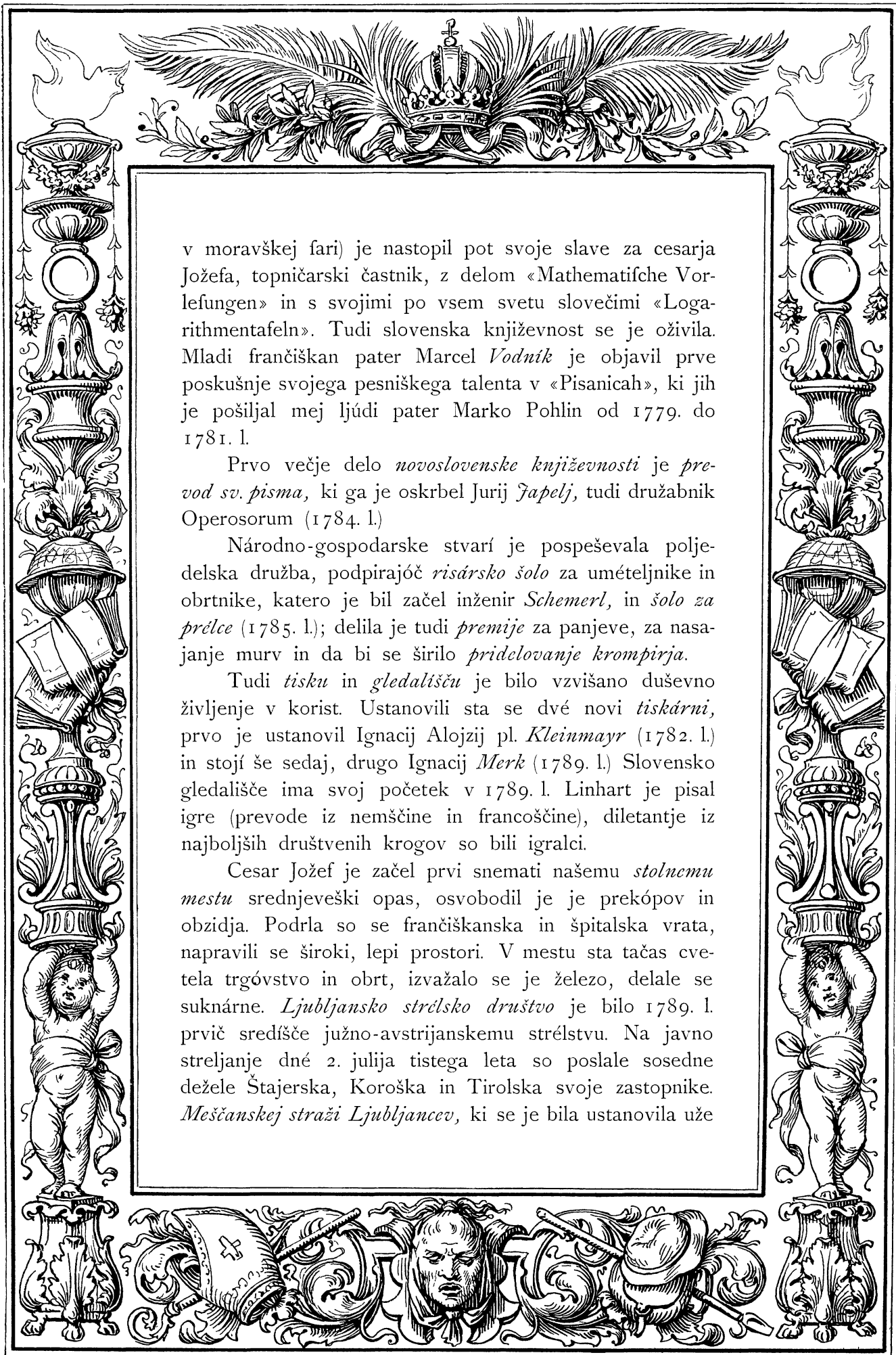

Cesar *Jožef II.* je nadaljeval delo, katero je pričela njegova visokodušna mati. Rešil je kmeta vezij *nevoljstva*. Na cerkvenem polji je storil največje delo s svojim *tolerantnim ediktom*, ki je dal jednake državljanske pravice vsem veram (1781. l.) Mnogo se je obsojal cesar Jožef, ker je *odpravil samostane*. Cesar je želel samó zmanjšati silno število samostanov in odpraviti one, kateri niso koristili občnej blaginji. Odpravljali so se samostani polagoma, in sicer na Kranjskem 1782., 1784. in 1786. l. Imetje odpravljenih samostanov je prišlo v verski zaklad ter se upotreb-
ljalo v korist dušnemu oskrbništvu.

Normalka si je za človekoljubivega cesarja krepkó pomagala. Ljubljanski magistrat je odprl v Trnovem dvé začetni šoli in zidal tamkaj šolsko poslopje. Nekdanji frančiškanski samostan se je prirédil za normalko in gimnazijo. V mestih po deželi so se množili učenci, v Idriji n. pr. od 60 na 320. Ljubljanska gimnazija je dobila 1781. l. nov učni načrt, po katerem je bila predpisana v petem razredu deželna in Habsburška domača zgodovina. *Modroslovska fakulteta*, zavolje neke jezuitske spletke odpravljena 1785. l., ustanovila se je 1788. l. zopet na prošnjo knezoškofa in stanov po načrtu, primernem razvoju znanosti.

Povzdigi duševnega življenja so se pridruževale tudi znanosti. *Akademija «Operosorum»* je praznovala 1781. l. svoj prêrod. Grof Edling jej je bil glava. Družba je vzbujala posnemanje s svojimi znanstveno delujočimi družábniiki. Anton *Linhart* nam je poklonil prvi po virih in kritično sestavljeni oddelek naše *deželne zgodovine* («Verfuch einer Geschichte Krains und der úbrigen fúdllichen Slaven Ósterreichs»). V Ljubljani 1788. in 1791. l. pri Egru, dva zvezka). Deželno prirodopisje je bogatil profesor *Hacquet* z nadaljevanjem svojih publikacij (1782. l.: «Plantae alpinae Carniolicae»). Kmetski sin Jurij *Vega* (porojen v Zagorici,

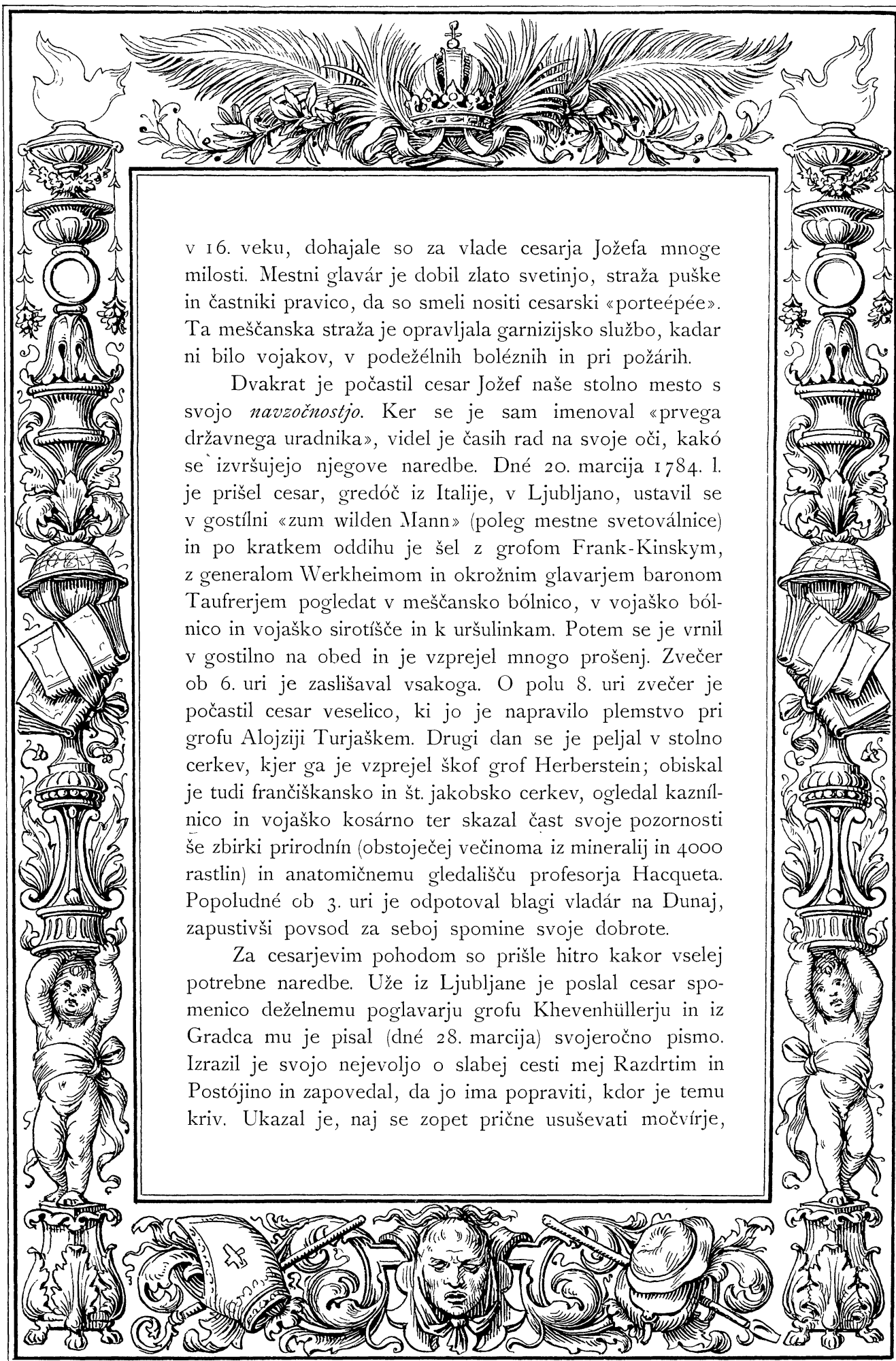
v moravškej fari) je nastopil pot svoje slave za cesarja Jožefa, topničarski častnik, z delom «Mathematische Vorlesungen» in s svojimi po vsem svetu slovečimi «Logarithmentafeln». Tudi slovenska književnost se je oživila. Mladi frančiškan pater Marcel *Vodnik* je objavil prve poskušnje svojega pesniškega talenta v «Pisanicah», ki jih je pošiljal mej ljudi pater Marko Pohlin od 1779. do 1781. l.

Prvo večje delo *novoslovenske književnosti* je *prevod sv. pisma*, ki ga je oskrbel Jurij *Žapelj*, tudi družabnik Operosorum (1784. l.)

Národno-gospodarske stvari je pospeševala poljedelska družba, podpirajóč *risársko šolo* za umételnike in obrtnike, katero je bil začel inženir *Schemerl*, in *šolo za prélce* (1785. l.); delila je tudi *premije* za panjeve, za nasanjanje murv in da bi se širilo *pridelovanje krompirja*.

Tudi *tisku* in *gledališču* je bilo vzvišano duševno življenje v korist. Ustanovili sta se dvě novi *tiskárni*, prvo je ustanovil Ignacij Alojzij pl. *Kleinmayr* (1782. l.) in stoji še sedaj, drugo Ignacij *Merk* (1789. l.) Slovensko gledališče ima svoj početek v 1789. l. Linhart je pisal igre (prevode iz nemščine in francoščine), diletantje iz najboljših društvenih krogov so bili igralci.

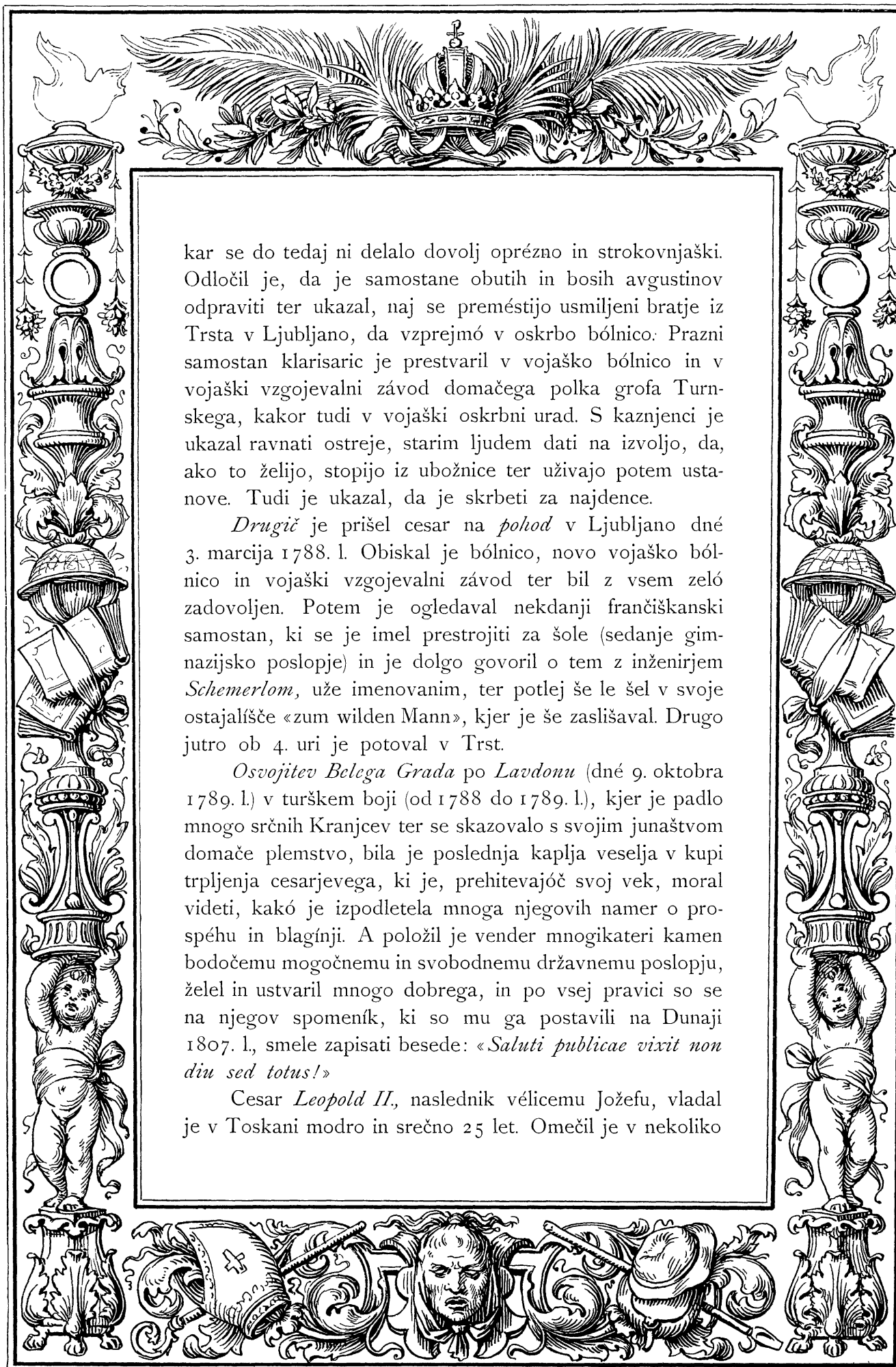
Cesar Jožef je začel prvi snemati našemu *stolnemu mestu* srednjeveški opas, osvobodil je je prekórov in obzidja. Podrla so se frančiškanska in špitalska vrata, napravili se široki, lepi prostori. V mestu sta tačas cvetela trgóvstvo in obrt, izvažalo se je železo, delale se suknárne. *Ljubljansko strélsko društvo* je bilo 1789. l. prvič središče južno-avstrijanskemu strélstvu. Na javno streljanje dné 2. julija tistega leta so poslale sosedne dežele Štajerska, Koroška in Tirolska svoje zastopnike. *Meščanskej straži Ljubljancev*, ki se je bila ustanovila uže

v 16. veku, dohajale so za vlade cesarja Jožefa mnoge milosti. Mestni glavár je dobil zlato svetinjo, straža puške in častniki pravico, da so smeli nositi cesarski «porteépée». Ta meščanska straža je opravljala garnizijsko službo, kadar ni bilo vojakov, v podeželnih boléznih in pri požarih.

Dvakrat je počastil cesar Jožef naše stolno mesto s svojo *navzočnostjo*. Ker se je sam imenoval «prvega državnega uradnika», videl je časih rad na svoje oči, kakó se izvršujejo njegove naredbe. Dné 20. marcija 1784. l. je prišel cesar, gredóč iz Italije, v Ljubljano, ustavil se v gostilni «zum wilden Mann» (poleg mestne svetoválnice) in po kratkem oddihu je šel z grofom Frank-Kinskym, z generalom Werkheimom in okrožnim glavarjem baronom Taufrejem pogledat v meščansko bólnico, v vojaško bólnico in vojaško sirotišče in k uršulinkam. Potem se je vrnil v gostilno na obed in je vzprejel mnogo prošenj. Zvečer ob 6. uri je zaslišaval vsakoga. O polu 8. uri zvečer je počastil cesar veselico, ki jo je napravilo plemstvo pri grofu Alojziji Turjaškem. Drugi dan se je peljal v stolno cerkev, kjer ga je vzprejel škof grof Herberstein; obiskal je tudi frančiškansko in št. jakobsko cerkev, ogledal kaznišnico in vojaško kosárno ter skazal čast svoje pozornosti še zbirki prirodni (obstoječej večinoma iz mineralij in 4000 rastlin) in anatomskega gledališča profesorja Hacqueta. Popoludné ob 3. uri je odpotoval blagi vladár na Dunaj, zapustivši povesod za seboj spomine svoje dobrote.

Za cesarjevim pohodom so prišle hitro kakor vselej potrebne naredbe. Uže iz Ljubljane je poslal cesar spomenico deželnemu poglavarju grofu Khevenhüllerju in iz Gradca mu je pisal (dné 28. marcija) svojeróčno pismo. Izrazil je svojo nejevoljo o slabej cesti mej Razdrtim in Postójino in zapovedal, da jo ima popraviti, kdor je temu kriv. Ukazal je, naj se zopet prične usuševati močvirje,

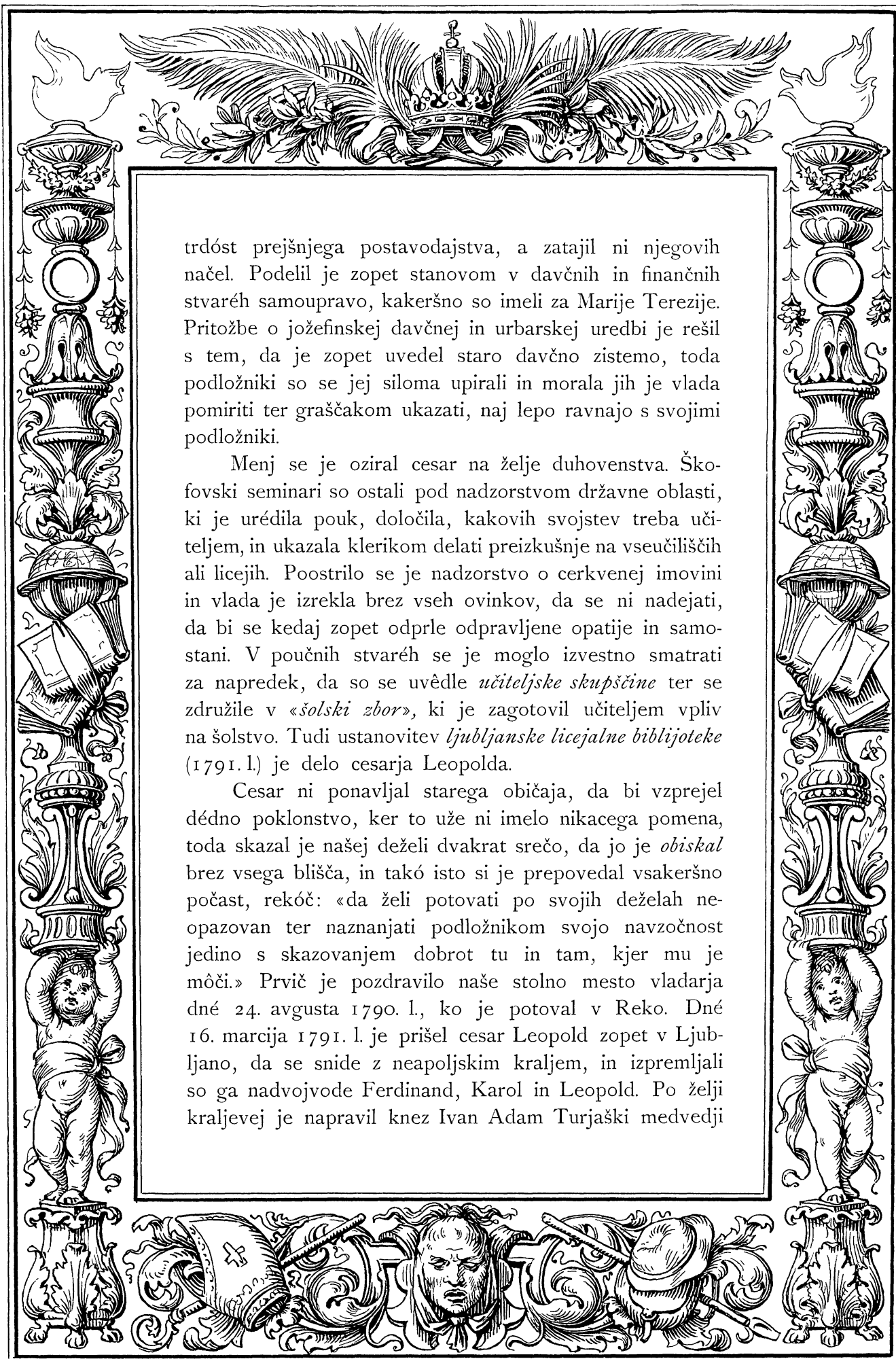

kar se do tedaj ni delalo dovolj oprézno in strokovnjaški. Odločil je, da je samostane obutih in bosih avgustinov odpraviti ter ukazal, naj se preméstijo usmiljeni bratje iz Trsta v Ljubljano, da vzprejmó v oskrbo bólnico. Prazni samostan klarisaric je prestvaril v vojaško bólnico in v vojaški vzgojevalni závod domačega polka grofa Turnskega, kakor tudi v vojaški oskrbni urad. S kaznjenci je ukazal ravnati ostreje, starim ljudem dati na izvoljo, da, ako to želijo, stopijo iz ubožnice ter uživajo potem ustanove. Tudi je ukazal, da je skrbeti za najdence.

Drugič je prišel cesar na *pohod* v Ljubljano dné 3. marcija 1788. l. Obiskal je bólnico, novo vojaško bólnico in vojaški vzgojevalni závod ter bil z vsem zeló zadovoljen. Potem je ogledaval nekdanji frančiskanski samostan, ki se je imel prestrojiti za šole (sedanje gimnazijsko poslopje) in je dolgo govoril o tem z inženirjem *Schemerlom*, úže imenovanim, ter potlej še le šel v svoje ostajališče «zum wilden Mann», kjer je še zaslišaval. Drugo jutro ob 4. uri je potoval v Trst.

Osvojitev Belega Grada po Lavdonu (dné 9. oktobra 1789. l.) v turškem boji (od 1788 do 1789. l.), kjer je padlo mnogo srčnih Kranjcev ter se skazovalo s svojim junaštvom domače plemstvo, bila je poslednja kaplja veselja v kupi trpljenja cesarjevega, ki je, prehitvajóč svoj vek, moral videti, kakó je izpodletela mnoga njegovih namer o prospéhu in blaginji. A položil je vendar mnogikateri kamen bodočemu mogočnemu in svobodnemu državnemu poslopju, želel in ustvaril mnogo dobrega, in po vsej pravici so se na njegov spomeník, ki so mu ga postavili na Dunaji 1807. l., smele zapisati besede: «*Saluti publicae vixit non diu sed totus!*»

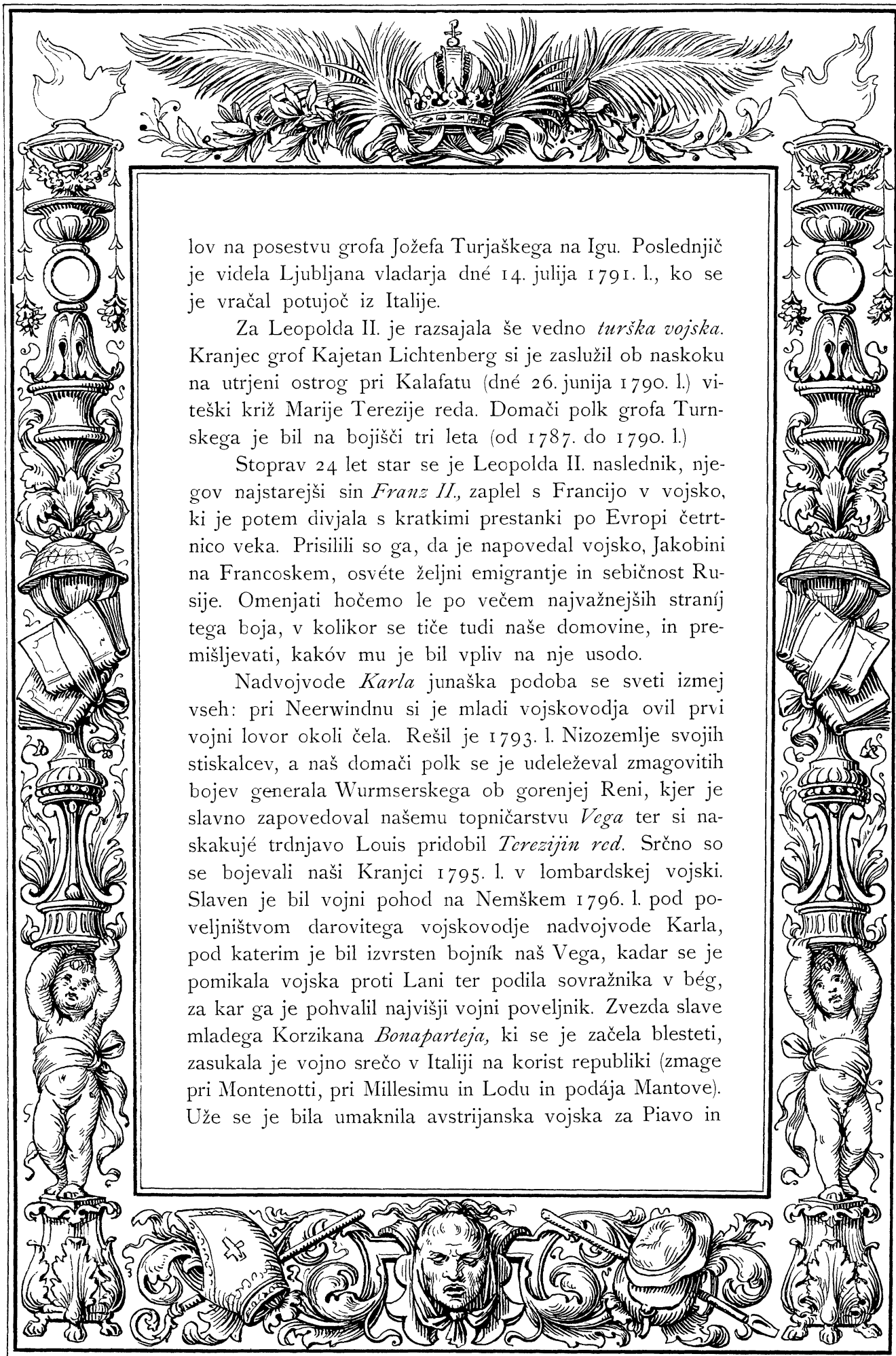
Cesar *Leopold II.*, naslednik vélicemu Jožefu, vladal je v Toskani modro in srečno 25 let. Omečil je v nekoliko

trdóst prejšnjega postavodajstva, a zatajil ni njegovih načel. Podelil je zopet stanovom v davčnih in finančnih stvaréh samoupravo, kakeršno so imeli za Marije Terezije. Pritožbe o jožefinskej davčnej in urbarskej uredbi je rešil s tem, da je zopet uvedel staro davčno zistemo, toda podložniki so se jej siloma upirali in morala jih je vlada pomiriti ter graščakom ukazati, naj lepo ravnajo s svojimi podložniki.

Menj se je oziral cesar na želje duhovenstva. Škofovski seminari so ostali pod nadzorstvom državne oblasti, ki je urédila pouk, določila, kakovih svojstev treba učiteljem, in ukazala klerikom delati preizkušnje na vseučiliščih ali licejih. Poostrilo se je nadzorstvo o cerkvenej imovini in vlada je izrekla brez vseh ovinkov, da se ni nadejati, da bi se kedaj zopet odprle odpravljene opatije in samostani. V poučnih stvaréh se je moglo izvestno smatrati za napredek, da so se uvédle *učiteljske skupščine* ter se združile v «*šolski zbor*», ki je zagotovil učiteljem vpliv na šolstvo. Tudi ustanovitev *ljubljske licejalne biblijoteke* (1791. l.) je delo cesarja Leopolda.

Cesar ni ponavljal starega običaja, da bi vzprejel dédno poklonstvo, ker to uže ni imelo nikacega pomena, toda skazal je našej deželi dvakrat srečo, da jo je *obiskal* brez vsega blišča, in takó isto si je prepovedal vsakeršno počast, rekóč: «da želi potovati po svojih deželah neopazovan ter naznanjati podložnikom svojo navzočnost jedino s skazovanjem dobrot tu in tam, kjer mu je móči.» Prvič je pozdravilo naše stolno mesto vladarja dné 24. avgusta 1790. l., ko je potoval v Reko. Dné 16. marcija 1791. l. je prišel cesar Leopold zopet v Ljubljano, da se snide z neapoljskim kraljem, in izpremljali so ga nadvojvode Ferdinand, Karol in Leopold. Po želji kraljevej je napravil knez Ivan Adam Turjaški medvedji

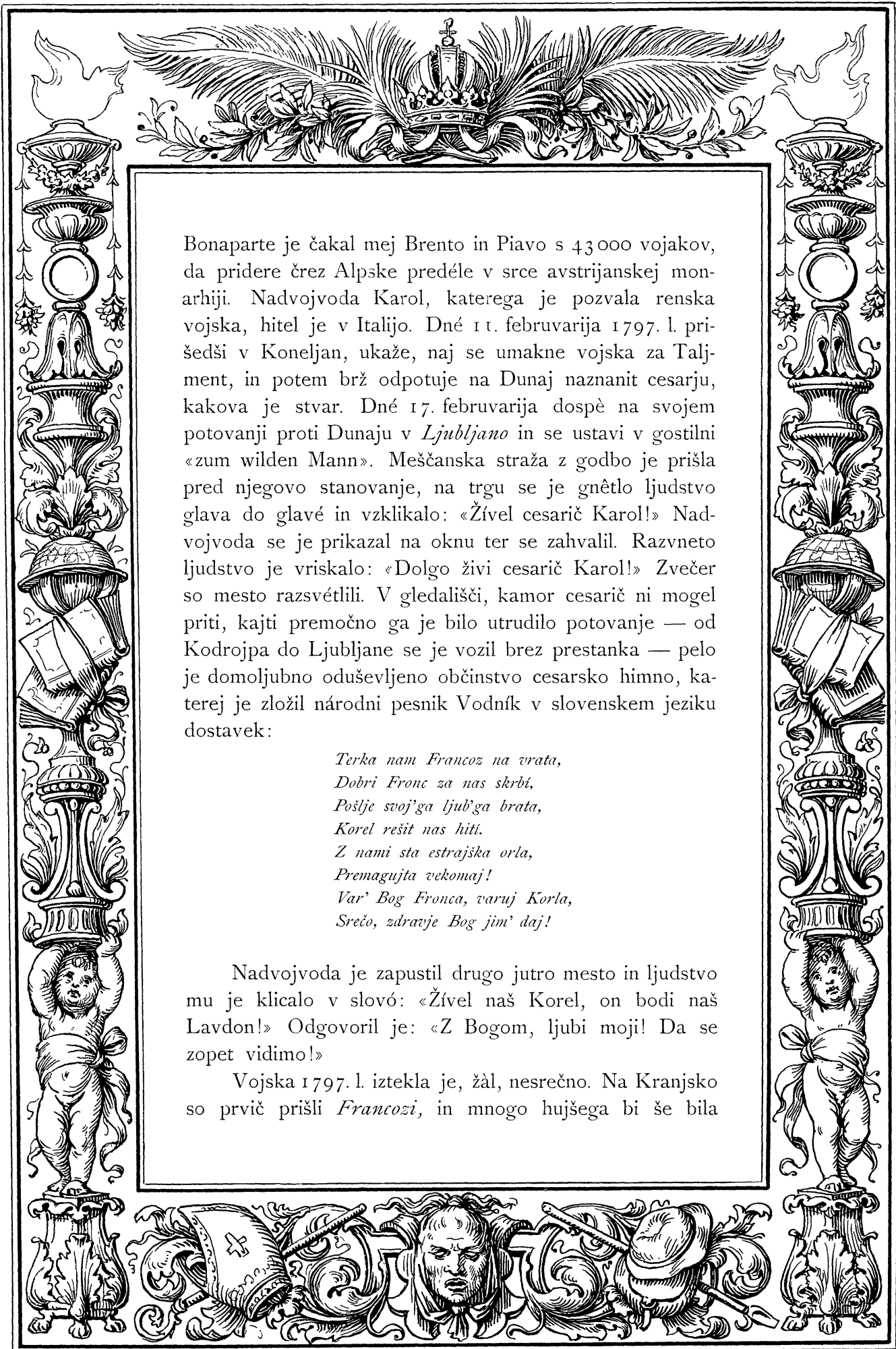
lov na posestvu grofa Jožefa Turjaškega na Igu. Poslednjič je videla Ljubljana vladarja dne 14. julija 1791. l., ko se je vračal potujoč iz Italije.

Za Leopolda II. je razsajala še vedno *turška vojska*. Kranjec grof Kajetan Lichtenberg si je zaslužil ob naskoku na utrjeni ostrog pri Kalafatu (dne 26. junija 1790. l.) viteški križ Marije Terezije reda. Domači polk grofa Turnskega je bil na bojišči tri leta (od 1787. do 1790. l.)

Stoprav 24 let star se je Leopolda II. naslednik, njegov najstarejši sin *Franz II.*, zapel s Francijo v vojsko, ki je potem divjala s kratkimi prestanki po Evropi četrtnico veka. Prisilili so ga, da je napovedal vojsko, Jakobini na Francoskem, osvete željni emigrantje in sebičnost Rusije. Omenjati hočemo le po večem najvažnejših stranj tega boja, v kolikor se tiče tudi naše domovine, in preišljevati, kakóv mu je bil vpliv na nje usodo.

Nadvojvode *Karla* junaška podoba se sveti izmej vseh: pri Neerwindnu si je mladi vojskovodja ovil prvi vojni lovor okoli čela. Rešil je 1793. l. Nizozemlje svojih stiskalcev, a naš domači polk se je udeleževal zmagovitih bojev generala Wurmserskega ob gorenjej Reni, kjer je slavno zapovedoval našemu topničarstvu *Vega* ter si naskakujé trdnjavo Louis pridobil *Terezijin red*. Srčno so se bojevali naši Kranjci 1795. l. v lombardskej vojski. Slaven je bil vojni pohod na Nemškem 1796. l. pod poveljništvom darovitega vojskovodje nadvojvode Karla, pod katerim je bil izvrsten bojni naš Vega, kadar se je pomikala vojska proti Lani ter podila sovražnika v bég, za kar ga je pohvalil najvišji vojni poveljnik. Zvezda slave mladega Korzikana *Bonaparteja*, ki se je začela blesteti, zasukala je vojno srečo v Italiji na korist republiki (zmage pri Montenotti, pri Millesimu in Lodu in podája Mantove). Uže se je bila umaknila avstrijanska vojska za Piavo in

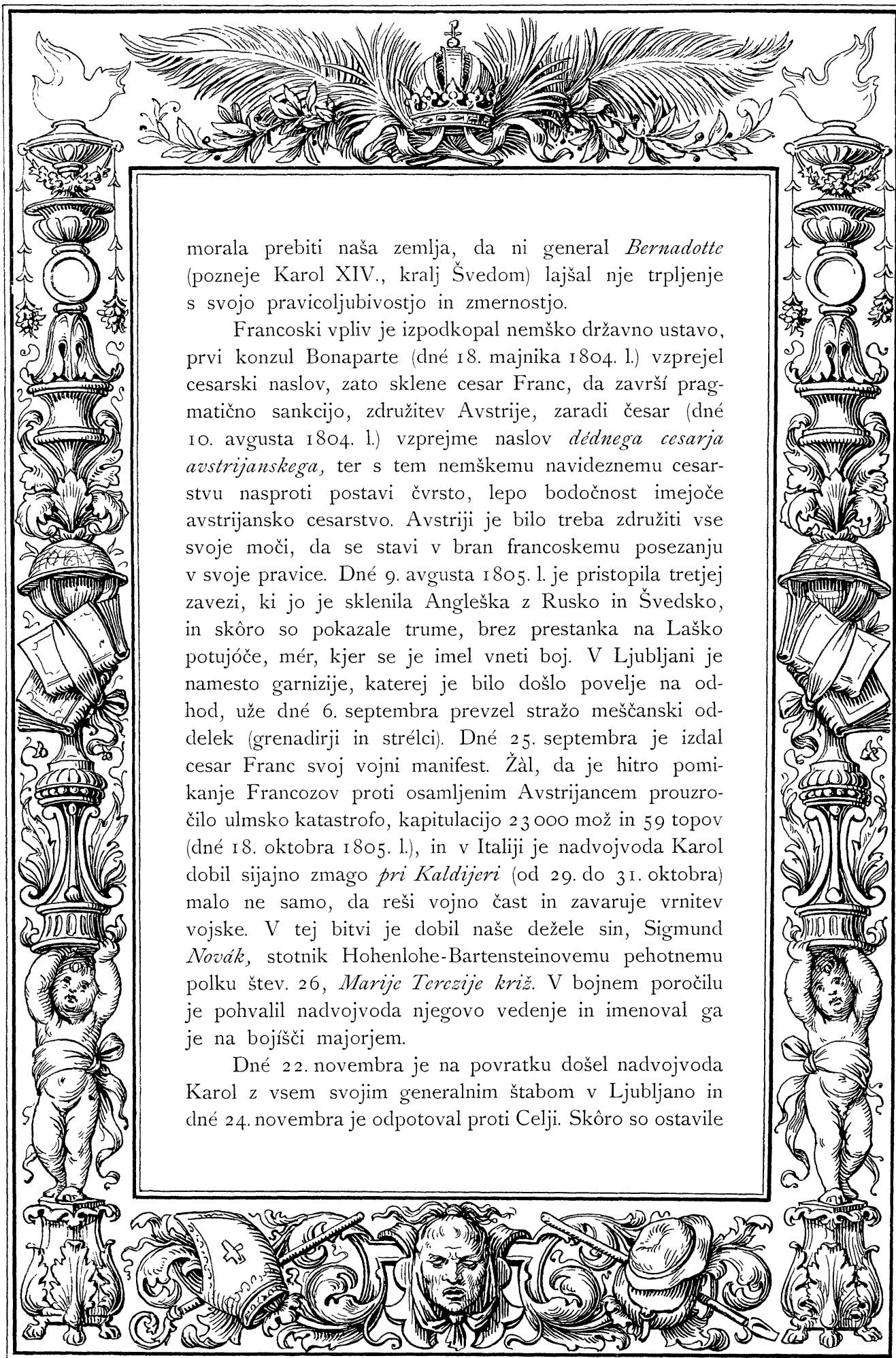
Bonaparte je čakal mej Brento in Piavo s 43 000 vojakov, da pridere čez Alpske predéle v srce avstrijske monarhiji. Nadvojvoda Karol, katerega je pozvala renska vojska, hitel je v Italijo. Dné 11. februarija 1797. l. prišedši v Koneljan, ukaže, naj se umakne vojska za Taljment, in potem brž odpotuje na Dunaj naznanit cesarju, kakova je stvar. Dné 17. februarija dospè na svojem potovanji proti Dunaju v *Ljubljano* in se ustavi v gostilni «zum wilden Mann». Meščanska straža z godbo je prišla pred njegovo stanovanje, na trgu se je gnètlo ljudstvo glava do glave in vzklikalo: «Žível cesarič Karol!» Nadvojvoda se je prikazal na oknu ter se zahvalil. Razvneto ljudstvo je vriskalo: «Dolgo živi cesarič Karol!» Zvečer so mesto razsvétili. V gledališči, kamor cesarič ni mogel priti, kajti premočno ga je bilo utrudilo potovanje — od Kodrojpa do Ljubljane se je vozil brez prestanka — pelo je domoljubno oduševljeno občinstvo cesarsko himno, katerej je zložil národní pesnik Vodník v slovenskem jeziku dostavek:

*Terka nam Francoz na vrata,
Dobri Fronc za nas skrbi,
Pošlje svoj'ga ljub'ga brata,
Korel rešit nas hiti.
Z nami sta estrajška orla,
Premagujta vekomaj!
Var' Bog Fronca, varuj Korla,
Srečo, zdravje Bog jim' daj!*

Nadvojvoda je zapustil drugo jutro mesto in ljudstvo mu je klicalo v slovó: «Žível naš Korel, on bodi naš Lavdon!» Odgovoril je: «Z Bogom, ljubi moji! Da se zopet vidimo!»

Vojska 1797. l. iztekla je, žál, nesrečno. Na Kranjsko so prvič prišli *Francozi*, in mnogo hujšega bi še bila

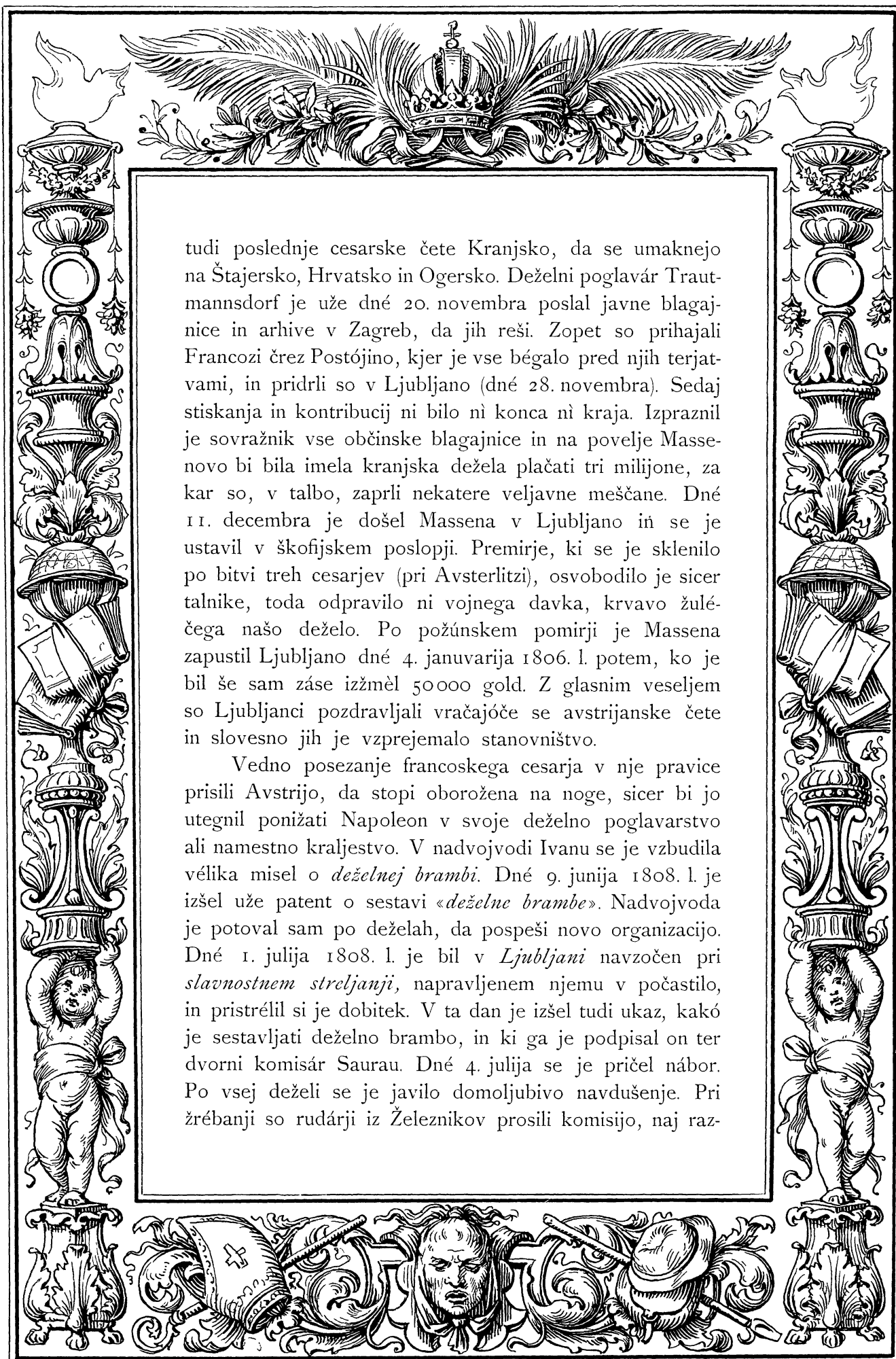

morala prebiti naša zemlja, da ni general *Bernadotte* (pozneje Karol XIV., kralj Švedom) lajšal nje trpljenje s svojo pravicoljubivostjo in zmernostjo.

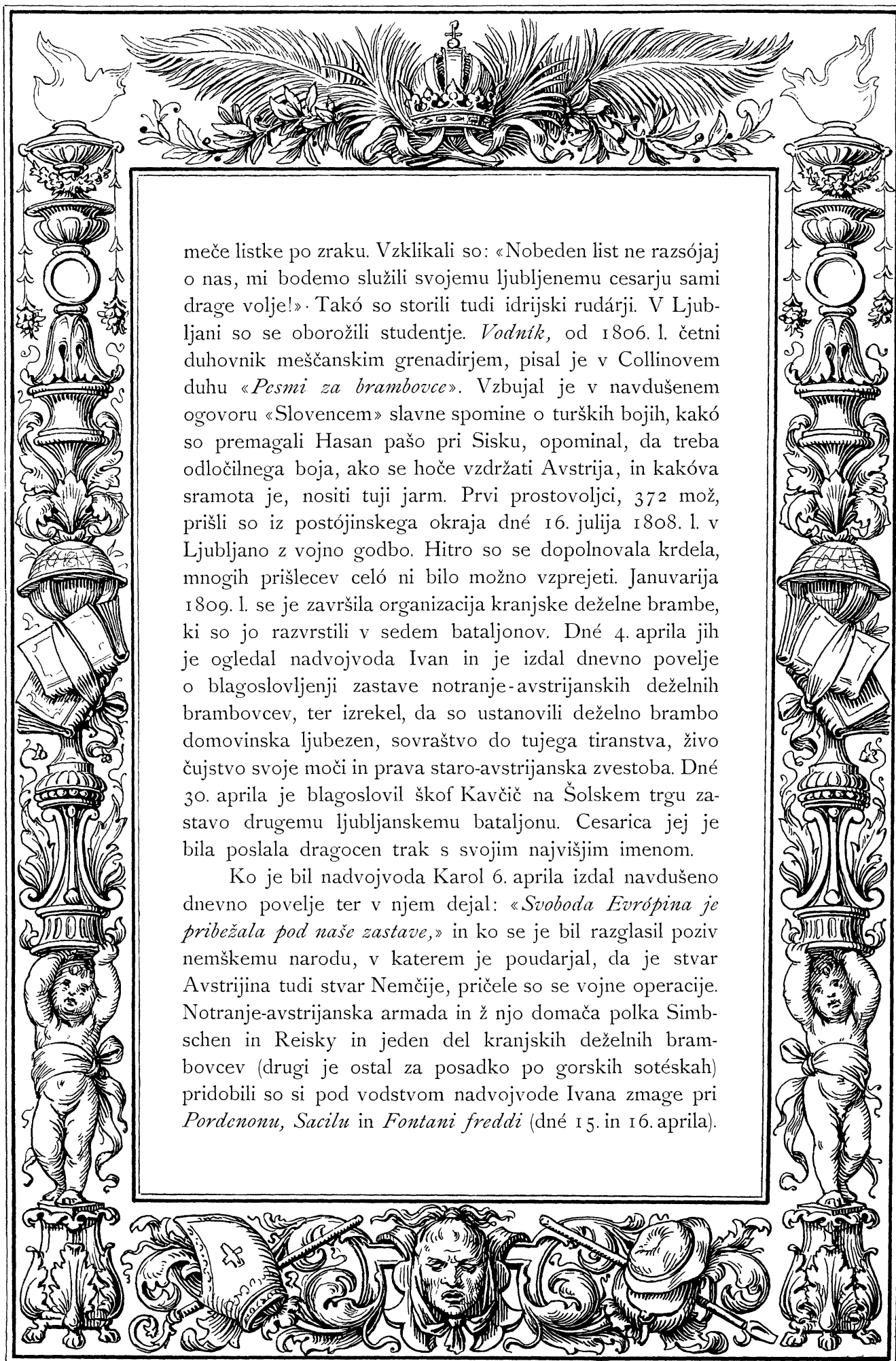
Francoski vpliv je izpodkopal nemško državno ustavo, prvi konzul Bonaparte (dné 18. majnika 1804. l.) vzprejel cesarski naslov, zato sklène cesar Franc, da završi pragmatično sankcijo, združitev Avstrije, zaradi česar (dné 10. avgusta 1804. l.) vzprejme naslov *dédnega cesarja avstrijanskega*, ter s tem nemškemu navideznemu cesarstvu nasproti postavi čvrsto, lepo bodočnost imejoče avstrijansko cesarstvo. Avstriji je bilo treba združiti vse svoje moči, da se stavi v bran francoskemu posezanju v svoje pravice. Dné 9. avgusta 1805. l. je pristopila tretjej zavezi, ki jo je sklenila Angleška z Rusko in Švedsko, in skôro so pokazale trume, brez prestanka na Laško potujoče, mér, kjer se je imel vneti boj. V Ljubljani je namesto garnizije, katerej je bilo došlo povelje na odhod, uže dné 6. septembra prevzel stražo meščanski oddelek (grenadirji in strélci). Dné 25. septembra je izdal cesar Franc svoj vojni manifest. Žâl, da je hitro pomicanje Francozov proti osamljenim Avstrijancem prouzročilo ulmsko katastrofo, kapitulacijo 23 000 mož in 59 topov (dné 18. oktobra 1805. l.), in v Italiji je nadvojvoda Karol dobil sijajno zmago *pri Kaldijeri* (od 29. do 31. oktobra) malo ne samo, da reši vojno čast in zavaruje vrnitev vojske. V tej bitvi je dobil naše dežele sin, Sigmund *Novák*, stotnik Hohenlohe-Bartensteinovemu pehotnemu polku šte. 26, *Marije Terezije križ*. V bojnem poročilu je pohvalil nadvojvoda njegovo vedenje in imenoval ga je na bojišči majorjem.

Dné 22. novembra je na povratku došel nadvojvoda Karol z vsem svojim generalnim štabom v Ljubljano in dné 24. novembra je odpotoval proti Celji. Skôro so ostavile

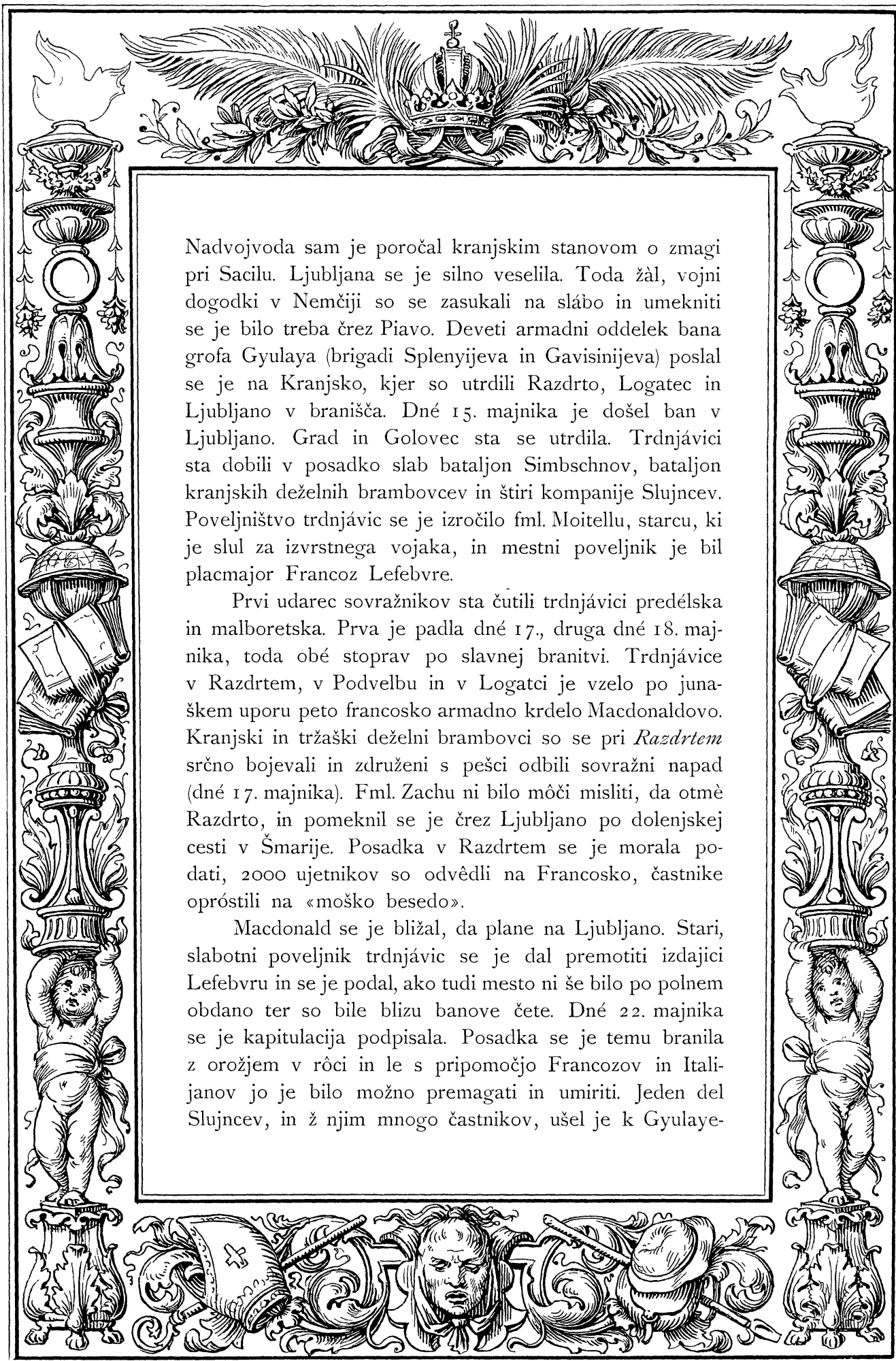
tudi poslednje cesarske čete Kranjsko, da se umaknejo na Štajersko, Hrvatsko in Ogersko. Deželni poglavár Trautmannsdorf je uže dné 20. novembra poslal javne blagajnice in arhive v Zagreb, da jih reši. Zopet so prihajali Francozi čez Postójino, kjer je vse bégalo pred njih terjatvami, in pridrli so v Ljubljano (dné 28. novembra). Sedaj stiskanja in kontribucij ni bilo ni konca ni kraja. Izpraznil je sovražnik vse občinske blagajnice in na povelje Massenovo bi bila imela kranjska dežela plačati tri milijone, za kar so, v talbo, zaprli nekatere veljavne meščane. Dné 11. decembra je došel Massena v Ljubljano in se je ustavil v škofijskem poslopji. Premirje, ki se je sklenilo po bitvi treh cesarjev (pri Avsterlitzu), osvobodilo je sicer talnike, toda odpravilo ni vojnega davka, krvavo žuléčega našo deželo. Po požúnskem pomirji je Massena zapustil Ljubljano dné 4. januarija 1806. l. potem, ko je bil še sam záse izžmél 50000 gold. Z glasnim veseljem so Ljubljaneci pozdravljali vračajóče se avstrijske čete in slovesno jih je vzprejemalo stanovništvo.

Vedno posezanje francoskega cesarja v nje pravice prisili Avstrijo, da stopi oborožena na noge, sicer bi jo utegnil ponižati Napoleon v svoje deželno poglavarstvo ali namestno kraljestvo. V nadvojvodi Ivanu se je vzbudila vélika misel o *deželnej brambi*. Dné 9. junija 1808. l. je izšel uže patent o sestavi «*deželne brambe*». Nadvojvoda je potoval sam po deželah, da pospeši novo organizacijo. Dné 1. julija 1808. l. je bil v *Ljubljani* navzočen pri *slavnostnem streljanji*, napravljenem njemu v počastilo, in pristrélil si je dobitok. V ta dan je izšel tudi ukaz, kakó je sestavljati deželno brambo, in ki ga je podpisal on ter dvorni komisár Saurau. Dné 4. julija se je pričel nábor. Po vsej deželi se je javilo domoljubivo navdušenje. Pri žrébanji so rudárji iz Železnikov prosili komisijo, naj raz-

meče listke po zraku. Vzklikali so: «Nobeden list ne razsójaj o nas, mi bodemo služili svojemu ljubljenemu cesarju sami drage volje!» Takó so storili tudi idrijski rudárji. V Ljubljani so se oborožili studentje. *Vodnik*, od 1806. l. četni duhovnik meščanskim grenadirjem, pisal je v Collinovem duhu «*Pesmi za brambovce*». Vzbujal je v navdušenem ogovoru «*Slovenecem*» slavne spomine o turških bojih, kakó so premagali Hasan pašo pri Sisku, opominal, da treba odločilnega boja, ako se hoče vzdržati Avstrija, in kakóva sramota je, nositi tuji jarm. Prvi prostovoljci, 372 mož, prišli so iz postójinskega okraja dné 16. julija 1808. l. v Ljubljano z vojno godbo. Hitro so se dopolnovala krdela, mnogih prišlecev celó ni bilo možno vzprejeti. Januvarija 1809. l. se je završila organizacija kranjske deželne brambe, ki so jo razvrstili v sedem bataljonov. Dné 4. aprila jih je ogledal nadvojvoda Ivan in je izdal dnevno povelje o blagoslovljeni zastave notranje-avstrijskih deželnih brambovcev, ter izrekel, da so ustanovili deželno brambo domovinska ljubezen, sovraštvo do tujega tiranstva, živo čujstvo svoje moči in prava staro-avstrijska zvestoba. Dné 30. aprila je blagoslovil škof Kavčič na Šolskem trgu zastavo drugemu ljubljanskemu bataljonu. Cesarica jej je bila poslala dragocen trak s svojim najvišjim imenom.

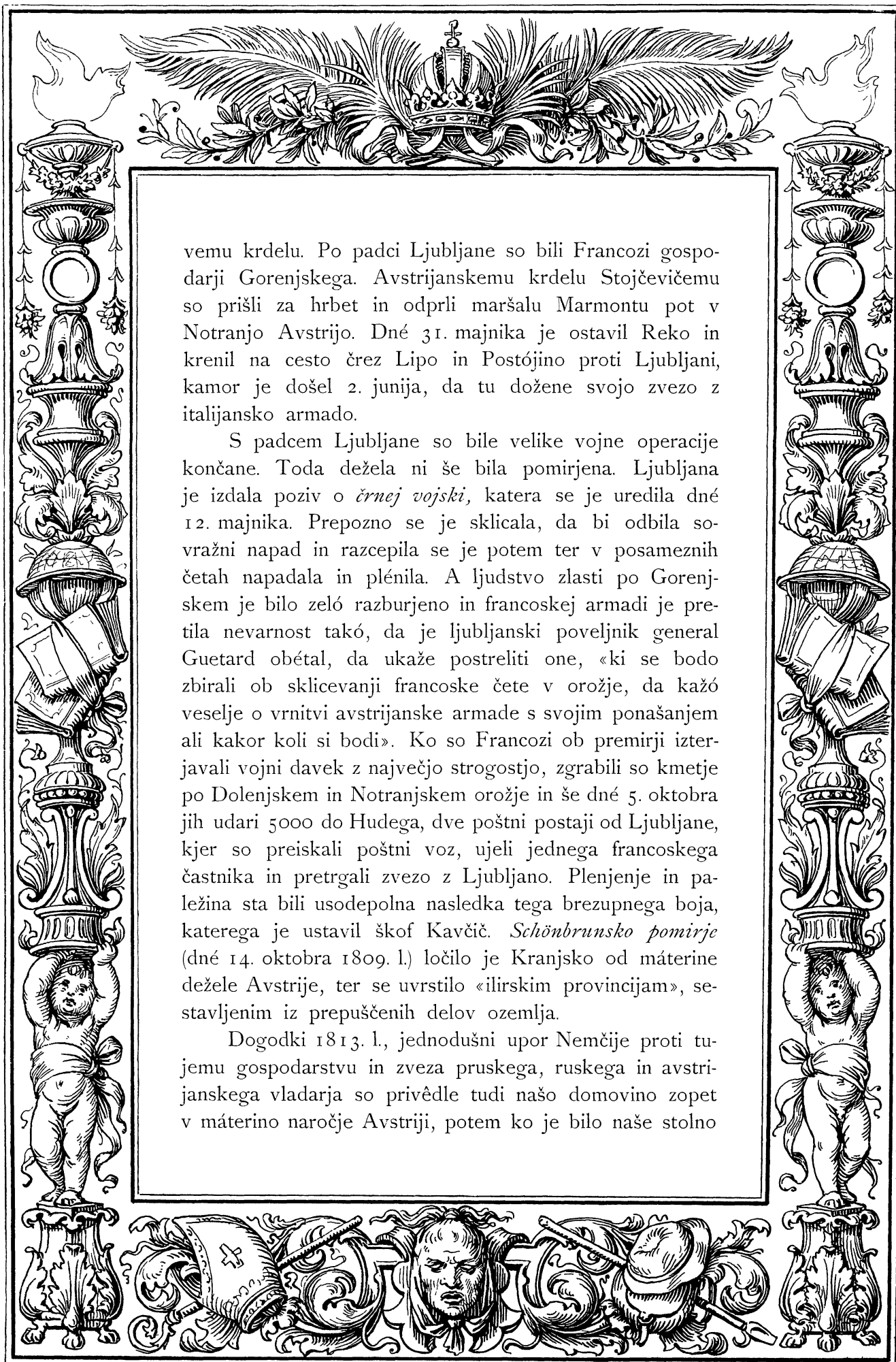
Ko je bil nadvojvoda Karol 6. aprila izdal navdušeno dnevno povelje ter v njem dejal: «*Svoboda Evrópina je pribežala pod naše zastave,*» in ko se je bil razglasil poziv nemškemu narodu, v katerem je poudarjal, da je stvar Avstrijina tudi stvar Nemčije, pričele so se vojne operacije. Notranje-avstrijska armada in ž njo domača polka Simbschen in Reisky in jeden del kranjskih deželnih brambovcev (drugi je ostal za posadko po gorskih sotéskah) pridobili so si pod vodstvom nadvojvode Ivana zmage pri *Pordenonu*, *Sacilu* in *Fontani freddi* (dné 15. in 16. aprila).

Nadvojvoda sam je poročal kranjskim stanovom o zmagi pri Sacilu. Ljubljana se je silno veselila. Toda žal, vojni dogodki v Nemčiji so se zasukali na slábo in umekniti se je bilo treba čez Piavo. Deveti armadni oddelek bana grofa Gyulaya (brigadi Splenyijeva in Gavisinijeva) poslal se je na Kranjsko, kjer so utrdili Razdrto, Logatec in Ljubljano v branišča. Dné 15. majnika je došel ban v Ljubljano. Grad in Golovec sta se utrdila. Trdnjávici sta dobili v posadko slab bataljon Simbschnov, bataljon kranjskih deželnih brambovcev in štiri kompanije Slujncev. Poveljništvo trdnjávic se je izročilo fml. Moitellu, starcu, ki je slul za izvrstnega vojaka, in mestni poveljnik je bil placmajor Francoz Lefebvre.

Prvi udarec sovražnikov sta čutili trdnjávici predélska in malboretska. Prva je padla dné 17., druga dné 18. majnika, toda obé stoprav po slavnej branitvi. Trdnjávici v Razdrtem, v Podvelbu in v Logatci je vzelo po junaškem uporú peto francosko armadno krdelo Macdonaldovo. Kranjski in tržaški deželni brambovci so se pri *Razdrtem* srčno bojevali in združeni s pešci odbili sovražni napad (dné 17. majnika). Fml. Zachu ni bilo móči misliti, da otmé Razdrto, in pomeknil se je čez Ljubljano po dolenskej cesti v Šmarije. Posadka v Razdrtem se je morala podati, 2000 ujetnikov so odvédli na Francosko, častnike opróstili na «moško besedo».

Macdonald se je bližal, da plane na Ljubljano. Stari, slabotni poveljnik trdnjávic se je dal premotiti izdajici Lefebvru in se je podal, ako tudi mesto ni še bilo po polnem obdano ter so bile blizu banove čete. Dné 22. majnika se je kapitulacija podpisala. Posadka se je temu branila z orožjem v róci in le s pripomočjo Francozov in Italijanov jo je bilo možno premagati in umiriti. Jeden del Slujncev, in ž njim mnogo častnikov, ušel je k Gyulaye-

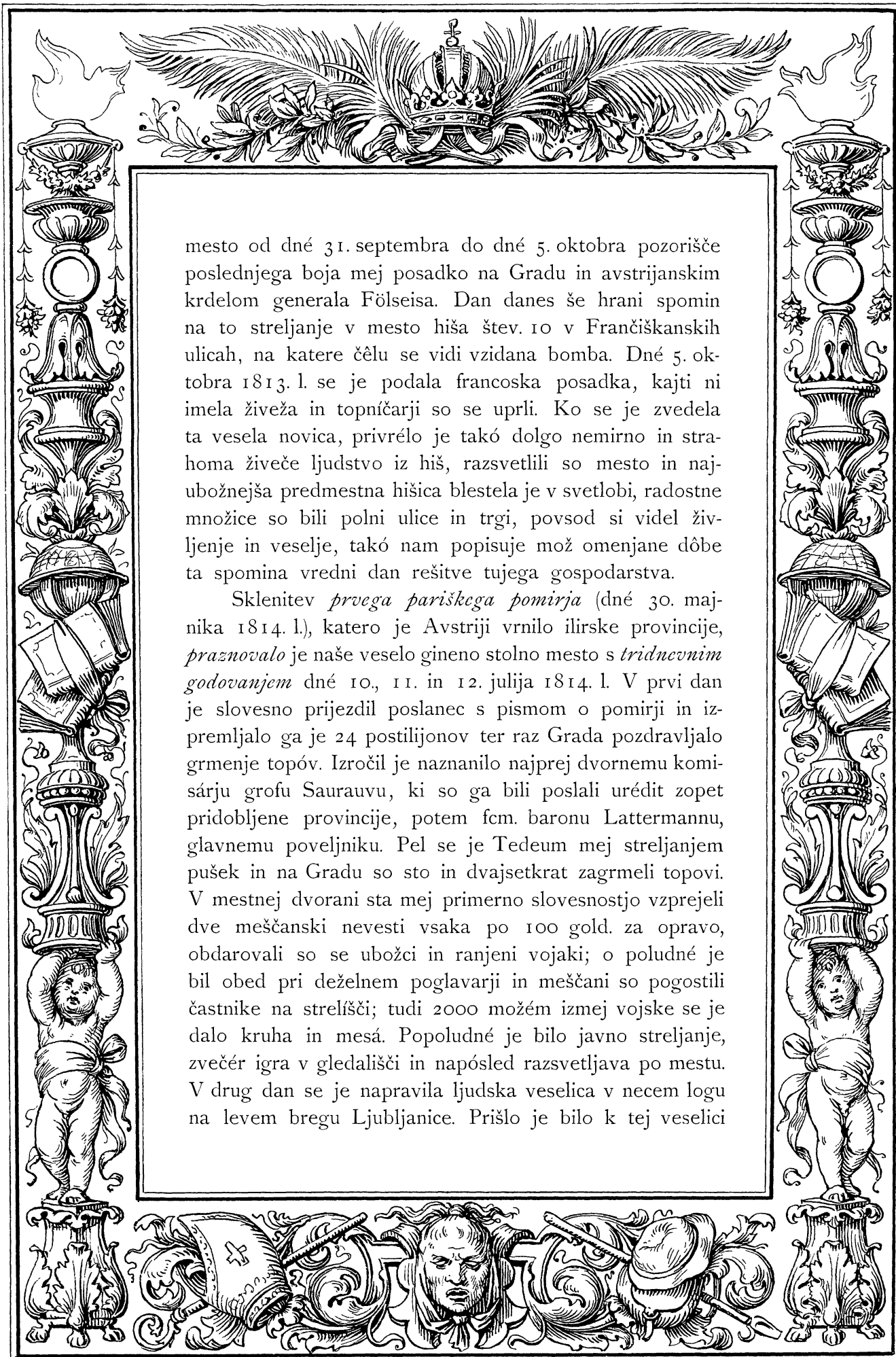

vemu krdelu. Po padci Ljubljane so bili Francozi gospodarji Gorenjskega. Avstrijskemu krdelu Stojčevičemu so prišli za hrbet in odprli maršalu Marmontu pot v Notranjo Avstrijo. Dne 31. majnika je ostavil Reko in krenil na cesto čez Lipo in Postójino proti Ljubljani, kamor je došel 2. junija, da tu dožene svojo zvezo z italijansko armado.

S padcem Ljubljane so bile velike vojne operacije končane. Toda dežela ni še bila pomirjena. Ljubljana je izdala poziv o *črnej vojski*, katera se je uredila dne 12. majnika. Prepozno se je sklicala, da bi odbila sovražni napad in razcepila se je potem ter v posameznih četah napadala in plénila. A ljudstvo zlasti po Gorenjskem je bilo zelo razburjeno in francoskej armadi je pretila nevarnost takó, da je ljubljanski poveljnik general Guetard obétal, da ukaže postreliti one, «ki se bodo zbirali ob sklicevanji francoske čete v orožje, da kažó veselje o vrnitvi avstrijske armade s svojim ponašanjem ali kakor koli si bodi». Ko so Francozi ob premirji izterjavali vojni davek z največjo strogostjo, zgrabili so kmetje po Dolenjskem in Notranjskem orožje in še dne 5. oktobra jih udari 5000 do Hudega, dve poštni postaji od Ljubljane, kjer so preiskali poštni voz, ujeli jednega francoskega častnika in pretrgali zvezo z Ljubljano. Plenjenje in paležina sta bili usodepolna nasledka tega brezupnega boja, katerega je ustavil škof Kavčič. *Schönbrunsko pomirje* (dne 14. oktobra 1809. l.) ločilo je Kranjsko od máterine dežele Avstrije, ter se uvrstilo «ilirskim provincijam», sestavljenim iz prepuščenih delov ozemlja.

Dogodki 1813. l., jednodušni upor Nemčije proti tujemu gospodarstvu in zveza pruskega, ruskega in avstrijskega vladarja so privédle tudi našo domovino zopet v máterino naročje Avstriji, potem ko je bilo naše stolno

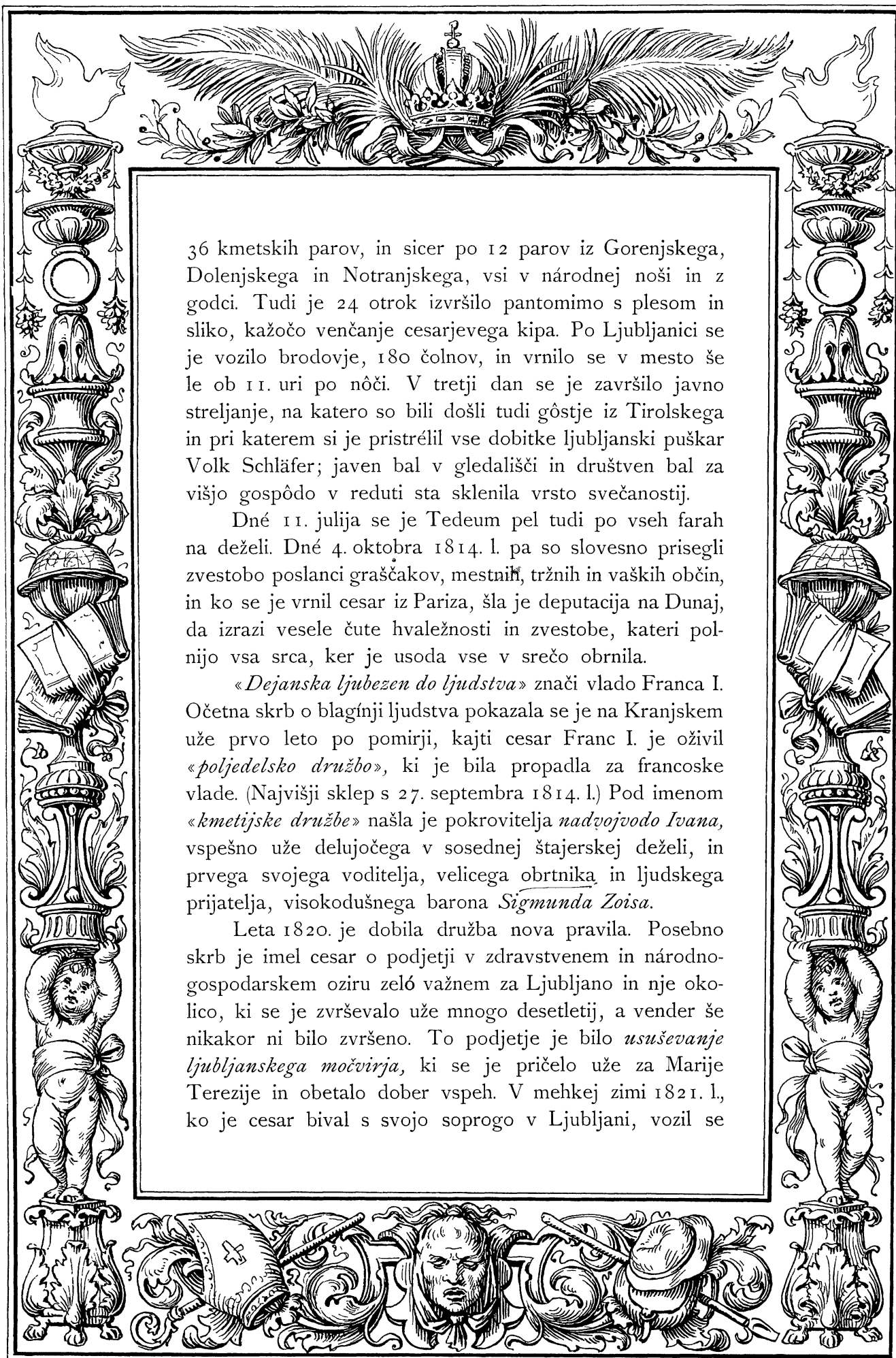

mesto od dne 31. septembra do dne 5. oktobra pozorišče poslednjega boja mej posadko na Gradu in avstrijskim krdelom generala Fölseisa. Dan danes še hrani spomin na to streljanje v mesto hiša števil. 10 v Frančiškanskih ulicah, na katere čelu se vidi vzdana bomba. Dne 5. oktobra 1813. l. se je podala francoska posadka, kajti ni imela živeža in topničarji so se uprli. Ko se je zvedela ta vesela novica, privrélo je takó dolgo nemirno in strahoma živeče ljudstvo iz hiš, razsvetlili so mesto in najubožnejša predmestna hišica blestela je v svetlobi, radostne množice so bili polni ulice in trgi, povsod si videl življenje in veselje, takó nam popisuje mož omenjane dóbe ta spomina vredni dan rešitve tujega gospodarstva.

Sklenitev *prvega pariškega pomirja* (dne 30. majnika 1814. l.), katero je Avstriji vrnilo ilirske provincije, *praznovalo* je naše veselo gineno stolno mesto s *tridnevnim godovanjem* dne 10., 11. in 12. julija 1814. l. V prvi dan je slovesno prijezdil poslanec s pismom o pomirji in izpremljalo ga je 24 postilijonov ter raz Grada pozdravljalo grmenje topóv. Izročil je naznanilo najprej dvornemu komisárju grofu Saurauvu, ki so ga bili poslali urédit zopet pridobljene provincije, potem fcm. baronu Lattermannu, glavnemu poveljniku. Pel se je Tedeum mej streljanjem pušek in na Gradu so sto in dvajsetkrat zagrmeli topovi. V mestnej dvorani sta mej primerno slovesnostjo vzprejeli dve meščanski nevesti vsaka po 100 gold. za opravo, obdarovali so se ubožci in ranjeni vojaki; o poludné je bil obed pri deželnem poglavarji in meščani so pogostili častnike na strelišči; tudi 2000 možém izmej vojske se je dalo kruha in mesá. Popoludné je bilo javno streljanje, zvečer igra v gledališči in napósled razsvetljava po mestu. V drugi dan se je napravila ljudska veselica v necem logu na levem bregu Ljubljance. Prišlo je bilo k tej veselici

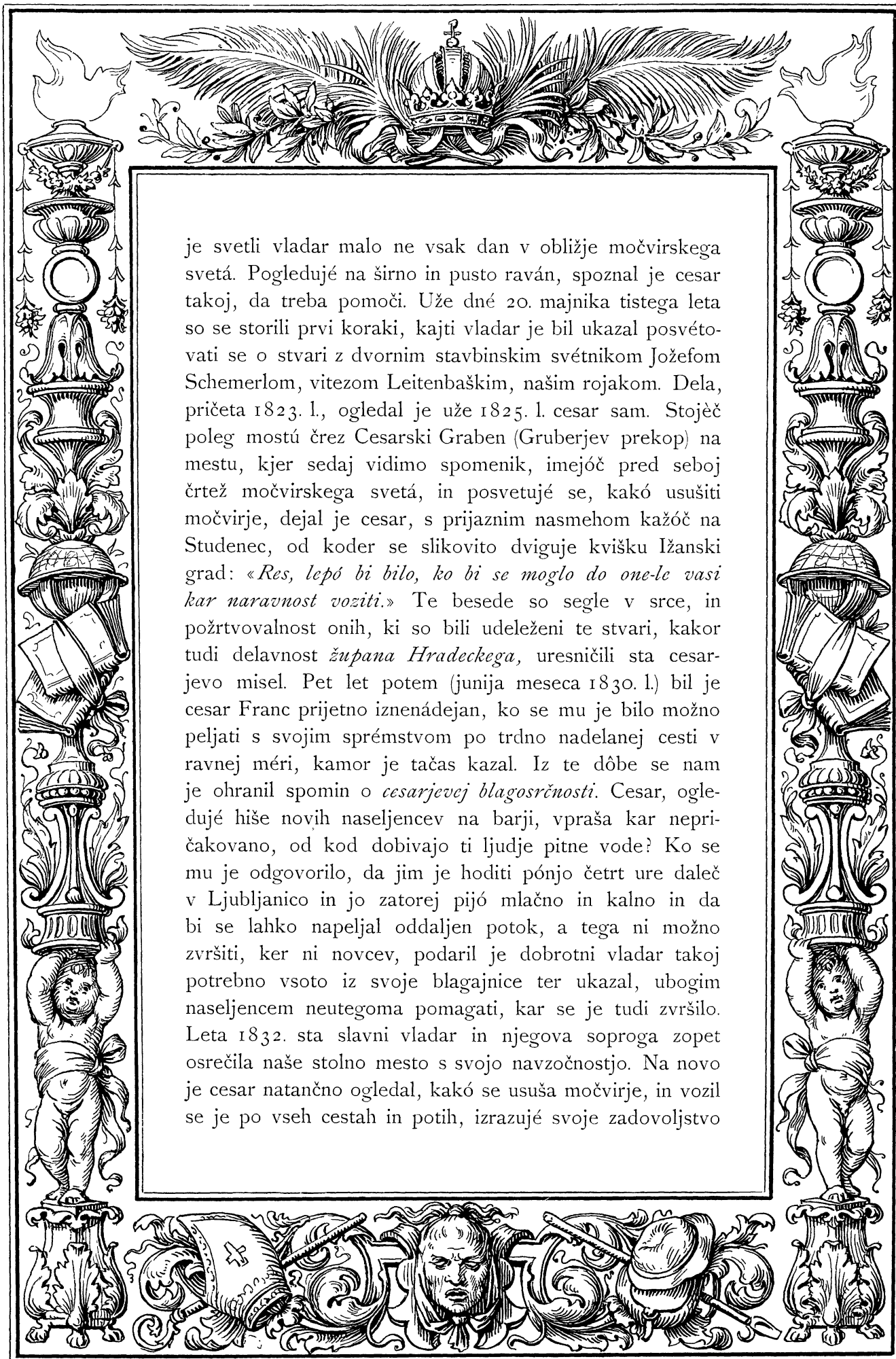

36 kmetskih parov, in sicer po 12 parov iz Gorenjskega, Dolenjskega in Notranjskega, vsi v národnej noši in z godci. Tudi je 24 otrok izvršilo pantomimo s plesom in sliko, kažočo venčanje cesarjevega kipa. Po Ljubljani se je vozilo brodovje, 180 čolnov, in vrnilo se v mesto še le ob 11. uri po nôči. V tretji dan se je završilo javno streljanje, na katero so bili došli tudi gôstje iz Tirolskega in pri katerem si je pristrélil vse dobitke ljubljanski puškar Volk Schläfer; javen bal v gledališči in društven bal za višjo gospôdo v reduti sta sklenila vrsto svečanostij.

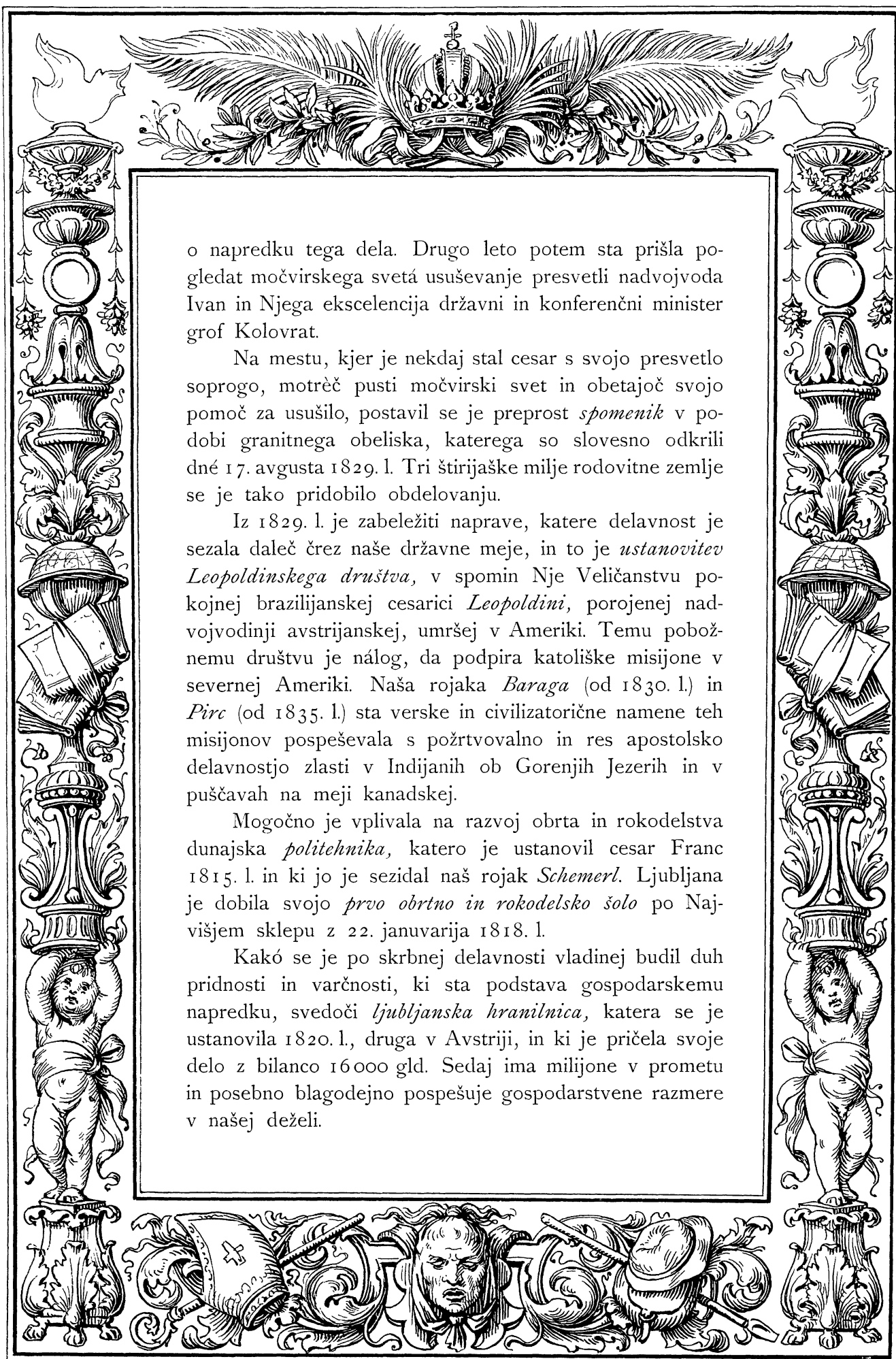
Dné 11. julija se je Tedeum pel tudi po vseh farah na deželi. Dné 4. oktobra 1814. l. pa so slovesno prisegli zvestobo poslanci graščakov, mestniñ, tržnih in vaških občin, in ko se je vrnil cesar iz Pariza, šla je deputacija na Dunaj, da izrazi vesele čute hvaležnosti in zvestobe, kateri polnijo vsa srca, ker je usoda vse v srečo obrnila.

«*Dejanska ljubezen do ljudstva*» znači vlado Franca I. Očetna skrb o blaginji ljudstva pokazala se je na Kranjskem uže prvo leto po pomirji, kajti cesar Franc I. je oživil «*poljedelsko družbo*», ki je bila propadla za francoske vlade. (Najvišji sklep s 27. septembra 1814. l.) Pod imenom «*kmetijske družbe*» našla je pokrovitelja *nadvojvodo Ivana*, vspešno uže delujočega v sosednej štajerskej deželi, in prvega svojega voditelja, velicega obrtnika in ljudskega prijatelja, visokodušnega barona *Sigmunda Zoisa*.

Leta 1820. je dobila družba nova pravila. Posebno skrb je imel cesar o podjetji v zdravstvenem in národno-gospodarskem oziru zeló važnem za Ljubljano in nje okolico, ki se je zvrševalo uže mnogo desetletij, a vendar še nikakor ni bilo zvršeno. To podjetje je bilo *usuševanje ljubljanskega močvirja*, ki se je pričelo uže za Marije Terezije in obetalo dober vspeh. V mehkej zimi 1821. l., ko je cesar bival s svojo soprogo v Ljubljani, vozil se

je svetli vladar malo ne vsak dan v obližje močvirskega svetá. Pogledujé na širo in pusto raván, spoznal je cesar takoj, da treba pomoči. Uže dné 20. majnika tistega leta so se storili prvi koraki, kajti vladar je bil ukazal posvéto-vati se o stvari z dvornim stavbinskim svétnikom Jožefom Schemerlom, vitezom Leitenbaškim, našim rojakom. Dela, pričeta 1823. l., ogledal je uže 1825. l. cesar sam. Stojéč poleg mostú črez Cesarski Graben (Gruberjev prekop) na mestu, kjer sedaj vidimo spomenik, imejóc pred seboj črtéž močvirskega svetá, in posvetujé se, kakó usušiti močvirje, dejal je cesar, s prijaznim nasmehom kažóc na Studenec, od koder se slikovito dviguje kvišku Ižanski grad: «*Res, lepó bi bilo, ko bi se moglo do one-le vasi kar naravnost voziti.*» Te besede so segle v srce, in požrtvovalnost onih, ki so bili udeleženi te stvari, kakor tudi delavnost župana Hradeckega, uresničili sta cesarjevo misel. Pet let potem (junija meseca 1830. l.) bil je cesar Franc prijetno iznenádejan, ko se mu je bilo možno peljati s svojim sprémstvom po trdno nadelanej cesti v ravnej méri, kamor je tačas kazal. Iz te dóbe se nam je ohranil spomin o *cesarjevej blagosrčnosti*. Cesar, ogledujé hiše novih naseljencev na barji, vpraša kar nepričakovano, od kod dobivajo ti ljudje pitne vode? Ko se mu je odgovorilo, da jim je hoditi pónjo četrť ure daleč v Ljubljano in jo zatorej pijó mlačno in kalno in da bi se lahko napeljal oddaljen potok, a tega ni možno zvršiti, ker ni novcev, podaril je dobrotni vladar takoj potrebno vsoto iz svoje blagajnice ter ukazal, ubogim naseljencem neutegoma pomagati, kar se je tudi zvršilo. Leta 1832. sta slavni vladar in njegova soproga zopet osrečila naše stolno mesto s svojo navzočnostjo. Na novo je cesar natančno ogledal, kakó se usuša močvirje, in vozil se je po vseh cestah in potih, izrazujé svoje zadovoljstvo

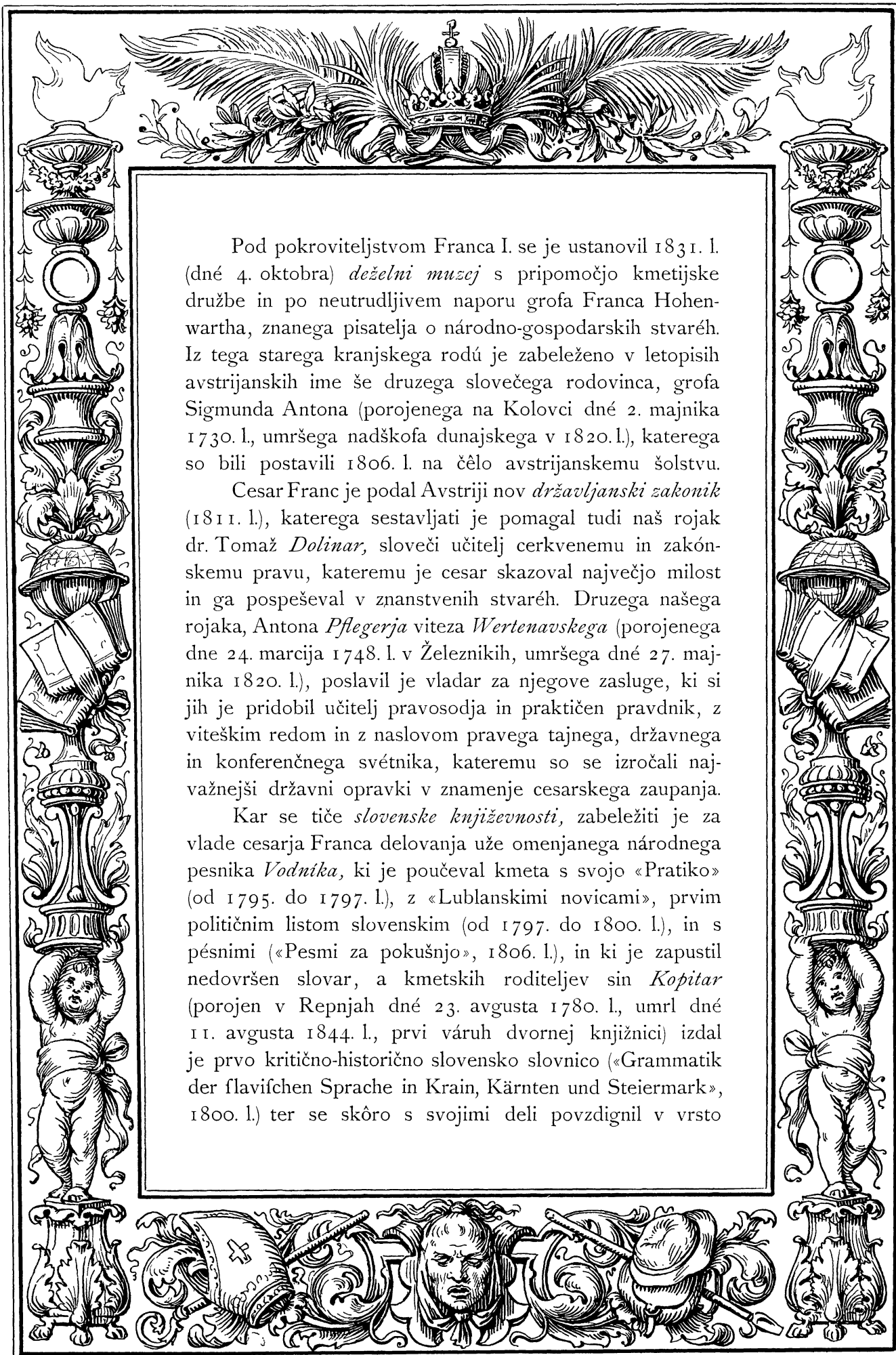
o napredku tega dela. Drugo leto potem sta prišla pogledat močvirskega svetá usuševanje presvetli nadvojvoda Ivan in Njega ekselencija državni in konferenčni minister grof Kolovrat.

Na mestu, kjer je nekdam stal cesar s svojo presvetlo soprogo, motrèč pusti močvirski svet in obetajoč svojo pomoč za usušilo, postavil se je preprost *spomenik* v podobi granitnega obeliska, katerega so slovesno odkrili dné 17. avgusta 1829. l. Tri štirijaške milje rodovitne zemlje se je tako pridobilo obdelovanju.

Iz 1829. l. je zabeležiti naprave, katere delavnost je sezala daleč čez naše državne meje, in to je *ustanovitev Leopoldinskega društva*, v spomin Nje Veličanstvu pokojnej braziljanskej cesarici *Leopoldini*, porojenej nadvojvodinji avstrijskeje, umršej v Ameriki. Temu pobožnemu društvu je nálog, da podpira katoliške misijone v severnej Ameriki. Naša rojaka *Baraga* (od 1830. l.) in *Pirc* (od 1835. l.) sta verske in civilizatorične namene teh misijonov pospeševala s požrtvovalno in res apostolsko delavnostjo zlasti v Indijanih ob Gorenjih Jezerih in v puščavah na meji kanadskeje.

Mogočno je vplivala na razvoj obrta in rokodelstva dunajska *politehnika*, katero je ustanovil cesar Franc 1815. l. in ki jo je sezidal naš rojak *Schemerl*. Ljubljana je dobila svojo *prvo obrtno in rokodelsko šolo* po Najvišjem sklepu z 22. januarija 1818. l.

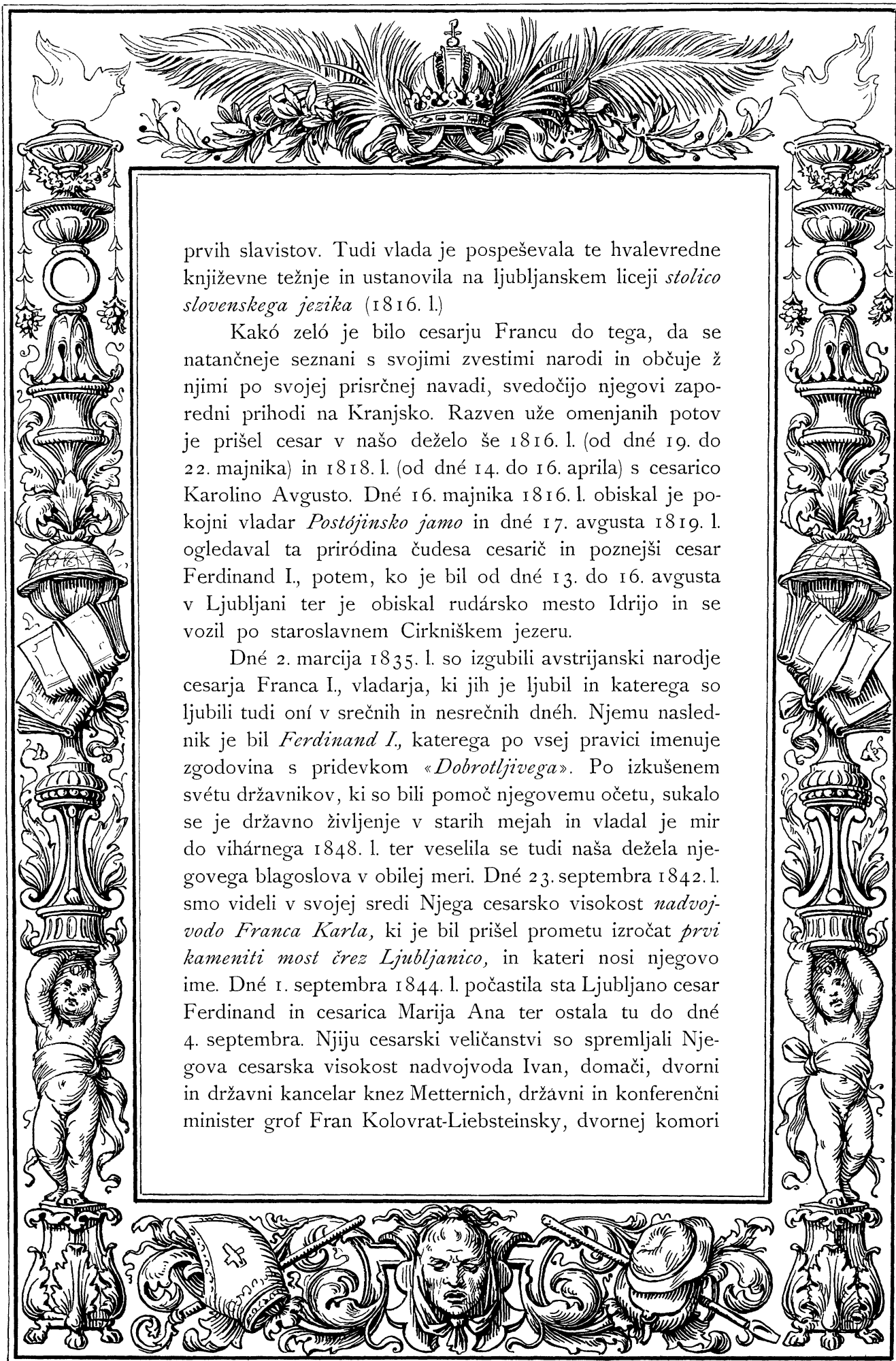
Kakó se je po skrbnej delavnosti vladinej budil duh pridnosti in varčnosti, ki sta podstava gospodarskemu napredku, svedoči *ljubljska hranilnica*, katera se je ustanovila 1820. l., druga v Avstriji, in ki je pričela svoje delo z bilanco 16000 gld. Sedaj ima milijone v prometu in posebno blagodejno pospešuje gospodarstvene razmere v naši deželi.

Pod pokroviteljstvom Franca I. se je ustanovil 1831. l. (dné 4. oktobra) *deželni muzej* s pripomočjo kmetijske družbe in po neutrudljivem naporu grofa Franca Hohenwartha, znanega pisatelja o národno-gospodarskih stvaréh. Iz tega starega kranjskega rodú je zabeleženo v letopisih avstrijskih ime še družega slovečega rodovinca, grofa Sigmunda Antona (porojenega na Kolovci dné 2. majnika 1730. l., umršega nadškofa dunajskega v 1820. l.), katerega so bili postavili 1806. l. na čelo avstrijskemu šolstvu.

Cesar Franc je podal Avstriji nov *državljanski zakonik* (1811. l.), katerega sestavljati je pomagal tudi naš rojak dr. Tomaž *Dolinar*, sloveči učitelj cerkvenemu in zakónskemu pravu, kateremu je cesar skazoval največjo milost in ga pospeševal v znanstvenih stvaréh. Družega našega rojaka, Antona *Pflegerja* viteza *Wertenavskega* (porojenega dne 24. marcija 1748. l. v Železnikih, umršega dné 27. majnika 1820. l.), poslavil je vladar za njegove zasluge, ki si jih je pridobil učitelj pravosodja in praktičen pravdnik, z viteškim redom in z naslovom pravega tajnega, državnega in konferenčnega svétnika, kateremu so se izročali najvažnejši državni opravki v znamenje cesarskega zaupanja.

Kar se tiče *slovenske književnosti*, zabeležiti je za vlade cesarja Franca delovanja úže omenjanega národnega pesnika *Vodnika*, ki je poučeval kmeta s svojo «Pratiko» (od 1795. do 1797. l.), z «Lublanskimi novicami», prvim političnim listom slovenskim (od 1797. do 1800. l.), in s pésnimi («Pesmi za pokušnjo», 1806. l.), in ki je zapustil nedovršen slovar, a kmetskih roditeljev sin *Kopitar* (porojen v Repnjah dné 23. avgusta 1780. l., umrl dné 11. avgusta 1844. l., prvi váruh dvornej knjižnici) izdal je prvo kritično-historično slovensko slovnico («Grammatik der flavifchen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark», 1800. l.) ter se skôro s svojimi deli povzdignil v vrsto

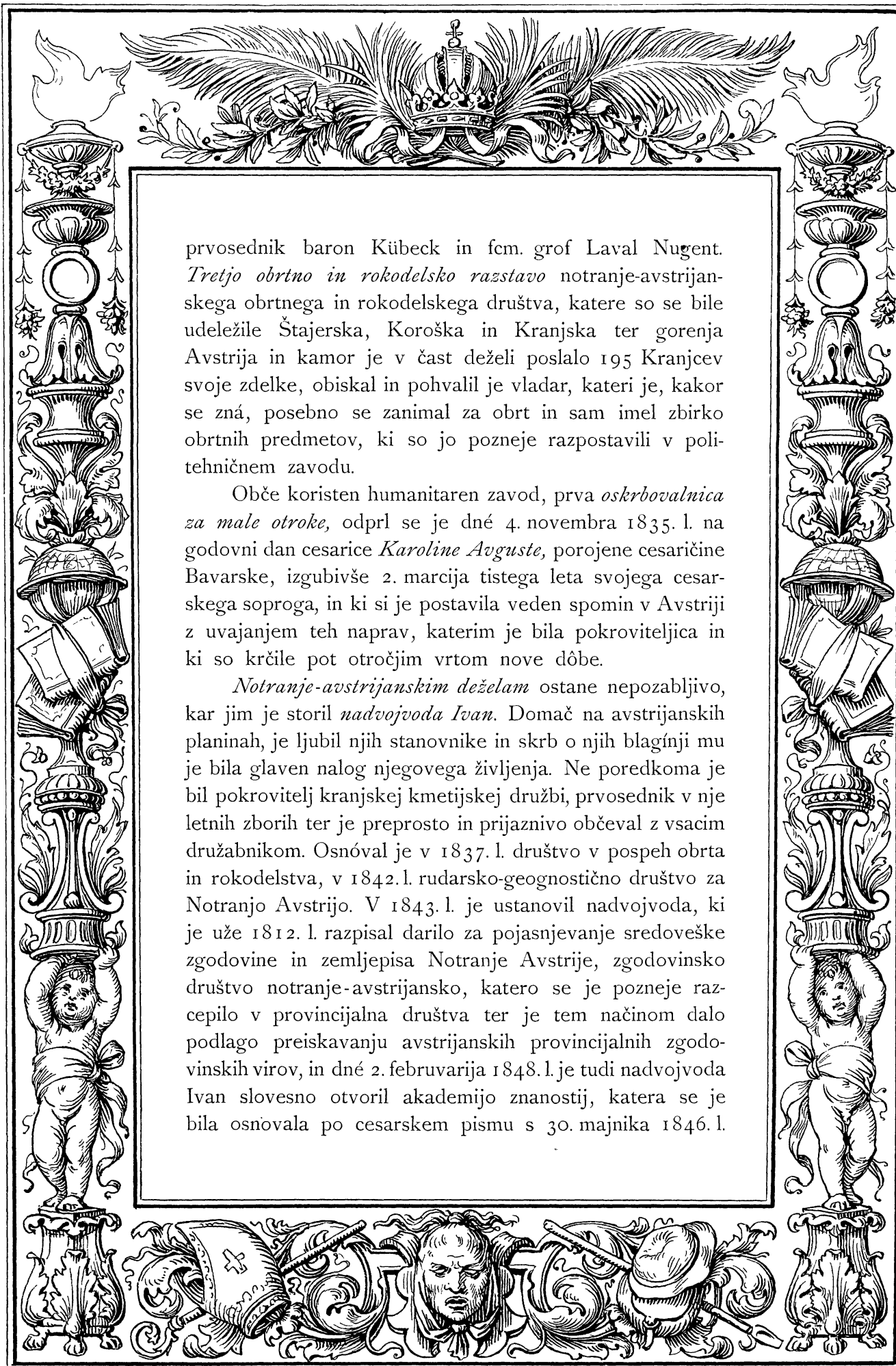

prvih slavistov. Tudi vlada je pospeševala te hvalevredne književne težnje in ustanovila na ljubljanskem liceji *stolico slovenskega jezika* (1816. l.)

Kakó zelo je bilo cesarju Francu do tega, da se natančneje seznaní s svojimi zvestimi narodi in občuje z njimi po svojej prisrčnej navadi, svedočijo njegovi zaporedni prihodi na Kranjsko. Razven uže omenjanih potov je prišel cesar v našo deželo še 1816. l. (od dné 19. do 22. majnika) in 1818. l. (od dné 14. do 16. aprila) s cesarico Karolino Avgusto. Dné 16. majnika 1816. l. obiskal je pokojni vladar *Postójsko jamo* in dné 17. avgusta 1819. l. ogledaval ta priródnina čudesa cesarič in poznejši cesar Ferdinand I., potem, ko je bil od dné 13. do 16. avgusta v Ljubljani ter je obiskal rudársko mesto Idrijo in se vozil po staroslavnem Cirčniškem jezeru.

Dné 2. marcija 1835. l. so izgubili avstrijski narodje cesarja Franca I., vladarja, ki jih je ljubil in katerega so ljubili tudi oni v srečnih in nesrečnih dnéh. Njemu naslednik je bil *Ferdinand I.*, katerega po vsej pravici imenuje zgodovina s pridevkom «*Dobrotljivega*». Po izkušnem svétu državnikov, ki so bili pomoč njegovemu očetu, sukalo se je državno življenje v starih mejah in vladal je mir do vihárnega 1848. l. ter veselila se tudi naša dežela njegovega blagoslova v obilej meri. Dné 23. septembra 1842. l. smo videli v svojej sredi Njega cesarsko visokost *nadvojvodo Franca Karla*, ki je bil prišel prometu izročat *prvi kameniti most črez Ljubljanico*, in kateri nosi njegovo ime. Dné 1. septembra 1844. l. počastila sta Ljubljano cesar Ferdinand in cesarica Marija Ana ter ostala tu do dné 4. septembra. Njiju cesarski veličanstvi so spremljali Njegova cesarska visokost nadvojvoda Ivan, domači, dvorni in državni kancelar knez Metternich, državni in konferenčni minister grof Fran Kolovrat-Liebsteinsky, dvornej komori

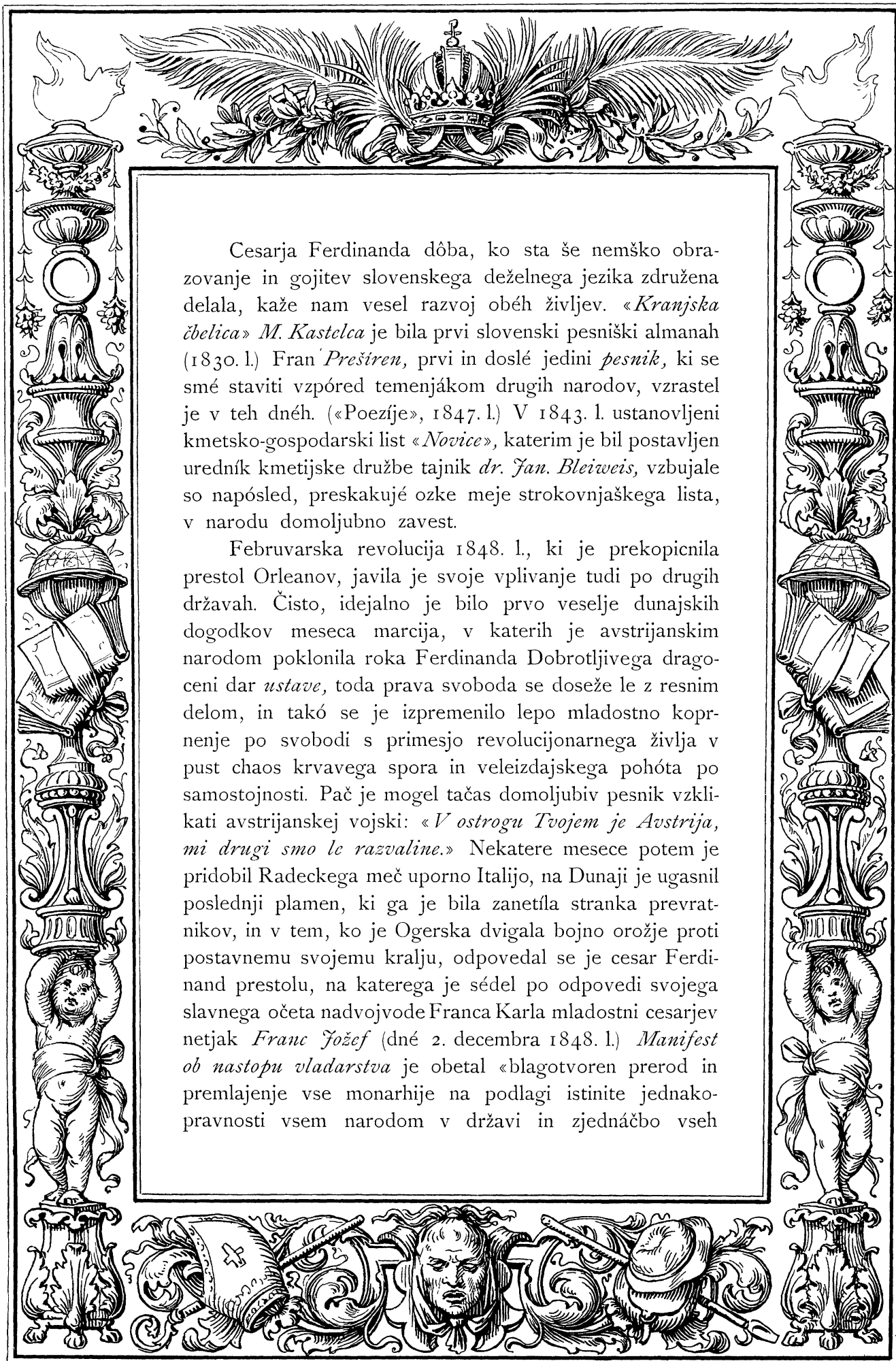

prvosednik baron Kübeck in fcm. grof Laval Nugent. *Tretjo obrtno in rokodelsko razstavo* notranje-avstrijskega obrtnega in rokodelskega društva, katere so se bile udeležile Štajerska, Koroška in Kranjska ter gorenja Avstrija in kamor je v čast deželi poslalo 195 Kranjcev svoje zdelke, obiskal in pohvalil je vladar, kateri je, kakor se zná, posebno se zanimal za obrt in sam imel zbirko obrtnih predmetov, ki so jo pozneje razpostavili v politehničnem zavodu.

Obče koristen humanitaren zavod, prva *oskrbovalnica za male otroke*, odprl se je dné 4. novembra 1835. l. na godovni dan cesarice *Karoline Avguste*, porojene cesaričine Bavarske, izgubivše 2. marcija tistega leta svojega cesarskega soproga, in ki si je postavila veden spomin v Avstriji z uvajanjem teh naprav, katerim je bila pokroviteljica in ki so krčile pot otročjim vrtom nove dôbe.

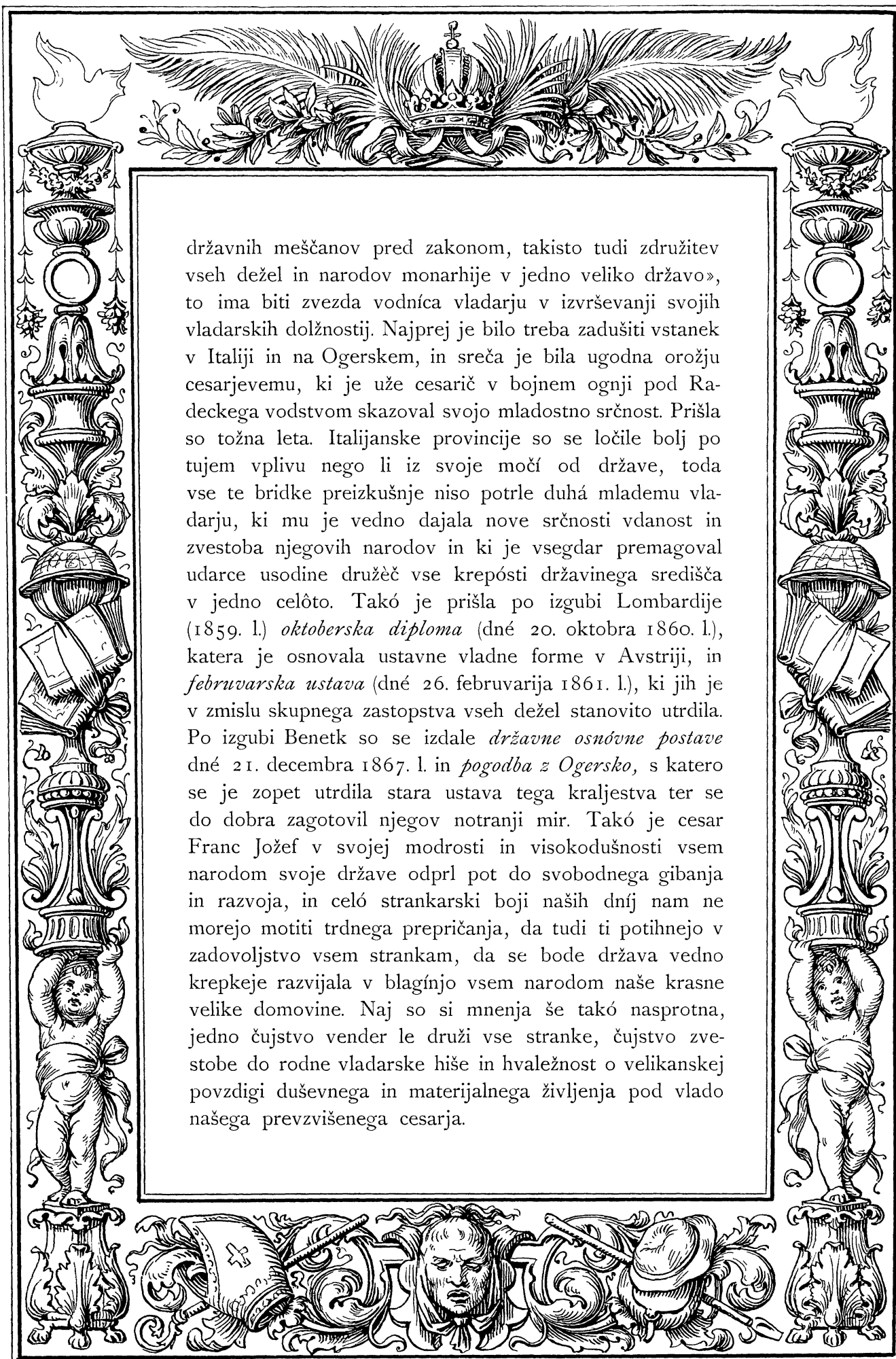
Notranje-avstrijskim deželam ostane nepozabljivo, kar jim je storil *nadvojvoda Ivan*. Domač na avstrijskih planinah, je ljubil njih stanovnike in skrb o njih blaginji mu je bila glaven nalog njegovega življenja. Ne poredkoma je bil pokrovitelj kranjske kmetijske družbi, prvosednik v nje letnih zborih ter je preprosto in prijazno občeval z vsacim družabnikom. Osnóval je v 1837. l. društvo v pospeh obrta in rokodelstva, v 1842. l. rudarsko-geognostično društvo za Notranjo Avstrijo. V 1843. l. je ustanovil nadvojvoda, ki je uže 1812. l. razpisal darilo za pojasnjevanje sredoveške zgodovine in zemljepisa Notranje Avstrije, zgodovinsko društvo notranje-avstrijsko, katero se je pozneje razcepilo v provincijalna društva ter je tem načinom dalo podlago preiskavanju avstrijskih provincijalnih zgodovinskih virov, in dné 2. februarija 1848. l. je tudi nadvojvoda Ivan slovesno otvoril akademijo znanostij, katera se je bila osnovala po cesarskem pismu s 30. majnika 1846. l.

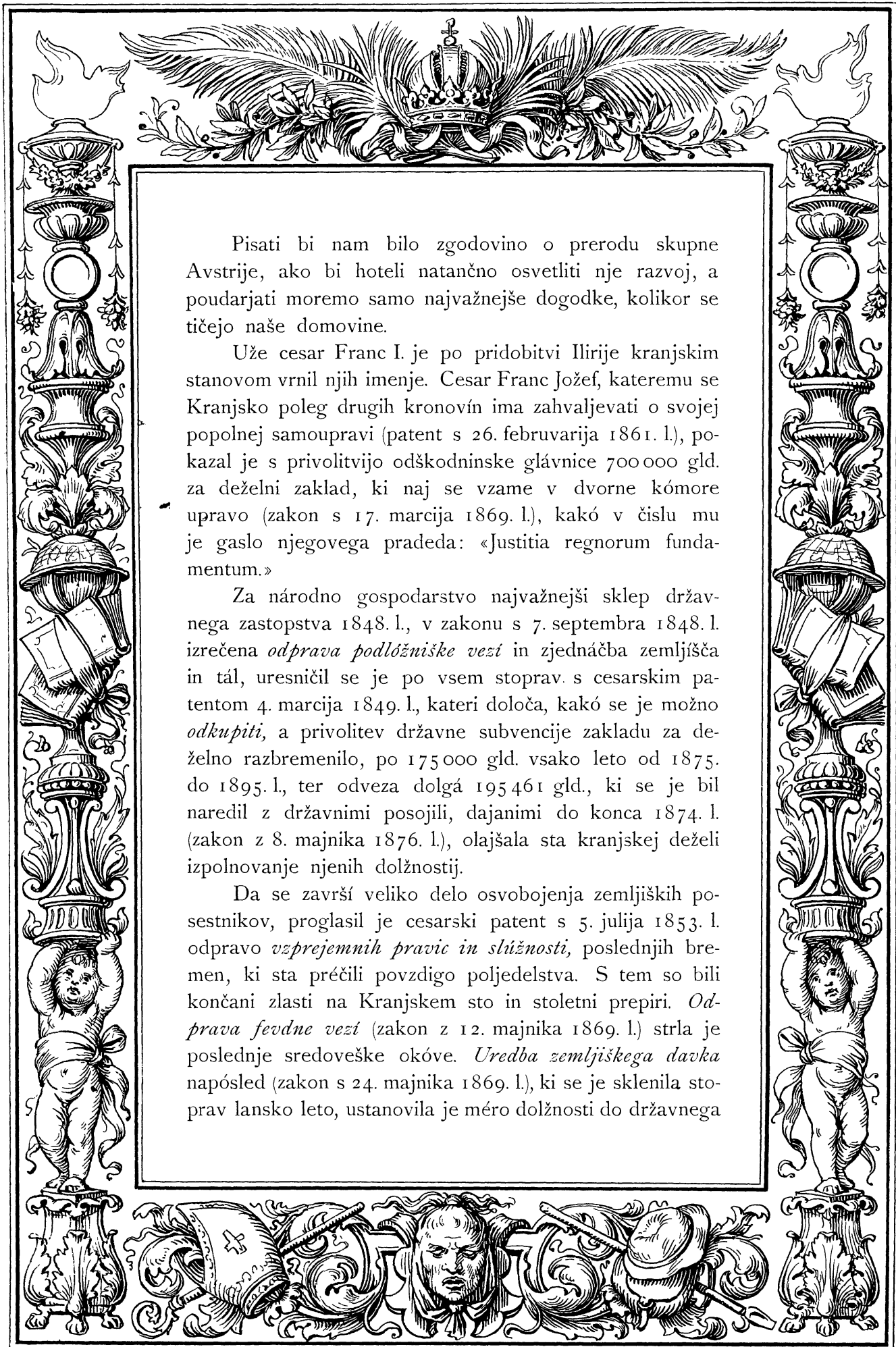

Cesarja Ferdinanda d'oba, ko sta še nemško obrazovanje in gojitev slovenskega deželnege jezika združena delala, kaže nam vesel razvoj obéh življev. «Kranjska čbelica» M. Kastelca je bila prvi slovenski pesniški almanah (1830. l.) Fran' Preširen, prvi in doslé jedini pesnik, ki se smé staviti vzpored temenjâkom drugih narodov, vzrastel je v teh dnéh. («Poezije», 1847. l.) V 1843. l. ustanovljeni kmetsko-gospodarski list «Novice», katerim je bil postavljen urednik kmetijske družbe tajnik dr. Jan. Bleiweis, vzbujale so napósled, preskakujé ozke meje strokovnjaškega lista, v narodu domoljubno zavest.

Februvarska revolucija 1848. l., ki je prekopicnila prestol Orleanov, javila je svoje vplivanje tudi po drugih državah. Čisto, idealno je bilo prvo veselje dunajskih dogodkov meseca marcija, v katerih je avstrijskim narodom poklonila roka Ferdinanda Dobrotljivega dragoceni dar *ustave*, toda prava svoboda se doseže le z resnim delom, in takó se je izpremenilo lepo mladostno koprnenje po svobodi s primesjo revolucionarnega življa v pust chaos krvavega spora in veleizdajskega pohóta po samostojnosti. Pač je mogel tačas domoljubiv pesnik vzklikati avstrijskeji vojski: «V ostrogu Tvojem je Avstrija, mi drugi smo le razvaline.» Nekateré mesece potem je pridobil Radeckega meč uporno Italijo, na Dunaji je ugasnil poslednji plamen, ki ga je bila zanetila stranka prevratnikov, in v tem, ko je Ogerska dvigala bojno orožje proti postavnemu svojemu kralju, odpovedal se je cesar Ferdinand prestolu, na katerega je sédel po odpovedi svojega slavnega očeta nadvojvode Franca Karla mladostni cesarjev netjak Franc Jožef (dné 2. decembra 1848. l.) *Manifest ob nastopu vladarstva* je obetal «blagotvoren prerod in premlajenje vse monarhije na podlagi istinite jednakopravnosti vsem narodom v državi in zjednáčbo vseh

državnih meščanov pred zakonom, takisto tudi združitev vseh dežel in narodov monarhije v jedno veliko državo», to ima biti zvezda vodnica vladarju v izvrševanju svojih vladarskih dolžnostij. Najprej je bilo treba zadušiti vstaneke v Italiji in na Ogerskem, in sreča je bila ugodna orožju cesarjevemu, ki je uže cesarič v bojnem ognju pod Radeckega vodstvom skazoval svojo mladostno srčnost. Prišla so tožna leta. Italijanske provincije so se ločile bolj po tujem vplivu nego li iz svoje moči od države, toda vse te bridke preizkušnje niso potrle duhá mlademu vladarju, ki mu je vedno dajala nove srčnosti vdanost in zvestoba njegovih narodov in ki je vsegdar premagoval udarce usodine družč vse krepósti državinega središča v jedno celóto. Takó je prišla po izgubi Lombardije (1859. l.) *oktoberska diploma* (dné 20. oktobra 1860. l.), katera je osnovala ustavne vladne forme v Avstriji, in *februvarska ustava* (dné 26. februarija 1861. l.), ki jih je v zmyslu skupnega zastopstva vseh dežel stanovito utrdila. Po izgubi Benetk so se izdale *državne osnovne postave* dné 21. decembra 1867. l. in *pogodba z Ogersko*, s katero se je zopet utrdila stara ustava tega kraljestva ter se do dobra zagotovil njegov notranji mir. Takó je cesar Franc Jožef v svojej modrosti in visokodušnosti vsem narodom svoje države odprl pot do svobodnega gibanja in razvoja, in celó strankarski boji naših dníj nam ne morejo motiti trdnega prepričanja, da tudi ti potihnejo v zadovoljstvo vsem strankam, da se bode država vedno krepkeje razvijala v blaginjo vsem narodom naše krasne velike domovine. Naj so si mnenja še takó nasprotna, jedno čujstvo vender le druží vse stranke, čujstvo zvestobe do rodne vladarske hiše in hvaležnost o velikanskej povzdigi duševnega in materijalnega življenja pod vlado našega prevzvišenega cesarja.

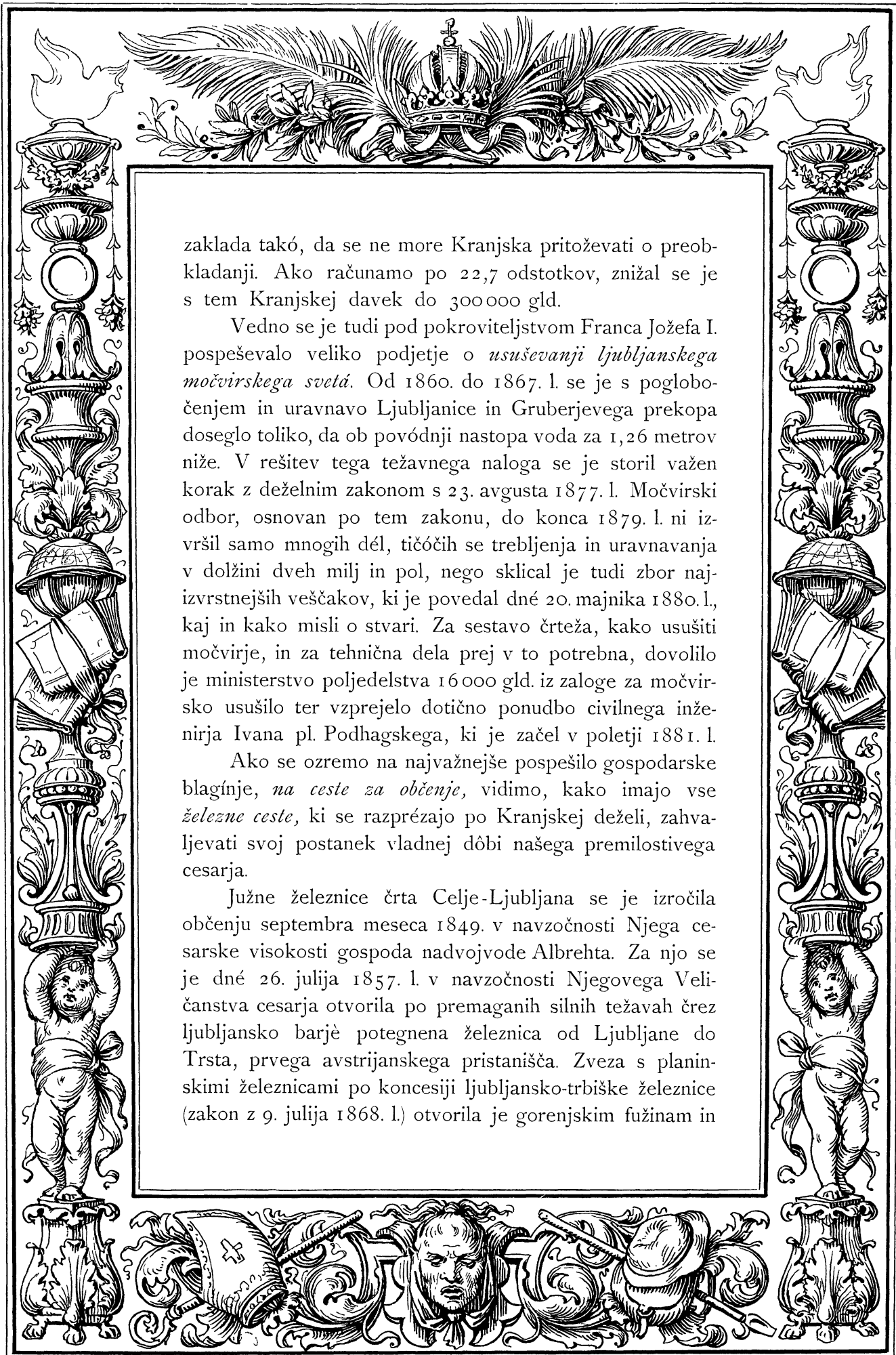

Pisati bi nam bilo zgodovino o prerodu skupne Avstrije, ako bi hoteli natančno osvetliti nje razvoj, a poudarjati moremo samo najvažnejše dogodke, kolikor se tičejo naše domovine.

Uže cesar Franc I. je po pridobitvi Ilirije kranjskim stanovom vrnil njih imenje. Cesar Franc Jožef, kateremu se Kranjsko poleg drugih kronovin ima zahvaljevati o svojej popolnej samoupravi (patent s 26. februarija 1861. l.), pokazal je s privolitvijo odškodninske glavnice 700 000 gld. za deželni zaklad, ki naj se vzame v dvorne kómore upravo (zakon s 17. marcija 1869. l.), kakó v číslu mu je gaslo njegovega pradeda: «Justitia regnorum fundamentum.»

Za národno gospodarstvo najvažnejši sklep državnega zastopstva 1848. l., v zakonu s 7. septembra 1848. l. izrečena *odprava podložniške vezi* in zjednáčba zemljišča in tál, uresničil se je po vsem stoprav. s cesarskim patentom 4. marcija 1849. l., kateri določa, kakó se je možno *odkupiti*, a privolitev državne subvencije zakladu za deželno razbremenilo, po 175 000 gld. vsako leto od 1875. do 1895. l., ter odveza dolgá 195 461 gld., ki se je bil naredil z državnimi posojili, dajanimi do konca 1874. l. (zakon z 8. majnika 1876. l.), olajšala sta kranjskej deželi izpolnovanje njenih dolžnostij.

Da se završi veliko delo osvobojenja zemljiških posestnikov, proglasil je cesarski patent s 5. julija 1853. l. odpravo *vzprejemnih pravic in slúžnosti*, poslednjih bremen, ki sta prěčili povzdigo poljedelstva. S tem so bili končani zlasti na Kranjskem sto in stoletni prepiri. *Odprava fevdne vezi* (zakon z 12. majnika 1869. l.) strla je poslednje sredoveške okóve. *Uredba zemljiškega davka* napósled (zakon s 24. majnika 1869. l.), ki se je sklenila stoprav lansko leto, ustanovila je méro dolžnosti do državnega

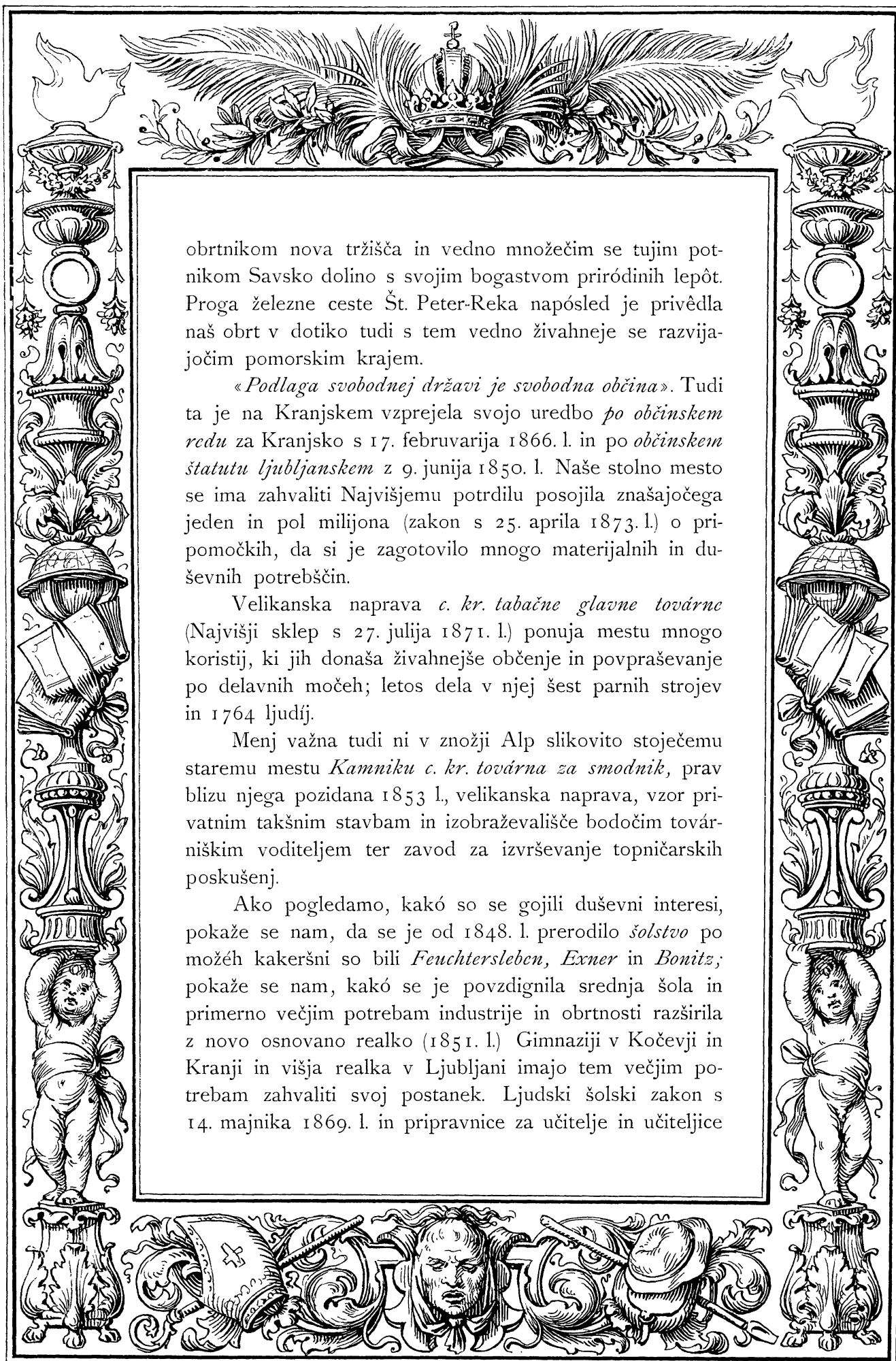

zaklada takó, da se ne more Kranjska pritoževati o preobkladanji. Ako računamo po 22,7 odstotkov, znižal se je s tem Kranjskej davek do 300 000 gld.

Vedno se je tudi pod pokroviteljstvom Franca Jožefa I. pospeševalo veliko podjetje o *usuševanji ljubljanskega močvirskega sveta*. Od 1860. do 1867. l. se je s poglobljenjem in uravnavo Ljubljanice in Gruberjevega prekopa doseglo toliko, da ob povódnji nastopa voda za 1,26 metrov niže. V rešitev tega težavnega naloga se je storil važen korak z deželnim zakonom s 23. avgusta 1877. l. Močvirski odbor, osnovan po tem zakonu, do konca 1879. l. ni izvršil samo mnogih dél, tičócih se trebljenja in uravnavanja v dolžini dveh milj in pol, nego sklical je tudi zbor najizvrstnejših veščakov, ki je povedal dné 20. majnika 1880. l., kaj in kako misli o stvari. Za sestavo črteža, kako usušiti močvirje, in za tehnična dela prej v to potrebna, dovolilo je ministerstvo poljedelstva 16 000 gld. iz zaloge za močvirsko usušilo ter vzprejelo dotično ponudbo civilnega inženirja Ivana pl. Podhagskega, ki je začel v poletji 1881. l.

Ako se ozremo na najvažnejše pospešilo gospodarske blaginje, *na ceste za občenje*, vidimo, kako imajo vse *železne ceste*, ki se razprézajo po Kranjskej deželi, zahvaljevati svoj postanek vladnej dóbi našega premilostivega cesarja.

Južne železnice črta Celje-Ljubljana se je izročila občenju septembra meseca 1849. v navzočnosti Njega cesarske visokosti gospoda nadvojvode Albrehta. Za njo se je dné 26. julija 1857. l. v navzočnosti Njegovega Veličanstva cesarja otvorila po premaganih silnih težavah čez ljubljansko barjè potegnena železnica od Ljubljane do Trsta, prvega avstrijskega pristanišča. Zveza s planinskimi železnicami po koncesiji ljubljansko-trbiške železnice (zakon z 9. julija 1868. l.) otvorila je gorenjskim fužinam in

obrtnikom nova tržišča in vedno množičim se tujim potnikom Savsko dolino s svojim bogastvom priródnih lepót. Proga železne ceste Št. Peter-Reka napósled je privédla naš obrt v dotiko tudi s tem vedno živahneje se razvijajočim pomorskim krajem.

«Podlaga svobodnej državi je svobodna občina». Tudi ta je na Kranjskem vzprejela svojo uredbo *po občinskem redu* za Kranjsko s 17. februarija 1866. l. in *po občinskem statutu ljubljanskem* z 9. junija 1850. l. Naše stolno mesto se ima zahvaliti Najvišjemu potrdilu posojila znašajočega jeden in pol milijona (zakon s 25. aprila 1873. l.) o pripomočkih, da si je zagotovilo mnogo materijalnih in duševnih potrebščin.

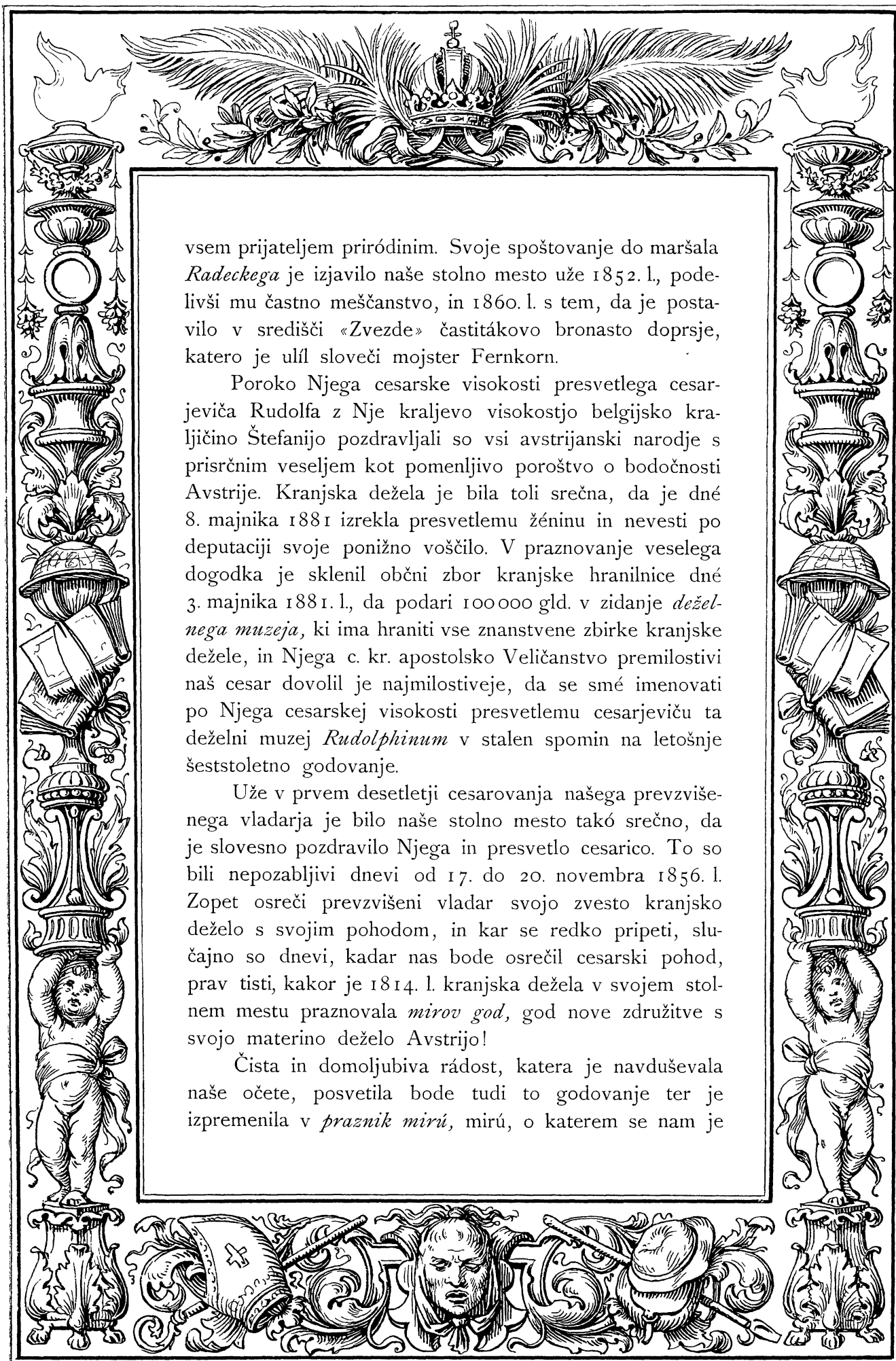
Velikanska naprava *c. kr. tabačne glavne tovarne* (Najvišji sklep s 27. julija 1871. l.) ponuja mestu mnogo koristij, ki jih donaja živahnejše občenje in povpraševanje po delavnih močeh; letos dela v njej šest parnih strojev in 1764 ljudij.

Menj važna tudi ni v znožji Alp slikovito stoječemu staremu mestu *Kamniku c. kr. tovarna za smodnik*, prav blizu njega pozidana 1853 l., velikanska naprava, vzor privatnim takšnim stavbam in izobraževališče bodočim tovarniškimi voditeljem ter zavod za izvrševanje topničarskih poskušenj.

Ako pogledamo, kakó so se gojili duševni interesi, pokaže se nam, da se je od 1848. l. prerodilo *šolstvo* po možeh kakeršni so bili *Feuchtersleben, Exner* in *Bonitz*; pokaže se nam, kakó se je povzdignila srednja šola in primerno večjim potrebam industrije in obrtnosti razširila z novo osnovano realko (1851. l.) Gimnaziji v Kočevji in Kranji in višja realka v Ljubljani imajo tem večjim potrebam zahvaliti svoj postanek. Ljudski šolski zakon s 14. majnika 1869. l. in pripravnice za učitelje in učiteljice

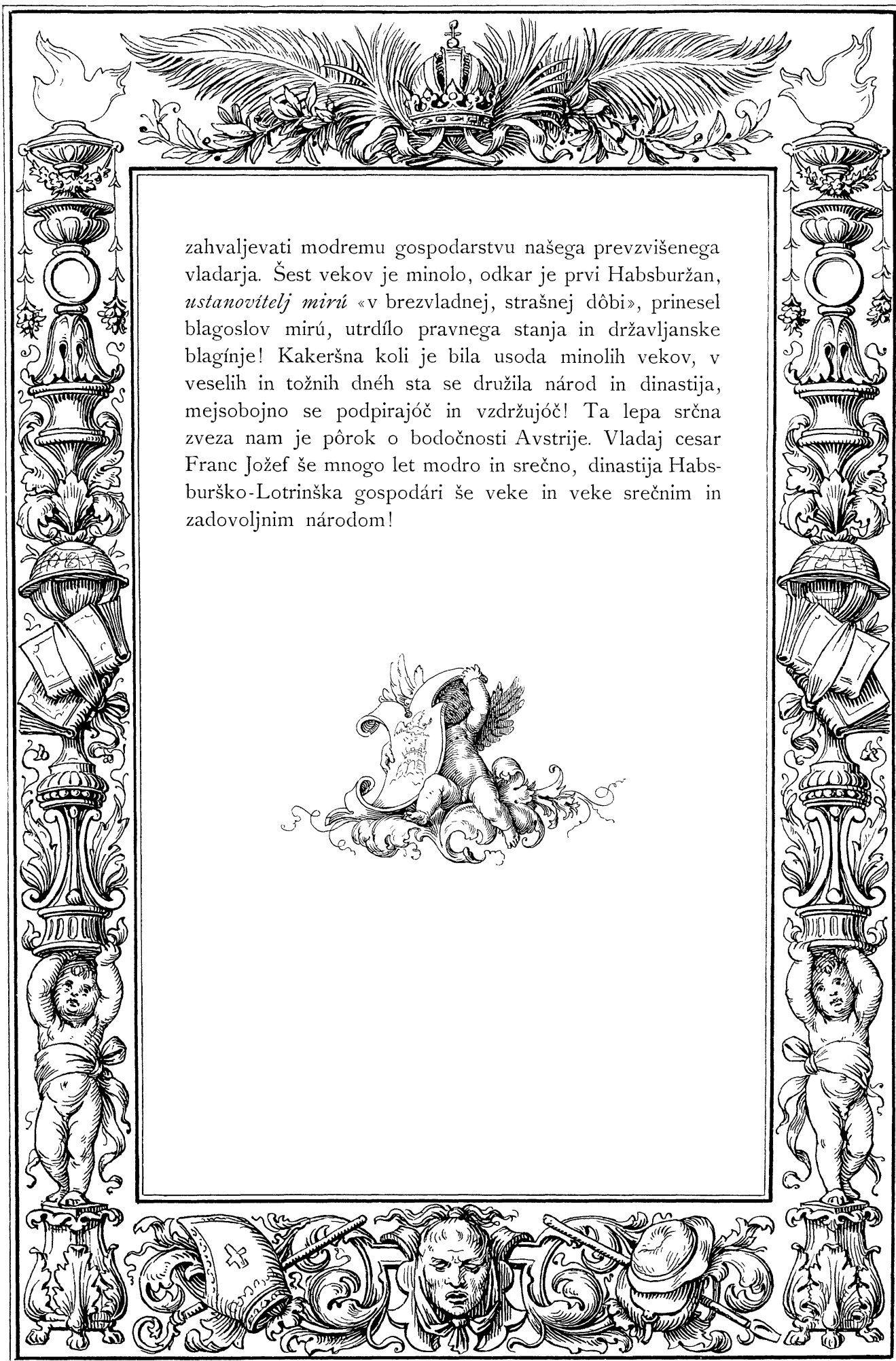

vsem prijateljem prirodnim. Svoje spoštovanje do maršala *Radeckega* je izjavilo naše stolno mesto uže 1852. l., podelivši mu častno meščanstvo, in 1860. l. s tem, da je postavilo v središči «Zvezde» častitakovo bronasto doprsje, katero je ulil sloveči mojster Fernkorn.

Poroko Njega cesarske visokosti presvetlega cesarjeviča Rudolfa z Nje kraljevo visokostjo belgijsko kraljičino Štefanijo pozdravljali so vsi avstrijski narodje s pristrčnim veseljem kot pomenljivo poroštvo o bodočnosti Avstrije. Kranjska dežela je bila toli srečna, da je dne 8. majnika 1881 izrekla presvetlemu žéninu in nevesti po deputaciji svoje ponižno voščilo. V praznovanje veselega dogodka je sklenil občni zbor kranjske hranilnice dne 3. majnika 1881. l., da podari 100 000 gld. v zidanje *deželnega muzeja*, ki ima hraniti vse znanstvene zbirke kranjske dežele, in Njega c. kr. apostolsko Veličanstvo premilostivi naš cesar dovolil je najmilostiveje, da se smé imenovati po Njega cesarskej visokosti presvetlemu cesarjeviču ta deželni muzej *Rudolphinum* v stalen spomin na letošnje šeststoletno godovanje.

Uže v prvem desetletji cesarovanja našega prevzvišenege vladarja je bilo naše stolno mesto takó srečno, da je slovesno pozdravilo Njega in presvetlo cesarico. To so bili nepozabljivi dnevi od 17. do 20. novembra 1856. l. Zopet osreči prevzvišeni vladar svojo zvesto kranjsko deželo s svojim pohodom, in kar se redko pripeti, slučajno so dnevi, kadar nas bode osrečil cesarski pohod, prav tisti, kakor je 1814. l. kranjska dežela v svojem stolnem mestu praznovala *mirov god*, god nove združitve s svojo materino deželo Avstrijo!

Čista in domoljubiva rádost, katera je navduševala naše očete, posvetila bode tudi to godovanje ter je izpremenila v *praznik mirú*, mirú, o katerem se nam je

zahvaljevati modremu gospodarstvu našega prevzvišenega vladarja. Šest vekov je minolo, odkar je prvi Habsburžan, *ustanovitelj miru* «v brezvladnej, strašnej dōbi», prinesel blagoslov miru, utrdilo pravnega stanja in državljanske blaginje! Kakeršna koli je bila usoda minolih vekov, v veselih in tožnih dnéh sta se družila národ in dinastija, mejsobojno se podpirajóč in vzdržujóč! Ta lepa srčna zveza nam je pôrok o bodočnosti Avstrije. Vladaj cesar Franc Jožef še mnogo let modro in srečno, dinastija Habsburško-Lotrinška gospodári še veke in veke srečnim in zadovoljnim národom!

